Mulighedernes Land

NYE VEJE TIL UDVIKLING I YDEROMRÅDER

Mulighedernes Land

NYE VEJE TIL UDVIKLING I YDEROMRÅDER

Mulighedernes Land

NYE VEJE TIL UDVIKLING I YDEROMRÅDER

er udgivet af Realdania som afslutning på projektet Mulighedernes Land.

Publikationen er udarbejdet af Hausenberg ApS i samarbejde med Realdania, Thisted Kommune, Lolland Kommune og Bornholms Regionskommune.

Redaktion: Signe Sloth Hansen, Hausenberg, Søren Møller Christensen, Hausenberg og Karen Skou, Realdania.

Research og tekst: Hausenberg ved Signe Sloth Hansen, Christina Juhlin, Søren Møller Christensen, Marie Leth Meilvang og Tobias Ritzau Kjærulff.

Design og layout: HVID HVERDAG ved Else Hvid.

Sprogrevision og korrektur: Marie Wiuff Kruse.

Udgivet november 2012, trykt i 1.500 eksemplarer hos Cool Grey A/S på Munken Polar.

ISBN: 978-87-995617-1-1

En kort version af erfaringsopsamlingen fra Mulighedernes Land findes i publikationen 'MULIGHEDERNES LAND – erfaringer fra 16 projekter'. Begge publikationer kan downloades på www.realdania.dk

Kontakt: Realdania, Karen Skou: ks@realdania.dk / +45 7011 6666.

Realdania

Forord

Mulighedernes Land viser nye veje til udvikling
I partnerskabet Mulighedernes Land har Realdania, Thisted Kommune, Lolland Kommune og Bornholms Regionskommune siden 2007 samarbejdet om at udvikle nye strategier og vise nye veje til udvikling i Danmarks yderområder. Sammen har partnerskabet udviklet og realiseret 16 demonstrationsprojekter og indgået i tværgående aktiviteter, som har kvalificeret og understøttet projektudviklingen.

Realdania har med Mulighedernes Land ønsket at bidrage til at skabe positiv udvikling i yderområderne. Det primære formål har ikke været at skabe økonomisk vækst, men at fastholde og forbedre de kvaliteter og potentialer, som findes i yderområderne. Mulighedernes Land har derfor fokuseret på at styrke rammerne for bosætning og turisme ved at forbedre og nytænke de fysiske strukturers indhold, funktioner og udformning.

Resultatet af seks års samarbejde er 16 nyskabende projekter, der hver især viser nye veje til at forbinde, gentænke og styrke kvaliteter og steder i tyndt befolkede områder. Mulighedernes Land har afprøvet nye metoder til samarbejde mellem offentlige myndigheder og civilsamfundet. Der er arbejdet med borgerinddragelse, idéudvikling, organisering og samarbejde på tværs af sektorer og fagligheder. Erfaringerne fra Mulighedernes Land er samlet i denne publikation og i erfaringskataloget 'Mulighedernes Land – erfaringer fra 16 projekter', som kan bestilles og downloades på www.realdania.dk. Her findes også de øvrige fem publikationer, der er udgivet som del af Mulighedernes Land.

Den centrale erfaring fra Mulighedernes Land er først og fremmest, at det er muligt at skabe positiv udvikling med udgangspunkt i de stedbundne potentialer. Samtidig viser Mulighedernes Land, at der, hvor projekter skaber størst effekt, er der, hvor det lykkes at gennemføre flere forskellige initiativer, som supplerer hinanden, og som hænger nøje sammen med kommunens øvrige strategier for udvikling.

God læselyst!

Karen Skou, Realdania

MULIGHEDERNES LAND

11 Mulighedernes Land skaber udvikling med udgangspunkt i stedet
13 Mulighedernes Land kort fortalt
14 Yderområdernes udfordringer
16 Yderområder i forandring
18 Perspektivet i Mulighederenes Land

1

Udvikling med udgangspunkt i stedet

PROJEKTBASERET UDVIKLING

29 Erfaringer fra Mulighederens Land
30 På tværs af Mulighedernes Land

32 **Tre kommuner – tre faser**
34 Thisted Kommune Planlæggeren som facilitator
36 Lolland Kommune – Langsigtet udvikling kræver visioner og politisk mod
38 Bornholms Regionskommune – Blikket udefra skal kobles tæt til kommunen og stedet

41 **Fælles erfaringer**
42 Borgere bliver samarbejdspartnere
44 Ildsjæle findes også i kommunen
46 Samarbejde på tværs skaber merværdi
48 Inddragelse sikrer effekt og drift
52 Kommunikation spreder ejerskab

FORBIND, GENTÆNK OG STYRK STEDET

59 **Tre strategier til forandring**

61 FORBIND: Steder løfter hinanden
62 Forbind landsbyer
64 Forbind attraktioner
66 Forbind turismen med lokalsamfundet

69 GENTÆNK: Nye rammer giver nye muligheder
70 Gentænk landsbyernes plan
72 Gentænk forladte industrilandskaber
76 Gentænk velfærdssamfundets forladte bygninger

79 STYRK: Lokalt engagement, planlægning og nedrivning skaber udvikling
80 Styrk landsbyens mødesteder
82 Styrk det lokale engagement
84 Styrk relationen til landskabet
86 Styrk landsbyen ved at rive ned

2

3 kommuner og 16 demonstrationsprojekter

THISTED

92 **Thisted Kommune**
97 Det gode liv ved kysten
103 Thy og Hannæs på kryds og tværs
109 Huse til overs
115 Fra tomt til grønt i Vestervig
121 Frøstrups nye samlingspunkt
127 Beboerhus for landsbynetværks

LOLLAND

134 **Lolland Kommune**
139 Herregårdslandet Lolland
145 Porten til Lolland
151 Bedre boliger og nye mødesteder i Birket
155 Energilandsby Horslunde

BORNHOLM

162 **Bornholms Regionskommune**
167 Graniteventyret og Hammerhavn
173 Nyt liv i Vang Granitbrud
179 Hasle Havnebad
185 Sandvig Strandpromenade
191 Stier omkring Klemensker og Østerlars
197 Ny Bymidte i Østermarie

202 Billedregister
203 Kilde- og litteraturliste

Mulighedernes Land

Mulighedernes Land skaber udvikling med udgangspunkt i stedet

I partnerskabet Mulighedernes Land har Realdania, Thisted Kommune, Lolland Kommune og Bornholms Regionskommune de seneste seks år samarbejdet om at udvikle nye strategier og vise nye veje til positiv udvikling i Danmarks yderområder. Erfaringerne fra Mulighedernes Land bygger på 16 demonstrationsprojekter, der er realiseret i tre kommuner; Thisted, Lolland og Bornholm. Projekterne har alle det byggede miljø som omdrejningspunkt og spænder fra anlæg af stier og forbindelser mellem attraktioner over nye forenings- og aktivitetshuse til omdannelse af forladte fiskerihavne og store, tomme industrianlæg. Erfaringerne fra Mulighedernes Land viser, at det er muligt at højne livskvalitet og skabe fornyet tro på fremtiden ved at forbinde, gentænke og styrke yderområdernes stedbundne kvaliteter og ressourcer. Men erfaringerne er også, at forandringer først for alvor sker, når borgere, myndigheder og erhvervsliv formår at arbejde sammen og indgå i nye relationer og roller og ikke mindst formår at tiltrække udefrakommende ressourcer.

Bogen samler og formidler erfaringerne fra Mulighedernes Land. Bogen er delt i to. Først del introducerer og samler erfaringer på tværs af de 16 projekter, mens anden del beskriver de 16 projekter.

Første del af bogen indledes med en introduktion til Mulighedernes Land, en beskrivelse af de udfordringer, som yderområderne står over for, og en præsentation af det stedsbaserede perspektiv, som har været den røde tråd i udvikling af de 16 demonstrationsprojekter. Dernæst følger to afsnit, som opsamler erfaringer på tværs af de 16 projekter. I det første afsnit forklares udviklingsprocessen, og der samles op på de procesrelaterede pointer. Særligt er der fokus på de nye roller, som kommune, borgere, foreninger og udefrakommende aktører, såsom Realdania, har spillet i udviklingen og realiseringen af de 16 projekter. Andet afsnit sætter fokus på de tre overordnede strategier, som projekterne har arbejdet med: at forbinde, gentænke og styrke de stedbunde kvaliteter og ressourcer.

Anden del er opdelt i tre kapitler, der hvert indledes med en introduktion til en af de tre kommuner, efterfulgt af en beskrivelse af de fire-seks projekter, den pågældende kommune har gennemført. De enkelte projektbeskrivelser er selvstændige historier, som kan læses som inspiration – uafhængigt af hinanden og resten af bogen. Projekterne kan også læses som forskellige eksempler på de tre strategier i kapitel 3: Forbind, gentænk og styrk.

Mulighedernes Land

Det gode liv ved kysten forbedrer adgangen til kysten for både beboere, turister, fiskere og surfere

Thy og Hannæs på kryds og tværs binder Thisted Kommune sammen i et netværk af stier, som sikrer cyklende og gående adgang til naturen og gode forbindelser mellem landsbyerne

Fra tomt til grønt i Vestervig åbner byen, så den vender sig ud mod de kvaliteter, der ligger bag hovedgaden: parken, åen og hallen

Huse til overs fjerner tomme, forfaldne huse i et nyskabende samarbejde mellem borgere og kommune

Frøstrups nye samlingspunkt fjerner forfaldne huse og omdanner den gamle kro til samlingspunkt i en ny bymidte omgivet af store idrætsarealer og butiksliv langs hovedvejen

Beboerhus for landsbynetværk etablerer et fælleshus som mødested for beboere på tværs af landsbygrænser

Ny bymidte i Østermarie omdanner parkeringspladsen foran Dagli'Brugsen til byens nye mødested og aktivitetsplads

Stier omkring Klemensker og Østerlars etablerer stier, som gør det nemmere for borgerne at komme ud i den smukke natur rundt om de to byer

Sandvig Strandpromenade giver Sandvig et mødested på kanten af byen ud mod dens største attraktion: kysten

Graniteventyret og Hammerhavn genskaber de smukke, gamle granitmoler i den tidligere udskibningshavn, og der bygges et multihus for de mange turister og lokale brugere

Nyt liv i Vang Granitbrud omdanner et tidligere granitbrud til spektakulære rammer for natur- og fritidsliv

Hasle Havnebad giver byens havn en ny attraktion som første skridt i omdannelse af havnen til byens nye mødested

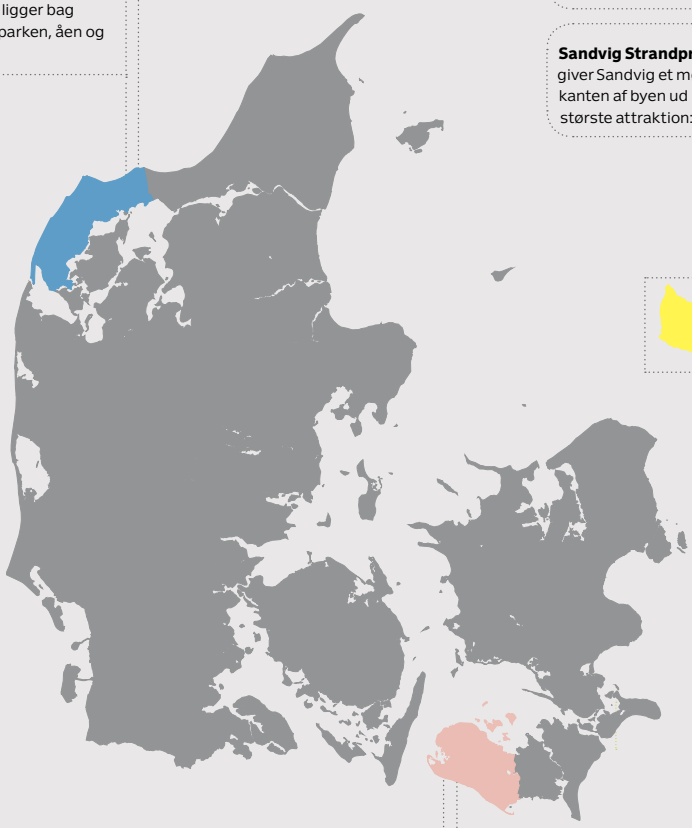

Porten til Lolland undersøger, hvordan 250.000 årlige besøgende i Knuthenborg kan bruges som løftestang for udvikling af de to landsbyer Bandholm og Hunseby-Maglemer

Bedre boliger og nye mødesteder i Birket sætter fokus på, hvordan et nedslidt landsbymiljø kan løftes gennem nedrivninger, social indsats og et nyt aktivitetshus i den gamle skole

Herregårdslandet Lolland viser, at Lolland er spækket med herregårde, som i dag tilbyder spændende oplevelser for turister og lokale

Energilandsby Horslunde samler beboerne om at gøre landsbyen bæredygtig gennem energirenoveringer af private og offentlige bygninger

Mulighedernes Land kort fortalt

Mulighedernes Land er et partnerskab mellem Realdania og Thisted Kommune, Lolland Kommune og Bornholms Regionskommune. Projektet fokuserer på turisme, bosætning, kulturarv og fysisk planlægning. Målet er at vise nye veje for udvikling i Danmarks yderområder. Succeskriteriet er ikke nødvendigvis økonomisk vækst, men at støtte og styrke områdernes eksisterende kvaliteter.

På baggrund af analyser af udfordringer og muligheder i hver af de tre kommuner samt en omfattende borgerinddragelse udvalgte hver kommune fire-seks konkrete, fysiske demonstrationsprojekter, der er realiseret i perioden 2009-2012. Demonstrationsprojekterne er udviklet i tæt dialog med borgere, foreninger og erhvervsliv og er undervejs godkendt såvel politisk som af Realdania og øvrige samarbejdspartnere.

Erfaringerne fra projekterne i de tre kommuner er samlet i et tværgående spor af projektsekretariatet, drevet af rådgivningsfirmaet Hausenberg. Projektsekretariatet har løbende faciliteret udveksling af idéer og erfaringer mellem de tre kommuner, bidraget med inspiration, igangsat mindre undersøgelser og formidlet resultater og erfaringer til en bredere målgruppe. Mulighedernes Land er tillige løbende blevet evalueret af Oxford Research.

Mulighedernes Land lagde ud med et budget på 195 millioner kroner, hvoraf Realdania bidrog med 105 millioner kroner, på betingelse af, at de tre kommuner hver tilvejebragte 30 millioner kroner i medfinansiering, enten som kommunal finansiering eller via andre fonde og puljer. 15 millioner kroner er gået til sekretariatsbistand, videns- og erfaringsopsamling, formidling og evaluering samt samarbejde mellem kommunerne. Med videreudvikling af projekterne er det lykkedes at tiltrække yderligere 50 millioner kroner, således at Mulighedernes Lands samlede budget er på omkring 245 millioner kroner.

Projektet startede i 2007 og er afsluttet i 2012. Læs mere på www.realdania.dk

Hvad er et yderområde?
De danske yderområder kan karakteriseres på flere forskellige måder. I begrebet yderområde ligger, at områderne er placeret perifert i modsætning til noget centralt. Det centrale måles typisk ud fra både økonomisk vækst, befolkningsvækst og infrastrukturelle knudepunkter, som typisk koncentreres i de større byer.

Her defineres et yderområde som et område, der er omfattet af en eller flere af de tre officielle definitioner, der gælder i forhold til fysiske planlægning, landdistriktsprogrammet og i forhold til EU's strukturfondsmidler. I en sådan afgrænsning af yderområder indgår det nordlige, vestlige og sydvestlige Jylland, området syd for Limfjorden, det nordlige Djursland, Bornholm, Lolland-Falster og en række mindre øer. Under denne definition hører således også de tre kommuner i Mulighedernes Land: Thisted Kommune, Lolland Kommune og Bornholms Regionskommune.

Yderområdernes udfordringer

Yderområderne i hele den vestlige verden står over for store udfordringer. I løbet af det 20. og starten af det 21. århundrede er beskæftigelsen inden for landbrug, fiskeri og industri faldet drastisk, mens nye arbejdspladser inden for service og viden primært skabes omkring de største byer. Forandringer i erhvervsstrukturen rammer især yderområderne, som i dag står over for en stor omstilling og skal finde nye roller at udfylde i et globalt orienteret videns- og servicesamfund.

Når jobbene forsvinder i yderområderne, kan borgerne være nødsaget til at flytte, og færre flytter til, når der ikke er job at få. De høje uddannelseskrav i dag betyder samtidig, at unge ofte må forlade yderområdet for at studere i en storby, og mange vælger ikke at komme tilbage. Den aldrende lokale befolkning har til gengæld ikke samme behov for at flytte væk, og det forventes derfor, at andelen af ældre i yderkommuner vil stige i fremtiden. Med færre borgere i den arbejdsdygtige alder, lavere uddannelsesniveau og faldende beskatningsgrundlag sættes yderkommunerne under et økonomisk pres, og resultatet ses i en nedgang i detailhandelen, forfaldne og tomme huse og tiloversblevne industri- og produktionsanlæg Det resulterer i en nedgang i detailhandelen, flere tomme huse og tiloversblevne industri- og produktionsanlæg.

Centralisering har hidtil været den dominerende strategi for at få økonomien til at hænge sammen, med forringelse af den offentlige service i de mindre landsbyer som følge. Det rejser spørgsmålet om, hvorvidt det er muligt at opretholde lige vilkår alle steder, eller om vi er nødt til at erkende, at vilkårene er anderledes i yderområderne, og at udvikling dermed også skal ske på andre vilkår og med afsæt i de herlighedsværdier og potentialer, der er på det enkelte sted. Spørgsmålet om bosætning er et af de mest centrale i diskussionerne om yderområdernes udvikling. Hvilken form for bosætning ønsker yderområderne, og hvilken form for bosætning vil de kunne tiltrække i fremtiden? Er det realistisk at satse på bosætning i landsbyerne, eller er det kun hovedbyer som Thisted, Maribo og Rønne, der i fremtiden skal forvente at se nye beboere? Kan dagliglivet opretholdes og nye borgere tiltrækkes i nogle af de landsbyer, hvor det trods alt går godt nu? Hvad skal der til, for at det kan komme til at ske?

Bornholm, Lolland og Thisted er tre kommuner, der alle har været under stort pres i den periode, Mulighedernes Land er gennemført. Partnerskabet blev indgået i 2007 med efterdønninger af kommunalreformens omkostningsfyldte og til tider svære centraliseringer. I 2008 sparkede første runde af finanskrisen ind med lukning af store arbejdspladser, og de seneste år har de tre kommuner gang på gang gennemgået sparerunder og centraliseringer. Det til trods er det lykkes de tre kommuner at finde og ikke mindst fundraise ressourcerne til at gennemføre storstilede udviklingsprojekter. De har bevist, at kriser også åbner for nye måder at se og gøre tingene på, hvor hver part yder med det, de er gode til, og alle tager ansvar for udviklingen i lokalsamfundene.

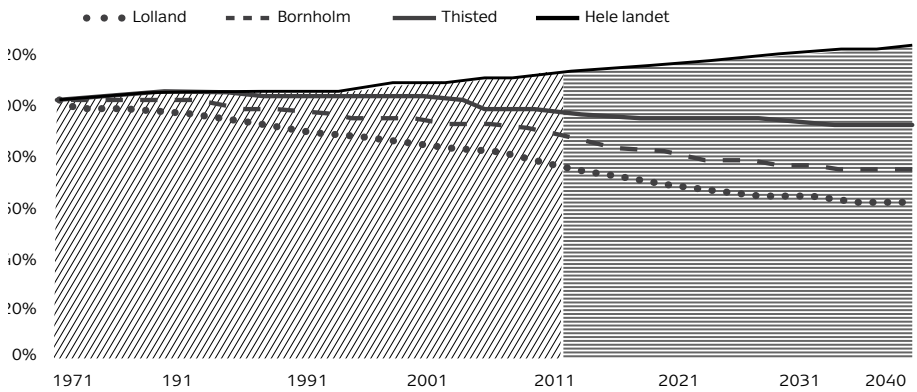

BEFOLKNINGSUDVIKLING. **På landsplan har befolkningsudviklingen i Danmark været støt stigende i de sidste mange årtier, og Danmarks Statistik forventer, at udviklingen fortsætter. Kommunerne i yderområderne har dog ikke fulgt samme udvikling. I de fleste yderområder er befolkningstallet nedadgående, en udvikling, der forventes af fortsætte de næste tre årtier. (Kilde: Danmarks Statistik / 2012)**

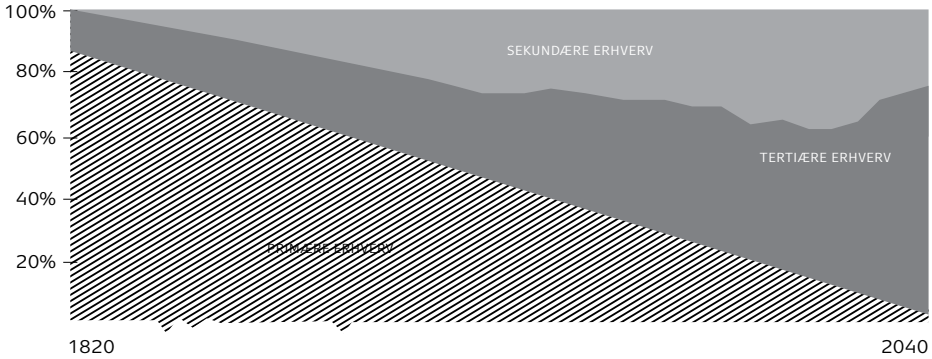

ÆNDRET ERHVERVSSTRUKTUR. **Erhvervsstruktur: Udviklingen fra et landsbrugssamfund til et industrisamfund og nu et videnssamfund har ændret landbrugets rolle og betydning fra at være en del af den dominerende sektor for beskæftigelse og værditilvækst til at udgøre en langt mindre rolle for den danske økonomi. (Kilde: K.E. Bang, H. Frølich, J. Hassing, M. Poulsen og G. Størup / 2010: Virksomhedsøkonomi A1 , Systime)**

Yderområder i forandring

De store udfordringer, som yderområderne står over for, kalder på forandringer og nye måder at se og skabe udvikling på. Fra før Mulighedernes Lands begyndelse i 2007 til afslutningen i 2012 har en række begivenheder sat dagordenen, ændret rammerne og skubbet til forestillingerne om de danske yderområdernes fremtid. Her er et udpluk.

1999
Det internationale forbund **European LEADER Association for Rural Development** grundlægges og igangsætter Leader-programmet.

2006
OECD beskriver den stedsbaseret tilgang til udvikling i yderområder i rapporten '**The New Rural Paradigm – Policies and Governance**'.

2006
Landsplanredegørelsen '**Det nye Danmarkskort**' erstatter Landsplanredegørelse fra 2003 'Et Danmark i balance' og gør op med idéen om lige udvikling af land og by.

2007
Realdania, Thisted Kommune, Lolland Kommune og Bornholms Regionskommune iværksætter **Mulighedernes Land**.

2001
Center for Landdistriktsforskning på Syddansk Universitet oprettes, dengang under navnet **Center for Forskning og Udvikling i Landdistrikter.**

2007
Weekendavisen bringer en artikelserie om yderområderne under overskriften '**Den rådne banan'.**

2010
Bregninge kåres som den første '**Blomstrende Landsby**'.

2010
Landdistrikternes Fællesråd og **Landsforeningen af Landsbysamfund** sammenlægges.

2010
En ændring i **planloven** giver kommunerne i yderområderne bedre mulighed for at planlægge til gavn for detailhandel, erhverv og boliger i landzoner og for at etablere nationalparker. En **indsatspulje** på **150 millioner** kroner oprettes til nedrivning af forfaldne bygninger i yderområderne.

2010-2012
DR's kampagne '**Danmark Knækker**' og Pengemagasinets '**Lukketid i landsbyen**' rejser debat om yderområdernes fremtid.

2008
Lov om byfornyelse og udvikling af byerne ændres, så kommunerne får bedre mulighed for at gribe ind over for de allerdårligste boliger og kondemnere og nedrive tomme huse.

2011
Danmarks første **landdistriktsminister**, Carsten Hansen, udnævnes, og der oprettes et folketingsudvalg for landdistrikter og øer.

2010
Ministeriet for By, Bolig og Landdistrikter lancerer en ny hjemmeside **www.livogland.dk**, der giver én samlet indgang til viden om landdistrikterne.

2012
Realdania iværksætter kampagnen **Stedet Tæller**, der skal udvikle yderområdernes stedbundne potentialer.

2010
Landdistriktsprogrammet udmøntes for årene 2010-2013.

2012
Jan Gintberg rejser rundt i Danmark og tester **humoren i Den rådne banan** – og finder den både morsom og tankevækkende.

2012
Forslag om ændring af lov om **byfornyelse og udvikling af byer** fremsættes i november. Ændringsforslaget handler om at ændre fordelingsprincipperne for områdefornyelse med særligt sigte på at styrke mindre byer og landdistrikter.

2012
Den nye landdistriktsminister gør op med '**Udkantsdanmark**' og introducerer i stedet begreberne 'Forkantsdanmark' og 'Vandkantsdanmark'.

Perspektivet i Mulighedernes Land

Det enkelte steds styrker og potentialer har været udgangspunkt for Mulighedernes Land. Målet har været at skabe nytænkende projekter, som tager udgangspunkt i de særlige kvaliteter og ressourcer, der er knyttet til det enkelte sted. Her introduceres det stedbundne perspektiv. Hvor stammer perspektivet fra? Hvordan er det anderledes end traditionel landdistriktsudvikling? Hvilke muligheder giver det at tage udgangspunkt i stedet? Og hvilke nye udfordringer giver idéen om stedbunden udvikling?

Mulighedernes Land blev indledt i 2005 med et forprojekt, der havde til formål at afdække problemstillingerne i yderområderne og præcisere, hvordan et projekt med Realdania som initiativtager kunne bidrage til en positiv udvikling.

På en konference og en workshop i 2006 udviklede eksperter, konsulenter, repræsentanter fra Miljøministeriets landsplanområde og de tre kommuner i fællesskab med Realdania grundlaget for Mulighedernes Land. Resultatet blev publiceret i rapporten 'Landdistrikter og Landsbyer – ny dynamik i Danmarks yderområder' og artikelsamlingen 'Udvikling i landdistrikter og landsbyer'.

I artikelsamlingen og rapporten blev det slået fast, at yderområderne ikke skal konkurrere med de større byer omkring tilflytning og vækst, men i stedet fokusere på at fremhæve og understøtte de særegne styrker og kvaliteter, der er i yderområder, og som ikke findes, kan bygges eller skabes i og omkring de større byer. Fokus blev rettet mod at skabe gode rammer og livsvilkår for de, der bor i og besøger eller flytter til yderområderne, og det blev anbefalet at fokusere på bosætning, turisme og planlægning med udgangspunkt i områdernes etablerede styrker og stedbundne potentialer.

Fra landbrugsstøtte til projektstøtte
Mulighedernes Land står med sit stedbaserede perspektiv på skulderen af et nybrud inden for landdistriktsudvikling, som har været i gang de sidste 20 år. I Europa kom perspektivet i spil fra starten af 1990'erne, hvor EU begyndte at revidere sin landdistriktspolitik. Ved oprettelsen af det europæiske fællesskab efter 2. verdenskrig, var det afgørende at sikre et produktivt landbrug, som kunne brødføde Europas befolkning. EU's landdistriktspolitik fokuserede derfor i mange år næsten udelukkende på støtte til landbruget. I 1980'erne begyndte landbrugsstøtten dog at blive kritiseret for at være forældet. Landbruget producerede i mange tilfælde til overskudslagre, og landbruget spillede en stadig mindre rolle både økonomisk og i forhold til beskæftigelsen. Med faldende befolkningstal, aldrende befolkning og høj arbejdsløshed blev det tydeligt, at yderområderne trængte til en ny form for udvikling. I 1990'erne søsatte EU derfor det såkaldte Leader-program, som skulle arbejde for forbedret livskvalitet, bedre miljø og en diversificering af erhvervslivet, hvor landbrug, fiskeri og industri skulle suppleres med særligt turisme og videnserhverv. En projektbaseret udviklings-

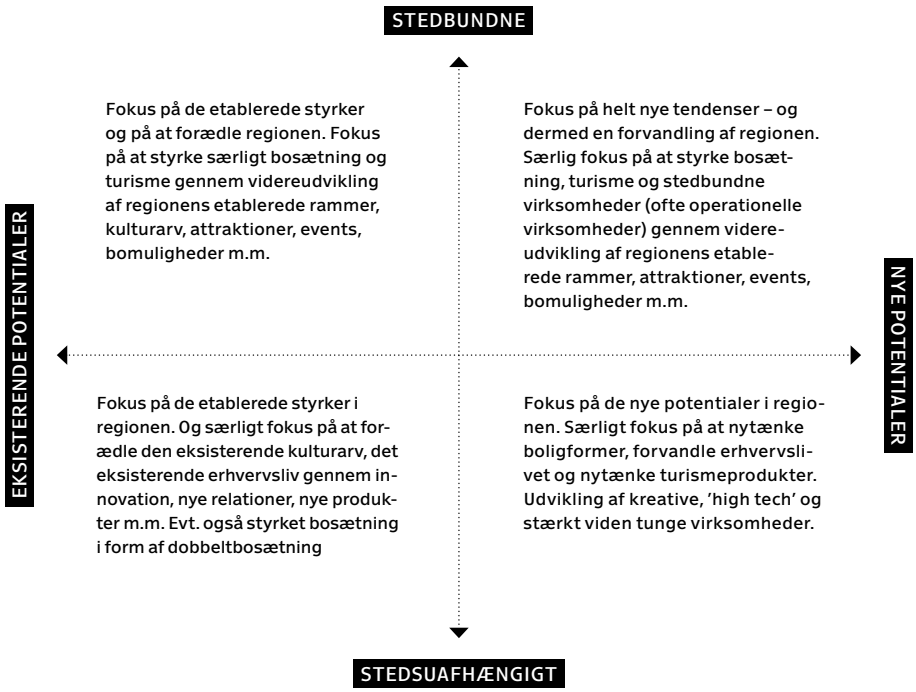

Figur udviklet som del af Mulighedernes Lands forprojekt, 2006

tænkning blev introduceret, hvor støtten blev givet til enkelte projekter, som kunne søge om støtte gennem lokale Leader-grupper. I dag er denne rolle overtaget af de såkaldte Lokale AktionsGrupper (LAG'er), som via midler fra EU støtter store og små lokalt forankrede udviklingsprojekter.

En ny tilgang til udvikling af landdistrikter
I 2006 beskrev OECD den fremvoksende nye tilgang til landdistriktsudvikling, som de i en rapport gav navnet 'det nye landdistriktsparadigme'. Rapporten fra OECD kom, cirka på samme tidspunkt som Mulighedernes Land blev lanceret, og Mulighedernes Land lægger sig meget op af samme tænkning, hvor de enkelte landdistrikter, områder og steder forstås ud fra deres særegne vilkår og potentialer.

Det nye landdistriktsparadigme kaldes nyt, fordi det står i modsætning til traditionel landdistriktspolitik. Traditionelt har landdistriktspolitik haft fokus på at støtte landbrug og fiskeri og på at skabe lige udviklingsmuligheder alle steder i de enkelte lande. Inden for det nye paradigme er der fokus på at udvikle det enkelte sted på baggrund af dets egne forudsætninger.

Økonomisk betyder skiftet en bevægelse væk fra de store, generelle sektor-støtte-ordninger, såsom landbrugsstøtte, hen mod mere målrettet projektstøtte, hvor lokale projekter modtager støtte med det mål, at projekterne på sigt skal være økonomisk bæredygtige. Samtidig betyder skiftet også et opgør med en politisk tænkning, hvor hvert ministerium og hver forvaltning inden for eksempelvis landbrug, fiskeri og infrastruktur sørger for deres eget fagområde uden den store indbyrdes koordination i forhold til lokale behov og ønsker. Det geografiske sted giver en konkret ramme, som myndigheder, borgere og virksomheder kan samles om og udvikle på tværs af fagområder og sektorer. Dette betyder ikke nødvendigvis, at alle deltagere ønsker det samme eller for den sags skyld har den samme magt, men det giver mulighed for at arbejde koordineret og helhedsorienteret med at skabe udvikling.

Sagt med andre ord handler det om at få et områdes sociale og kulturelle kapital til at arbejde sammen med økonomisk kapital på en måde, hvor en kombination af bottom-up og top-down skaber ejerskab og får placeret projekter og initiativer i en langsigtet strategisk tænkning.

Stedbundne ressourcer
Det stedsbundne perspektiv på udvikling giver en bred og dynamisk tilgang til udvikling, som ud over det traditionelle fokus på erhvervsliv inddrager kulturelle, organisatoriske og menneskelige ressourcer og potentialer. Potentialet kan ligge i stedets landskab og geografiske placering, i erhvervslivet eller kulturen på stedet eller i de mennesker, der bor på eller besøger stedet. Det er ikke muligt på forhånd at lave en udtømmende liste over, hvilke ressourcer et sted rummer. Herregårde og storslåede kyster er indlysende potentialer, mens særligt de sociale og menneskelige ressourcer i form af selvforståelse, identitet, engagement, viden og netværk forudsætter analyse og dialog for at kunne blive aktiveret. Og ofte ligger de store potentialer i at skabe udvikling, der bygger på flere af stedets kvaliteter og forbinder ressourcerne på nye måder og med omverdenen.

Stedet kan ikke stå alene
Selvom det stedsbaserede perspektiv i løbet af de sidste 20 år er blevet stadig mere udbredt og integreret i landdistriktspolitikken, er det vigtigt at anerkende de begrænsninger og udfordringer, der er ved at arbejde med udgangspunkt i stedet. Her kan i hvert fald peges på fire udfordringer.

For det første kan den projektorienterede støtte føre til, at det er de ressourcestærke personer, landsbyer, kommuner og regioner, der får tiltrukket flest midler. For det andet kan fokusset på bottom-up og borgerdrevne projekter føre til, at det strategiske perspektiv forsvinder. Med andre ord er der risiko for at ende med mange små og tilfældige projekter, der ikke spiller sammen med øvrige initiativer i et område. For det tredje kan fokusset på gode idéer og forankring skabe projekter, der er meget personafhængige og dermed også sårbare for personudskiftninger. Endelig kan det være svært at vurdere effekten af projekter. Der er behov for at supplere traditionelle geografiske og demografiske og økonomiske vækstparametre med nye begreber og metoder for at forstå og måle effekterne af de tværgående indsatser og for at kunne vurdere indsatserne kvalitativt i forhold til den kontekst, de indgår i.

Derudover kan det stedsbundne perspektiv ikke alene skabe den nødvendige udvikling i yderområderne. Samtidig med at der gives støtte til en lang række konkrete projekter, som skaber lokal udvikling, kæmper yderområderne således fortsat en kamp for at forbedre og sikre de overordnede rammevilkår i form af blandt andet bredbåndsforbindelser, offentlig transport, uddannelsesinstitutioner og offentlig arbejdspladser.

1

Udvikling med udgangspunkt i stedet

Projektbaseret udvikling

Erfaringer fra Mulighedernes Land

Erfaringerne fra Mulighedernes Land viser, at udvikling i yderområderne om noget handler om at kunne samarbejde på tværs af steder, fag, forvaltninger og sektorer. Samarbejdet med Realdania har givet de tre deltagende kommuner en afgørende økonomisk støtte til at iværksætte udviklingsprojekter på trods af pressede kommunalbudgetter. Samtidig har det styrket kommunernes evner til at samarbejde med civilsamfundet og tiltrække finansiering og investeringer udefra.

Idéer og initiativer til de 16 projekter i Mulighedernes Land er kommet både fra borgere og fra kommunen. Det centrale for, om en idé bliver til et projekt, der skaber foradring, er, at parterne formår at inddrage og bruge hinandens kompetencer både i udviklingen, realiseringen og driften af projektet. Borgere med idéer og initiativ har i Mulighedernes Land organiseret sig og er blevet en seriøs samarbejdspartner for kommunen. Samtidig har de tre kommuner været åbne og modtagelige for nye idéer, og de har i dialog med Realdania udviklet og tilpasset idéerne, så de både har lokal værdi, understøtter kommunernes udviklingsstrategier og rummer en demonstrationsværdi, der peger ud over det enkelte projekt til inspiration for andre yderområder.

I dette kapitel videregives de erfaringer fra Mulighedernes Land, der handler om at få udvikling til at ske og sprede sig ved at arbejde med demonstrations- og udviklingsprojekter, der bygger på stedets ressourcer. Første afsnit giver et overblik over Mulighedernes Lands organisation og proces og beskriver de muligheder og udfordringer, det har givet for projektbaseret udvikling i de tre kommuner. Andet afsnit beskriver, hvordan de tre kommuner på forskellig vis har organiseret sig og arbejdet med Mulighedernes Land, samt hvilke erfaringer de har gjort sig. Endelig beskriver tredje og sidste afsnit de generelle erfaringer, projektparterne har gjort sig på tværs af kommuner og projekter.

På tværs af Mulighedernes Land

Mulighedernes Land er særligt på grund af sin organisering i form af et partnerskab mellem tre kommuner og Realdania som en udefrakommende initiativtager suppleret af et tværgående spor, som inspirerer og samler erfaringer fra projekterne. Organisationsformen var ny for alle parter, men deltagerne er enige om, at partnerskabsmodellen og de tværgående aktiviteter har bidraget til at højne ambitionsniveauet og styrket læring og samarbejde parterne imellem.

Viden og samarbejde
Formålet med det tværgående spor var at tilvejebringe ny viden som grundlag for projektudviklingen i kommunerne, at facilitere udviklingen af de enkelte projekter i kommunerne og ikke mindst at formidle projektets erfaringer videre til andre, der arbejder med landdistriktsudvikling. Det tværgående spor har også sikret erfaringsudveksling mellem kommunerne. Gennem hele projektperioden har partnerskabet og det tværgående spor været yderst tilstedeværende. Der har været en tæt kontakt mellem de enkelte kommuner, Realdania og Mulighedernes Lands projektsekretariat, som varetages af rådgivningsfirmaet Hausenberg. En række fælles aktiviteter har undervejs i processens bidraget til at inspirere og kvalificere projekterne i Mulighedernes Land. I den indledende fase deltog projektets parter i en fælles studietur, og undervejs i projektperioden har partnerskabet jævnligt mødtes til seminarer og workshops for at udvekslet erfaringer, se hinandens projekter og få inspiration og viden udefra. Via Mulighedernes Lands hjemmeside og nyhedsbrev har både deltagere og interesserede fået nyheder, artikler og publikationer med inspiration og gode eksempler på udviklingsprojekter i Danmark og i udlandet. En international forskningsstatus, en international best practice-undersøgelse, publiceret i bogen 'Trods dårlige odds', og inputs fra en følgegruppe af eksperter har desuden bidraget til at højne ambitionsniveauet og vidensgrundlaget i Mulighedernes Land.

Et højt ambitionsniveau
"Mulighedernes Land er et udviklings- og læringsprojekt, der har afprøvet nye veje til udvikling. Projekterne har ikke bare skabt lokal værdi, de har også givet demonstrationsværdi, som kan inspirere andre", siger projektleder i Realdania Karen Skou. Det tværgående spor har haft en vigtig funktion i at sikre, at de enkelte projekter bygger videre på eksisterende viden, og at de genererer ny viden, som er overførbar til andre steder og projekter. For at supplere projektsekretariatets løbende erfaringsopsamling på tværs af kommuner og projekter, er Mulighedernes Land blevet evalueret af Oxford Research undervejs og bliver det igen ved projektet afslutning. De to første evalueringer viser, at det tværgående spor har haft stor betydning for udviklingen af projekterne i kommunerne. De tværgående aktiviteter har været med til at sætte et højt ambitionsniveau og styrket deltagernes motivation og inspiration. "Man inspirerer hinanden og bliver presset af, at der sidder to andre kommuner med i samme projekt.

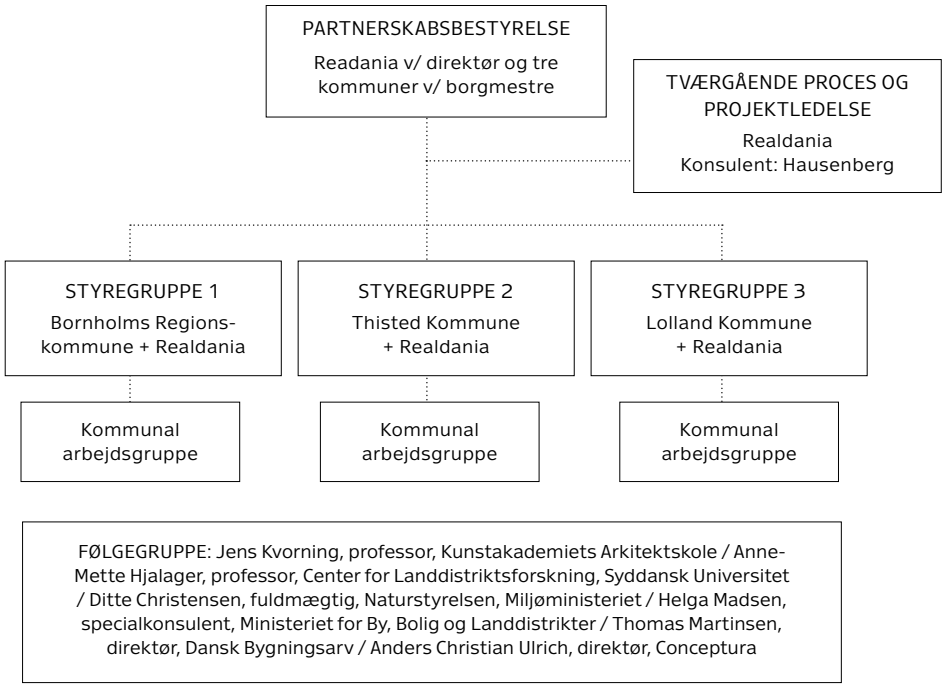

Det giver større ambitionsniveau, og det er også en stor hjælp til det enkelte projekt, at man bliver bakket op. Der er nogen, der stiller spørgsmål", siger Lise Degn, arkitekt og sektionsleder i Thisted Kommune, i evalueringen af forprojektet.

Kommunikation og formidling

Det tværgående spor har også været omdrejningspunkt for den løbende erfaringsopsamling og formidling af projektets resultater. Oxfords evalueringer viser, at det tværgående spor har sikret formidling af projektet, så det har indtaget en væsentlig plads i de faglige diskussioner om landdistriktsudvikling. Det påvirker de deltagende kommuner ved at højne forventningerne udefra og har været med til at sætte kommunen på Danmarkskortet. Det har mindet deltagerne om, at de er en del af et større projekt og et nyt udviklingsparadigme, der rækker ud over kommunegrænserne.

Tre kommuner – tre faser

Mulighedernes Land er forløbet i tre faser: en optakt med indledende undersøgelser; et forprojekt med analyser, idéudvikling, borgerinddragelse, udvikling og udvælgelse af projekter; og en realiseringsfase med konkretisering af projekter, fundraising, arkitektkonkurrencer, udbud og realisering og formidling af projekter.

I forprojektet udviklede de tre kommuner i samarbejde med Realdania og lokal borgere og ildsjæle projekter med baggrund i analyser og undersøgelser af kommunernes og de enkelte steders særlige kvaliteter og potentialer. Udviklingen og udvælgelsen af projekter tog længere tid end forventet, men tiden viste sig at være godt givet ud. Erfaringen fra de tre kommuner er, at det grundige forarbejde med at analysere de stedbundne kvaliteter, inddrage borgere, udvikle idéer, prioritere og udvælge projekter, støber et solidt fundament af ejerskab og engagement, som har vist sig afgørende for projekternes realisering og effekt.

Efter analyser, idéudvikling og prioritering af projekter udvalgte de tre kommuner i fællesskab med Realdania en række projekter, som skulle realiseres i Mulighedernes Land. Men listen viste sig langt fra at være endegyldig. Med pengene fra Realdania til de tre kommuner fulgte krav om solid lokal forankring, bæredygtig drift og 50 procents medfinansiering af alle projekter. Det tog tid at få alle interessenter til at mødes i fælles projekter og finde den nødvendige medfinansiering. Sparerunder i kommunerne, afslag fra fonde, puljer og fredningsmyndigheder var nogle af de udfordringer, projekterne løb ind i. Projekter blev droppet, og nye kom til, før listen endte med de 16 projekter beskrevet i denne publikation. Som konsekvens er realiseringen af projekter forløbet meget forskelligt og har givet forskellige erfaringer.

I det følgende præsenteres erfaringer fra Mulighedernes Land med eksempler fra Bornholms Regionskommune, Lolland Kommune og Thisted Kommune.

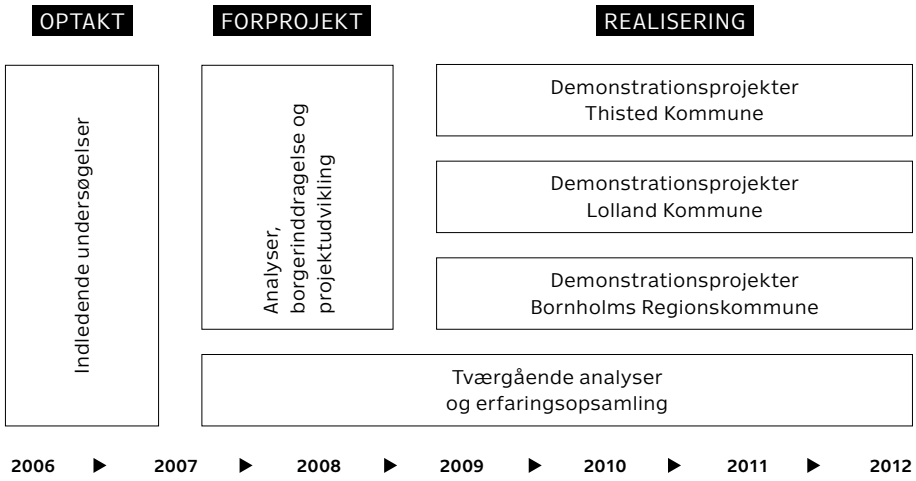
OPTAKT
FORPROJEKT
REALISERING
Indledende undersøgelser
Analyser, borgerinddragelse og projektudvikling
Demonstrationsprojekter Thisted Kommune
Demonstrationsprojekter Lolland Kommune
Demonstrationsprojekter Bornholms Regionskommune
Tværgående analyser og erfaringsopsamling
2006
2007
2008
2009
2010
2011
2012

Thisted Kommune /
Planlæggeren som facilitator og strateg

Hvor meget ansvar kan en kommune overlade til borgerne? Det spørgsmål melder sig, når udvikling sker med afsæt i det enkelte sted og i tæt samarbejde med lokalsamfundet. I alle de tre kommuner i Mulighedernes Land har borgerne været med til at udvikle idéer til projekter. I Thisted Kommune har en massiv borgerinddragelsesproces i udviklingsfasen gødet jorden for kvalificerede og lokalt forankrede projekter.

Gød jorden og grib idéerne
Borgerinddragelsen i Thisted Kommune blev skudt i gang i 2007 med borgermøder i otte landsbyer. Over 600 borgere mødte op for at høre om Mulighedernes Land, og da kommunen åbnede for projektidéer, modtog de over 100 forslag til udviklingsprojekter. "Virkelysten og kreativiteten fejler ikke noget", siger Jens Bach, planchef i Thisted Kommune og projektkoordinator i Mulighedernes Land. Han understreger, hvor vigtigt det er at skabe gode vilkår for, at borgerne kan komme til orde og byde ind med gode idéer og projektforslag. "Som planlægger skal man være facilitator og bruge en stor del af sin tid på at tale med borgere", mener Jens Bach.

Borgernes talsmand som ligeværdig partner
Det er en fordel, at borgerne er organiseret i en sammenslutning og har en talsmand. I Thisted Kommune har borgerforeningerne slået sig sammen i Landsbygruppen Thy, og de har været involveret helt fra starten. "Det gør det lettere at have dialog løbende, hvis der er en talsmand. Det gælder ikke mindst i udviklingsprojekter, med finansiering fra forskellige kilder og mange parter, der skal blive enige", fortæller Jens Bach og forklarer: "Landsbygruppen har i forvejen en god kontakt blandt borgerne, og de er så stærk en ressource, at de har fungeret som en ligeværdig partner, der har sparret os utrolig mange opgaver og møder", siger Jens Bach.

Borgernes idéer skal kobles til kommunens planer
Jens Bach ved, at den lokale forankring er afgørende for, om projekter formår at skabe udvikling. Alligevel erkender han, at det kan være lettere sagt end gjort. "Der er ikke lige frugtbart alle steder, og det er ikke alle borgere, der kommer til møderne", siger han og understreger, at borgernes idéer ikke kan stå alene. "Som planchef har jeg en viden og et overblik og ikke mindst et ansvar for, at der sker en prioritering og koordinering af initiativerne her i kommunen", siger Jens Bach og påpeger, at den viden, forvaltningens medarbejdere har fra analyser, planstrategier og tidligere projekter, skal spille sammen med borgernes idéer. Samtidig kræver det et strategisk blik for helheden at få projekternes virkning til at sprede sig.

Fra idé til projekt ved fælles hjælp
De mange idéer, borgerne indsendte til Thisted Kommune, blev taget alvorligt, men ikke nødvendigvis helt bogstaveligt. Idéerne blev vurderet i forhold til kommunens

Jeg er ikke et sekund i tvivl om, at samarbejdet med borgerne er afgørende for, om projekter formår at skabe udvikling. Men det kræver en planlægger, som både er facilitator, opportunist og strateg.

PLANCHEF JENS BACH, THSITED KOMMUNE.

udviklingsstrategier og indsatsområder og i forhold de analyser, der blev lavet som led i Mulighedernes Lands forprojekt: en turismeanalyse, en bosætningsanalyse og en swot-analyse af kommunens landsbyer. Siden blev idéerne vurderet både i forhold til den lokale forankring, chancerne for at finde medfinansiering og potentialerne for at skabe værdi for flere end de involverede i projektet. Derefter samlede Thisted Kommune en række centrale nøglepersoner i projektet til en fælles udviklingsworkshop, som de kaldte Døgnet i Thy. Her deltog ud over medarbejdere fra forskellige forvaltninger i kommunen en repræsentant fra borgernes sammenslutning Landsbygruppen Thy, museet, eksterne konsulenter, turistforeningen, Realdania og projektsekretariatet. I løbet af et døgn tog gruppen rundt og så de steder, der var i spil, og idéerne blev diskuteret og kvalificeret og udviklet til egentlige projekter, der ikke kun svarede på lokale behov, men også understøttede kommunens planer og strategier. "Det var Døgnet i Thy, der lagde fundamentet til Mulighedernes Land. Dét at vi samlede folk, så projektstederne sammen og satte os i det samme lokale og diskuterede, til vi blev enige, gjorde, at vi fra starten fik skabt opbakning hele vejen rundt til de projekter, der blev udvalgt", siger Jens Bach.

Lolland Kommune /
Langsigtet udvikling kræver visioner og politisk mod

Steds- og projektbaseret udvikling rejser spørgsmålet om, hvor og hvordan midlerne skal fordeles, og projekter udvælges. Når udviklingsmidler investeres der, hvor der er ressourcer og potentialer, er der en risiko for, at svage områder og befolkningsgrupper lades i stikken. Erfaringen fra Lolland Kommune er, at de enkelte projekter både skal skabe lokal udvikling og bidrage til den overordnede udvikling i kommunen.

Udvikling med hjælp fra borgere og eksperter
Ved Mulighedernes Lands begyndelse var Lolland Kommune lige blevet sammenlagt af syv kommuner, og projektet blev indledt med en grundig kortlægning og analyse af den nye storkommunes landsbyer og lokalområder: "Vi havde brug for at få et overblik over muligheder og udfordringer i den nye sammenlagte kommune, før vi kunne udvikle og udvælge idéer", fortæller sektorchef i Udvikling og Erhverv, Birgitte Rønnow, som har været ansvarlig for Mulighedernes Land på Lolland. Resultatet af analysen var et katalog med syv indsatsområder: øget bosætning, skønnere landsbyer, herregårde i udvikling, øget adgang til natur og mellem landsbyer, landsbyer i børnehøjde, nye fællesskaber og energiens Lolland. På baggrund af indsatsområderne efterlyste kommunen idéer blandt borgerne, som indsendte 75 projektidéer. Kvalificering og prioritering af idéerne skete med bidrag fra et eksternt videnspanel med eksperter inden for blandt andet kulturarv, turisme og boligmarkedet. "Analyserne hjalp os til at fokusere idéefterlysningen, og videnspanelet gav gode inputs til at kvalificere og prioritere idéerne", siger Birgitte Rønnow.

Blik for stedets potentiale gav energi til udvikling
"Da vi igangsatte Mulighedernes Land lige efter kommunesammenlægningen, var der ny energi og fremtidsoptimisme. Næsten alt kunne lade sig gøre, ikke mindst med midlerne fra Mulighedernes Land", fortæller Birgitte Rønnow. Siden har virkeligheden og statistikkerne indhentet Lolland Kommune. "Vi tror ikke længere på, at vi kan vende udviklingen og få en nettotilflytning. Nu handler det om at styrke det, vi har, og gøre det godt for dem, der er her", fortæller Birgitte Rønnow. Når det kommunale budget presses, kan det være fristende at skære ind til benet og fokusere på at leve op til de lovbundne krav om service og sagsbehandlingstider. "Men det er en kortsigtet løsning, der hurtigt kan føre til endnu større kommunale budgetunderskud", påpeger Birgitte Rønnow og fortæller, at Mulighedernes Land og den stedsbaserede tilgang har givet kommunen en metode til at arbejde med udvikling i en krisetid: "Hvis vi kun ser på de samlede tal og statistikker for kommunen, ser det sort ud. Men hvis vi zoomer ind på enkelte steder på Lolland, har vi jo smuk natur, driftige herregårde og borgere med stærke viljer og gode idéer, som vi med et projekt som Mulighedernes Land kan støtte i at skabe bæredygtig udvikling", siger Birgitte Rønnow.

Hvis vi skal give penge til udviklingsprojekter i en tid, hvor der skæres på kommunens kerneydelse, er det vigtigt, at vi hele tiden har øje for det højere formål, så de får værdi for flere end de involverede i projektet.

BIRGITTE RØNNOW, CHEF FOR UDVIKLING OG ERHVERV, LOLLAND KOMMUNE.

Stedet skal ses i en større sammenhæng

Det indledende analysearbejde gav et godt grundlag for at vurdere enkelte projekter og steder i forhold til udviklingen i hele kommunen. Når det enkelte sted er udgangspunkt for udvikling, er risikoen, at udviklingsprojekter koncentreres i områder, der allerede er stærke og har mange aktive borgere. "Det er svært at vælge et sted frem for et andet, især når det handler om dårlige boliger, som er et problem, vi i større eller mindre grad har i hele kommunen", fortæller Sille H. W. Clausen, projektleder på Mulighedernes Land i Lolland Kommune. "Så gør vi det bedre ét sted, men der er ikke finansiering til at fortsætte indsatsen i resten af kommunen", fortsætter Sille H. W. Clausen. Derfor er det vigtigt, at projekter ikke bare skaber udviklingen på stedet, men skaber værdi for hele kommunen. Det kræver en overordnet strategi at hænge projektet op på: "En overordnet strategi for kommunens udvikling er et helt afgørende redskab til at se sammenhænge mellem steder og vurdere, hvilke steder vi skal satse på for at styrke den samlede udvikling", siger Sille H. W. Clausen.

Bornholms Regionskommune /
Blikket udefra skal kobles tæt til kommunen og stedet

På Bornholm lå idéudviklingen og udvælgelsen af projekter til Mulighedernes Land i Teknik- og Miljøforvaltningen. Men det var konsulenter udefra, der lavede forundersøgelser, idéudvikling med borgerne og den indledende projektudvikling. Konsulenterne hjalp til at identificere de lokale behov og ønsker og udviklede dem til projektidéer med potentiale til at styrke bosætning og turisme. Resultatet var en rapport med en række projektforslag, som det efterfølgende viste sig svære at forankre politisk. "Konsulenterne hjalp os med at se nye perspektiver i det kendte, men det strategiske niveau i Mulighedernes Land og den politiske forankring var svær at nå i en kommune præget af nedskæringer", fortæller tidligere projektkoordinator i Bornholms Regionskommune Anna Sofie Poulsen.

Kommunen mister følingen
Forskning på landdistriktsfeltet peger på, at samspillet mellem udefrakommende perspektiver og lokale kræfter er en vigtig brik i landdistriktsudvikling. Arkitekter, konsulenter og eksperter kan komme med nye idéer og hæve ambitionsniveauet. Men erfaringen fra Bornholm er, at konsulenter skal bruges med omtanke. "I en tid med store besparelser, hvor den daglige drift fyldte meget, var det svært at finde tid til rigtigt at gå ind i samarbejdet med konsulenterne", siger Anna Sofie Poulsen og uddyber: "Vi har en lokal viden og et netværk, som konsulenterne ikke bare får fra den ene dag til den anden, og det kan være svært for dem at vurdere, hvad kommunen kan og vil". Samtidig kan forvaltningen også miste følingen med, hvad der sker, hvis det er konsulenterne, der er i felten. "Selvom jeg har læst konsulenternes rapport, har jeg måske ikke den samme gejst for et projekt, som hvis jeg selv har været til workshop og gået tur med borgerne i Østerlars", fortæller Anna Sofie Poulsen og understreger, at det er helt afgørende, at der er politisk opbakning til, at forvaltningen sætter tid og ressourcer af til samarbejdet med konsulenterne.

Projektudvikling og finansieringsidéer skal gå hånd i hånd
Da kommunen tog over fra konsulenterne, blev der etableret et frugtbart samarbejde mellem det tekniske område og kommunens udviklingsafdeling, Regional Udvikling. En ny projektudviklingsrunde begyndte, og denne gang startede kommunen fra finansieringssiden. "Vi så på borgernes idéer i lyset af regionkommunens udviklingsstrategier og koblede dem med eksisterende indsatser og projekter. Samtidig kortlagde vi alle de finansieringsmuligheder, vi kunne få øje på, både i kommunen, staten, EU og blandt fonde og det private erhvervsliv. Og så prøvede vi at matche brikkerne til levedygtige projekter", fortæller Niels Chresten Andersen fra Regional Udvikling, der overtog projektkoordineringen af Mulighedernes Land. Hvor første projektudviklingsrunde havde fokus på indlandsbyerne, satte anden runde fokus på udviklingen langs den bornholmske kyst. "Da vi så projektidéerne igen, fandt vi ud af, at Mulighedernes Land

Realdania har lagt overliggeren højt, og vi har gjort brug af konsulenter for at løfte projekterne. At bruge konsulenter kræver en stor indsats for at bevare ejerskabet hos kommunen og blandt borgerne. Ellers ender vi med projekter uden ejere, og de har ikke en gang på jord.

ANNA SOFIE POULSEN, BORNHOLMS REGIONSKOMMUNE.

kunne spille sammen med og løfte en række eksisterende projekter og indsatsområder", fortæller Niels Chresten Andersen og fremhæver som eksempel samarbejdet om områdefornyelsen i Sandvig og havnerenoveringsprojekterne i Hasle og Hammerhavn. Her er det lykkedes at samle kræfter og midler i udviklingsprojekter med opbakning fra både borgere, politikere og forvaltninger med pengene fra Realdania. En fond kan stille krav til projektudviklingen, skabe nye idéer og hæve ambitionsniveauet, men erfaringen fra Bornholm er, at der skal være ressourcer i kommunen til at gribe og udvikle idéerne, hvis de skal blive til virkelighed.

Projektbaseret udvikling

Fælles erfaringer

På trods af de forskellige forløb i de tre kommuner har Mulighedernes Land givet en række fælles erfaringer i forhold til at realisere udviklingsprojekter, som er baseret på stedbundne kvaliteter.

Det har haft stor betydning, om projekterne har været drevet frem af borgere eller af kommunen. I nogle tilfælde er det borgerne i en landsby, der har set sig som ejere af et projekt. Kommunen har her indtaget en mere tilbagetrukken rolle og fokuseret på støtte og på at sikre, at projektet levede op til de krav, som kommunen og Realdania stillede til effekt, drift og demonstrationsværdi. I andre tilfælde er det kommunen, som har taget initiativ og har været projektejere. Her har der været behov for mere klassisk borger- og interessentinddragelse.

I mange af projekterne i Mulighedernes Land er det lykkedes at realisere, men også videreudvikle projekterne gennem et tværgående samarbejde mellem forskellige forvaltninger og kontorer i kommunerne. Samarbejdet på tværs af forvaltninger har trukket flere ressourcer til projekterne og har sikret en bred forankring internt i kommunerne.

I alle projekter har der været fokus på at sikre effekt og bæredygtig drift. Her har alle projekterne gode erfaringer med at inddrage borgere og erhvervsliv undervejs for at skabe projekter, der spiller sammen med det lokale dagligliv og erhvervsliv, og hvor borgere kan tage del i driften.

Endelig har det løbende fokus på formidling og kommunikation af projekterne været afgørende for at forankre projekterne lokalt, sikre ejerskab og forståelse blandt interessenterne og skabe synlighed og opmærksomhed udadtil.

Samlet set er den vigtigste erfaring, at det er afgørende at afsætte ressourcer i kommunerne til at have medarbejdere, der har tid til at udforske og udfylde de nye roller og samarbejdstyper, som det kræver at skabe udvikling med udgangspunkt i stedet.

Her er de fælles erfaringer samlet i fem temaer:

1. Borgere bliver samarbejdspartnere
2. Ildsjæle findes også i kommunen
3. Samarbejde på tværs skaber merværdi
4. Inddragelse sikrer effekt og drift
5. Kommunikation spreder ejerskab

/ Borgere bliver samarbejdspartnere

Projektrealiseringen i Mulighedernes Land har været en øvelse udi nye former for samarbejde mellem borgere og kommuner. Idéer til mange af Mulighedernes Lands projekter er opstået i civilsamfundet, og i nogle tilfælde har borgere taget teten som selskabsstiftere, projektledere og kommunikationsmedarbejdere i kommunale projekter. De nye roller udfordrer både civilsamfundets ansvarlighed og kommunernes myndighed. Men lykkes samarbejdet, er der gevinst for begge parter.

Borgerne stifter anpartsselskab
Flere steder i Thisted Kommune har borgerne selv taget affære og samlet kræfterne for at vende forfald til afvikling. I Vestervig i Thisted Kommune har borgerne stiftet et anpartsselskab for at rydde op i de tomme huse. Kommunen har bakket op om initiativet og har indgået et samarbejde med borgerne, hvor de har hjulpet med at skaffe midler fra fonde og stat. Nogle huse har kommunen revet ned, mens borgerne gennem et anpartsselskab selv har lagt penge og frivillige kræfter i at købe, nedrive og ombygge andre af de forfaldne huse.

Gevinst for både borgere og kommune
Eksemplet fra Vestervig viser, hvad stærke og initiativrige borgere kan udrette, men det viser også, hvor vigtigt det er, at kommunen er åben for den slag initiativer og formår at give ildsjælene den hjælp, de har brug for. "Det var borgerne, der tog initiativet, men uden kommunens hjælp og midler udefra var indsatsen i Vestervig slet ikke blevet så omfattende, som den er, og ombygningen af husene i Bedsted og Frøstrup var nok ikke blevet til noget", siger projektleder i Thisted Kommune Otto Lægaard og uddyber, at det bestemt ikke kun er borgerne, der får noget ud af samarbejdet: "Thisted Kommune har eksempelvis taget idéer og erfaringer fra Vestervig til sig og har brugt det i en ny strategi for oprydning og forskønnelse i hele kommunen, og så er vi jo grundlæggende glade for, at landsbyerne selv formår at skabe nye mødesteder i landsbyerne. Så alle parter har vundet her".

Enighed om projektplanen
Når borgerne går forrest i udviklingen, kan kommunen blive udfordret, idet alle parterne skal være enige om projekternes udformning. I Mulighedernes Land har klare og detaljerede projektplaner været et vigtigt redskab for at sikre enighed. Alle projektplanerne er blevet godkendt af Mulighedernes Lands partnerskabsbestyrelse og har dermed været grundlag for at sætte projekterne i gang. Enighed mellem parterne blev opnået ved at sende projektplanerne rundt til kommentering og revision før godkendelse. I nogle tilfælde mødtes repræsentanter fra partnerskabet for at drøfte formål og rammer for et projekt, inden projektplaner blev skrevet eller undervejs i processen. I projekter, der var båret frem af borgere, deltog borgerrepræsentanter i projektudviklingen.

Argumenterne skal være på plads
Selvom borgerne tager teten, investerer i hundredevis af frivillige timer og ofte også påtager sig driften efterfølgende, vil der altid være en stor udefrakommende investering involveret i forbindelse med nybyggeri og istandsættelse. Det stiller krav til kom-

Mange steder har borgerne indset, at udviklingen ikke kommer fra kommunen. De ved, at hvis der skal ske noget, skal de selv gøre det.

OTTO LÆGAARD, PROJEKTLEDER, THISTED KOMMUNE.

munen om at kunne argumentere for, hvorfor ét sted får støtte frem for et andet. Otto Lægaard uddyber: "De kommunale midler og fondsstøtte, som investeres i projektet, gør, at vi er ansvarlige over for hele kommunen i forhold til vores prioriteringer. Vi er nødt til at have gode argumenter for, hvorfor netop Vestervig får støtte. Vores beslutninger skal være koblet op på nogle klare kommunale prioriteringer, som er baseret på langsigtede strategier om kommunens udvikling. Ellers vil alle de andre landsbyer med rette kunne bede os om den samme form for støtte".

Udvikling og nedskæringer på samme tid
Flere af de landsbyer, hvor der er gennemført Mulighedernes Land-projekter, har i samme periode oplevet nedskæringer, især i form af skolelukninger. Det har været svært for kommunerne med den ene hånd at støtte borgerne i et udviklingsprojekt til flere millioner kroner og med den anden hånd at lukke skolen, som er livsnerven i de fleste landsbyer. Den situation opstod blandt andet i Østermarie på Bornholm, hvor Mulighedernes Land har omdannet bymidten. "Da det blev besluttet, at skolen i Østermarie skulle lukke, var det et hårdt slag mod byen, og det spredte uro og tvivl om, hvorvidt bymidteprojektet ville blive til noget", fortæller Gugga Zakariasdottir, projektleder i Bornholms Regionskommune. I Østermarie lykkedes det med dialog og konkret handling i projektet at slå tvivlen til jorden og genskabe gejsten omkring projektet.

/ Ildsjæle findes også i kommunen

Det er efterhånden en veldokumenteret sandhed, at ildsjæle spiller en væsentlig rolle i yderområdernes udvikling. Og ildsjæle findes ikke kun blandt civilsamfundets borgere, men også blandt kommunens embedsmænd. Bag flere af Mulighedernes Lands projekter står kommunale medarbejdere, der har kæmpet for projekterne som fuldblods ildsjæle. De har hævet projekternes ambitionsniveau og øget budgetterne.

Kommunal ildsjæl i kontrolrummet
"Tingene skal spille sammen", siger Vivi Granby, der er arkitekt og projektleder i Bornholms Regionskommune. Vivi Granby har været arkitekten i et kompliceret spil om at få politiske prioriteringer, driftsmidler, fonds- og puljemidler og et væld af interesser og potentielle modsætninger til at mødes i to store udviklingsprojekter på Nordbornholm, som har granitindustrihistorien som fællesnævner. Projekterne er tænkt og udviklet i samarbejde med borgere og særligt foreninger, men har været drevet frem af et team bestående af projektleder Vivi Granby, teknikforvaltningen og havnekoordinator Jakob Jensen, der er ansvarlig for drift og udvikling af havnene på Bornholm. Ingen af dem har holdt sommerferie i to år, fordi de har kastet al deres tid og engagement ind i projekterne. Også de to projektkoordinatorer Anna Sofie Poulsen og Niels Chresten Andersen har med ildhu medvirket til at få projekterne til at vokse. "Kommunen har opnået en positiv dominoeffekt ved at kunne gennemføre flere større anlægsprojekter samtidigt. Drivkraften har derfor også naturligt ligget i kommunen", fortæller Vivi Granby.

Kommunal ildsjæl i kulissen
Otto Lægaard, som er projektleder i Thisted Kommune, har et skarpt blik for den gode

Vi har troet på, drømt om og kæmpet for disse projekter, fordi vi mener, at de kan gøre en stor forskel for Bornholm.

VIVI GRANBY, ARKITEKT OG PROJEKTLEDER I BORNHOLMS REGIONSKOMMUNE.

idé og de stærke kræfter, som findes i civilsamfundet. Og det er det, der er kimen i fremtidens yderområder, mener Otto Lægaard og forklarer, at han ser det som sit ansvar som kommunalt ansat at støtte det initiativ og de idéer, der er i lokalsamfundet. "Jeg skal hjælpe idéerne til at vokse, finde finansiering og kæde projekterne sammen med kommunens overordnede planer og strategier. Men jeg overtager aldrig projektet. Ejerskabet skal blive hos de borgere, som er kommet med idéen", siger Otto Lægaard og understreger, at det afgørende er at opstille nogle klare rammer for projektet og kommunens rolle i det og samtidig opbygge et tillidsforhold til de borgere og foreninger, som gennemfører projekterne: "De skal vide, at de altid kan ringe til mig, hvis de løber ind i problemer". Otto Lægaard er en kommunal ildsjæl, der opererer i kulissen, hvilket til tider kan give den udfordring, at han ikke egenhændigt kan sætte tempo på projektet eller tage beslutninger. Omvendt er forankring aldrig et problem. Projekterne er født og gennemføres lokalt, men med inspiration, støtte og vejledning fra Otto Lægaard og dermed også kommunen.

Giv de kommunale ildsjæle plads
I Mulighedernes Land er det de kommunale projektledere/ildsjæle, der har fået projekter til at spille sammen på tværs af forvaltninger, strategier og budgetter, og det er dem, der har været gode til at opsnappe og støtte idéer i lokalsamfundene og få erhvervslivet med på projekterne. "Projektlederne har brændt for deres projekter – og det har været afgørende for, hvordan vi har organiseret os", siger Jens Bach, planchef i Thisted Kommune, og tilføjer, at det er vigtigt at give ildsjælene plads til at arbejde på deres projekter: "Det kræver tid at være projektudvikler, og vi skal i kommunerne være gode til at afsætte ressourcer til og bakke op om de medarbejdere, som har evnerne til at udvikle projekter", forklarer Jens Bach: "De tænker på tværs af kasserne i kommunen og investerer deres personlige, sociale kapital i projekterne. Det kan kun lade sig gøre på sigt, hvis chefer og politikere værdsætter og bakker op om det store arbejde. Ellers forsvinder den type medarbejdere fra det offentlige, og så vil vi blive begrænset til at være en drifts- og serviceinstitution. Sker det, mister vi et kæmpe potentiale. Mange steder i yderområderne er kommunen den største arbejdsplads og dermed også potentielt en kæmpe driver for udvikling".

/ Samarbejde på tværs skaber merværdi

Projektorganisering og projektledelse er afgørende i stedsbaseret udvikling, fordi der arbejdes i projekter på tværs af forvaltninger, budgetter og fag. Folk og fag med forskellige interesser, idéer og kompetencer skal inddrages, og drifts- og udviklingsmidlerne skal gå hånd i hånd, er erfaringen fra Mulighedernes Land.

Alle er eksperter i noget
Hvis udviklingsprojekter skal skabe langsigtet udvikling og værdi ud over den lokale værdi på stedet, gælder det om at inddrage forskellige folk med forskellige kompetencer. Borgere har viden om hverdagslivets behov og problemer, lokale rådgivere og håndværkere kender klimaet og ved, hvilke materialer man skal bruge, hvis et hus skal kunne modstå strid vestenvind og havgus. Turistforeningen eller sommerhusgæster

Det er lykkedes os at skabe et godt samarbejde mellem arkitekterne i Teknik & Miljø og os, som sidder med driften i havnekontoret. Sammen har vi skabt projekter, som er langt større, smukkere og mere robuste, end vi kunne have gjort hver især.

JAKOB JENSEN, HAVNE-KOORDINATOR, BORNHOLMS REGIONSKOMMUNE

kan se attraktionsværdien i et sted og kan være med til at teste, om et turistkoncept holder. Arkitekter og konsulenter udefra kan komme med faglige input til, hvor der kan bygges og hvordan. Kommunen kan tænke på tværs af forvaltninger og geografiske områder og få projektet til at spille sammen med kommunens drift, øvrige udviklingsprojekter og strategier.

Samarbejde på tværs af sektorer og faggrupper
Et eksempel kommer fra Sandvig på Bornholm, hvor det forladte bølgebad skulle rives ned. Gugga Zakariasdottir fra kommunens tekniske forvaltning stod for nedrivningen, idet den var en del af områdefornyelsen, som hun var projektleder for. På Bornholm havde projektkoordinatoren Niels Chresten Andersen indført et månedligt møde for alle projektlederne, hvor de gennemgik projektet. På den måde fik Jakob Jensen, havnekoordinator i Bornholms Regionskommune, viden om nedrivningen og fik den idé, at han kunne bruge den knuste beton i forbindelse med den havnerenovering, som han var i gang med i Hammerhavn. "Jeg sparede de penge, som jeg skulle have givet for at få bortskaffet materialet, og Jakob sparede de penge, som han skulle have betalt for at skaffe materiale til sit havnebyggeri. Og det krævede ikke mere, end at vi satte os ned og gav hinanden en status på vores projekter", fortæller Gugga Zakariasdottir.

Drift og udvikling skal gå hånd i hånd
Samarbejdet omkring havneprojekterne på Bornholm har været særligt interessant, fordi havnekontoret er en driftsafdeling, mens medarbejderne fra plankontoret i kommunens tekniske forvaltning typisk arbejder med udvikling. Dermed har de midler, som bruges til vedligeholdelse og renoveringer, kunnet indgå i udviklingsprojekterne. "Når vi får tænkt tingene ordentlig sammen, kan vi ikke bare tiltrække penge, vi kan også spare penge, fordi driften er tænkt ind fra starten. Vi har simpelthen ikke råd til at udvikle noget, som kræver for meget vedligeholdelse og drift", forklarer Jakob Jensen. Det er ikke altid simpelt at få udviklingsorienterede arkitekter til at arbejde sammen med dem, som er ansvarlige for driften, idet driftsfolkene helst vil have driftssikrede og velafprøvede løsninger, mens arkitekterne vil tænke nyt og tilpasse løsninger til stedet.

/ Inddragelse sikrer effekt og drift

Effekten af udviklingsprojekter viser sig ofte først, når projektet er afsluttet. I alle Mulighedernes Lands projekter er der fra start lavet en plan for driften for at sikre projekternes langsigtede bæredygtighed. Den fælles erfaring er, at det betaler sig at inddrage både borgere og erhvervsliv undervejs i processen. I flere tilfælde har gode inddragelsesprocesser resulteret i, at borgere har overtaget dele af driften, og at effekterne også har givet udslag på bundlinjen hos det lokale erhvervsliv.

Borgerne er med på driftsholdet
Mulighedernes Lands projekter har brugt forskellige metoder til at organisere og konstruere projekterne, så driftsomkostningerne er holdt på et minimum. Alle projekter

Det var en præmis fra starten, at projekterne ikke måtte blive en driftsbyrde for kommunen. Borgerne var med på den, og de har selv gjort en stor del af arbejdet og har nu overtaget driften af stierne.

MORTEN BACH JØRGENSEN, PROJEKTLEDER, BORNHOLMS REGIONSKOMMUNE.

har haft fokus på at bygge i materialer, der er robuste og konstrueret til at modstå den konkrete brug og vind og vejr på stedet. Flere af projekterne har haft gode erfaringer med at inddrage lokale håndværkere for at få deres viden om, hvilke materialer og løsninger der er holdbare på stedet. Andre projekter har fra starten konstrueret en organisation, hvor det er borgerne, der har overtaget hele eller dele af ansvaret for at vedligeholde pladser, huse og stier.

Flere stier for færre penge
To af projekterne i Mulighedernes Land har handlet om at skabe nye stier. I projektet 'Thy og Hannæs på kryds og tværs' er mange af stierne realiseret i et tæt samarbejde mellem kommune og lokale beboere og foreninger, og på de stier, der fortrinsvis har en lokal værdi, har kommunen indgået aftaler med lokale foreninger om vedligeholdelsen: "Ved at få borgerne med i både anlægsfasen og i driften har vi fået råd til at anlægge mange flere stier for de midler, vi havde til rådighed", siger Ole Olesen, projektleder i Thisted Kommune. I de to småbyer Klemensker og Østerlars på Bornholm har borgerne også selv lavet en stor del af arbejdet med at etablere stier i landskabet omkring de to byer. Borgerne er gået forrest i dialogen med lodsejerne, og flere steder er det borgerne selv, der har fundet vej gennem landskabet, besluttet, hvor stierne skulle gå, og selv ryddet skov og trampet stierne. Projekterne er gennemført for små budgetter og med en stor andel af frivillig arbejdskraft, og driften sker efterfølgende i et partnerskab mellem kommunen og borgerne.

Foreningshus med forretning
Stier og grønne områder er eksempler på projekter med driftsopgaver, som med lidt støtte og vejledning fra kommunen kan overdrages til borgere og foreninger. Men i de tilfælde, hvor det er et foreningshus, der skal drives, er der behov for indtægter, der kan betale for forbrug og den fremtidige vedligeholdelse, som ikke kan klares med frivillig og utrænede hænder. I det nye beboerhus i Bedsted i Thisted Kommune har bestyrelsen skaffet midler til driften ved at udleje en del af bygningen til byens genbrugsbutik. I Frøstrup er den gamle kro blevet ombygget til foreningshus, men en del af bygningen drives fortsat som kro, på basis af frivillig arbejdskraft. Overskuddet går sammen med indtægter fra udlejning til konfirmationer, bryllupper og begravelser til driften af foreningshuset.

Erhvervsliv kobler sig på
Erhvervslivet har spillet forskellige roller i Mulighedernes Lands projekter. Lokale banker og fonde har været medfinansierende parter, herregårdsejere har åbnet for adgang til deres grunde og bygninger, turisterhverv har koblet sig på nye attraktioner, og lokale håndværkere har indgået i byggeri og renoveringsprocesser. På tværs af projekter er der gode erfaringer med at inddrage erhvervslivet – fra turisterhverv og lokale håndværkere til herregårdsejere.

Image og afsætningsmuligheder løftes på én gang
Et af de projekter, hvor erhvervslivet er tænkt ind fra starten, er 'Herregårdslandet Lolland'. "Lolland Kommune har set potentialet i, at herregårdenes nye virksomheder kan være en bærende struktur i Lollands udvikling fremover", fortæller Camilla Nissen, projektleder i Lolland Kommune. Det er baggrunden for projektet 'Herregårdslandet

Vi har gjort meget for at synliggøre over for herregårdsejerne, hvorfor de skal være med i projektet. Det har vi gjort ved at vise dem, at projektet ikke bare gavner Lollands image, men at det også giver godserne nogle nye afsætnings- og indtjeningsmuligheder.

CAMILLA NISSEN, PROJEKTLEDER, LOLLAND KOMMUNE.

Lolland', hvor herregårdsejere, Museum-Lolland Falster og Lolland Kommune er gået sammen for at aktivere Lollands herregårdsarv: "En sammenkædning af herregårde med forskellige tilbud og oplevelser kan skabe en destination på Lolland, der har mere tyngde end den enkelte herregård. Det skaber en fælles platform for at markedsføre både de enkelte herregårdes tilbud og hele Lolland", fortæller Camilla Nissen. Samtidig skaber projektet synergi i forhold til et andet Realdania støttet projekt 'Fremtidens Herregårde'. Konkret har projektet gennem udstillinger på Reventlow og Knuthenlund, skilte og fysisk bearbejdning af herregårdslandskabet gjort herregårdene mere synlige. Men en vigtig del af projektet er den viden og det samarbejde, der er opbygget gennem projektet: "Projektet har vist både kommunen og herregårdsejerne, at vi kan nå længere, hvis vi arbejder sammen om udviklingen, og vi håber og regner med, at den platform, vi nu har skabt, kan vokse og få endnu flere herregårde med og skabe et endnu stærkere brand for Lolland Kommune", siger Camilla Nissen.

/ Kommunikation spreder ejerskab

Kommunikation og formidling har været en vigtig og integreret del af alle projekter i Mulighedernes Land. Erfaringen fra Mulighedernes Land er, at det betaler sig at vie tid og ressourcer til at formidle projekter både undervejs i realiseringen, og når huse og stier er taget i brug. Det kan tiltrække opmærksomhed fra omverdenen, og det kan være nøglen til at skaffe flere midler til videre udvikling.

Udvikling tager tid
Projekterne i Mulighedernes Land har været fem-seks år undervejs, og erfaringen er, at det kræver tid, tålmodighed og samarbejde at få idéer, strategier og penge til at mødes i projektbaseret udvikling. Mange af projekterne oplevede en 'hønen-og-ægget'-udfordring i, at det var svært at konkretisere projektidéerne, før man havde finansieringen på plads. Samtidig er de fleste fonde og puljer lettest at overbevise med et konkret projektforslag. Løsningen blev i flere tilfælde at lave et mindre forprojekt, finansieret i fællesskab af Realdania og kommunen, for at afklare, om et projekt var flyvedygtigt og havde potentiale til at opnå den nødvendige finansiering udefra og opbakning blandt interessenterne.

Hold gryden i kog
Når ventetiden trækker ud, og utålmodigheden indfinder sig, er det vigtigt at opretholde dialogen med både borgere og finansieringsparter i udviklingsprojekter. På et seminar halvvejs i Mulighedernes Land fortalte projektlederne fra de tre kommuner, hvordan frustrationer og tvivl bredte sig blandt de borgere, der havde været med til at udvikle idéer til projekter. Projektlederne arbejdede på højtryk for at konkretisere projekterne, lave lokalplaner, søge dispensationer hos fredningsmyndigheder og skaffe medfinansiering, mens borgerne måtte se til fra sidelinjen og afvente afgørelsen på, om deres projektidé blev en realitet. Den fælles erfaring fra de kommunale projektledere var, at det er vigtigt at afsætte tid og ressourcer til at holde gryden i kog og borgerne engagerede og ikke mindst informerede om de aktiviteter, der foregår og er nødvendige før den egentlige realisering. Det være sig myndighedsbehandling,

Med det gode liv ved kysten har vi ikke bare skabt et projekt, der har forbedret faciliteter og adgangsforhold til stranden. Vi har også skabt et brand for Thisted Kommune som kystdestination. Det bliver nu for alvor slået fast med Danmarks første Vesterhavs-havbad i Vorupør .

GERD DAM, PROJEKTLEDER, THISTED KOMMUNE.

fundraising eller planlægning af driften. I Østermarie meldte en lokal borger sig som kommunikationsansvarlig på projektet 'Ny bymidte i Østermarie'. "Hver eneste uge i projektperioden har Steffen Gerdes fra den lokale arbejdsgruppe i Østermarie fået et billede af Østermaries bymidte i Bornholms Tidende med en lille tekst om udviklingen i projektet", fortæller Gugga Zakariasdottir. Resultatet var tilfredse borgere, der vidste besked om, hvor langt projektet var, og en stolt landsby, som fik stor opmærksomhed fra hele øen, fordi de var synlige i de lokale medier.

Forbind, gentænk og styrk stedet

Tre strategier til forandring

Mulighedernes Lands projekter har ved at tænke i nye forbindelser, strukturer, funktioner og aktiviteter arbejdet med at udvikle både de sociale, historiske og fysiske ressourcer, der er knyttet til det enkelte sted. Fokus har været på at aktivere de sociale ressourcer på stedet i en omdannelsesproces, der gør de historiske og fysiske lag i form af bygninger, anlæg, pladser, strand og skov til drivkræfter i yderområdernes udvikling.

De 16 projekter i Mulighedernes Land spænder fra store projekter, der skaber radikale ændringer med internationale ambitioner for budgetter på op til 36 millioner kroner, til små lokale projekter, som benytter enkle og billige løsninger til at forandre de fysiske strukturer, så de får ny funktion og betydning. Projekterne opererer på vidt forskellig skala, fra masterplaner for udvikling af en hel kommunes infrastruktur til omdannelse af enkelte tomme bygninger til nye formål.

Erfaringerne er samlet under tre tematiske overskrifter, der hver især beskriver et strategisk greb. Første afsnit hedder FORBIND og handler om at forbinde og skabe synergi mellem de kvaliteter, som allerede findes i yderområderne. Andet afsnit, GENTÆNK, handler om at gentænke bygninger og anlæg, der ligger tomme, men som rummer et stort udviklingspotentiale. Sidste afsnit har overskriften STYRK og handler om at styrke de eksisterende kvaliteter ved at støtte op om eksempelvis traditionelle mødesteder, som har et potentiale for igen at blive levedygtige og betydningsfulde for livet og identiteten i en landsby.

Befolkningstætheden er generelt lavere i yderkommunerne end i resten af landet, hvor flere i yderkommunerne bor i landsbyer og byer med under 3.000 indbyggere. Det betyder, at der ofte er længere afstand til velfærdsydelser som skole og læge, mens transporttiden generelt også er større til arbejde og hverdagsindkøb.

Forbind /
Steder løfter hinanden

Fysiske forbindelser og formidling kan koble steder sammen. I Mulighedernes Land har flere projekter arbejdet med at skabe forbindelser og samarbejde mellem steder. Det kan give den nødvendige kritiske masse, som skal til, for at drive et kulturhus eller en attraktion, og det kan få steder til at komplementere og løfte hinanden. Samtidig kan det være med til at sætte de enkelte steder i spil i en større sammenhæng end den helt lokale.

Forbind landsbyer

Kreativiteten er stor, når centralisering og fraflytning rammer: Friskoler overtager kommuneskolernes funktion. Bageren og posthuset flytter ind hos Dagli'Brugsen, og borgerne overtager vedligeholdelsen af de grønne områder. Samarbejde og nye forbindelser mellem landsbyer kan gøre centraliseringer mindre problematiske, viser eksempler fra Mulighedernes Land.

Sammen er landsbyerne stærkere
Landsbyer kan vælge at stå sammen for at deles og samarbejde om kultur- og forsamlingshuse og lignende vigtige funktioner. I Mulighedernes Land har netop landsbysamarbejde været argumentet for at istandsætte et forsamlingshus og anlægge nye stier, der gør det lettere at komme sikkert og behageligt på cykel eller til fods fra den ene landsby til den anden. Stierne understøtter det behov, der er for at fordele funktioner mellem landsbyer, så skolen kan ligge i én by, hallen i en anden og købmanden i en tredje. Samtidig kan nye stier mindske behovet for skolebuskørsel, da flere veje kan opklassificeres som sikres skoleveje. På længere sigt kan det være det, der kan gøre, at en landsby fortsat er et godt sted at bo, selvom skolen lukker, eller forsamlingshuset nedlægges.

Fælles om skole og aktivitetshus
Nogle steder ligger landsbyerne tæt og kan derfor komme til at fungere i et netværk, forbundet af stier, som kan danne sikre skoleveje. Et eksempel er projektet 'Thy og Hannæs på kryds og tværs', der gennem en ny masterplan for stier forbinder landsbyer og attraktioner i et sammenhængende stisystem for bløde trafikanter i Thisted Kommune. En af stierne går mellem landsbyerne Koldby og Hørdum. Den forbinder de to landsbyer, så det er nemt for skolebørnene i Hørdum at komme til skolen i Koldby, og så beboerne i Koldby kan cykle til hallen i Hørdum. Læs mere om masterplanen på side 102. Et andet eksempel er fra landsbyen Bedsted i Thisted Kommune, hvor et tidligere plejehjem er omdannet til et nyt aktivitetshus for Bedsted og omegns beboere. Bestyrelsen i aktivitetshuset har en vision om, at deres hus skal være et kulturhus for hele det sydlige Thy, og de opfordrer landsbyerne i den nordlige del af kommunen til at gå sammen om at lave et kulturhus dér. Alternativet er ifølge bestyrelsesformanden Peter Skriver, at der kun vil være ét kulturhus i hele kommunen, nemlig i Thisted by. Læs mere om aktivitetshuset i Bedsted på side 126.

Ændrede strukturer kræver nye løsninger
Forbindelser og samarbejde mellem landsbyer rejser en diskussion om bystrukturen i yderområdekommunerne. Hvor skal service og funktioner placeres, og hvor stor en

LANDSBYSAMARBEJDE. **En ny sti mellem to landsbyer i Thy gør det nemt for skolebørnene i Hørdum at komme til skolen i Koldby og beboerne i Koldby at cykle til hallen i Hørdum.**

servicegrad kan opretholdes i de små landsbyer? Efter kommunesammenlægningerne i 2007 står mange kommuner over for at skulle gentænke kommunens bystruktur. Det berører mange mennesker, og det kan ændre en landsby radikalt, eksempelvis hvis skolen lukker, og børnene skal til at pendle til nabolandsbyen. I Mulighedernes Land er der lavet forsøg med at koble og forbinde landsbyerne. Tilbage står dog en diskussion og afvejning mellem, om det er muligt at satse på at dele sol og vind lige, eller det er en ufravigelig udvikling, at offentlig service centraliseres. Der findes helt sikkert ikke én strategi, som kan bruges alle steder, men forandringerne kalder på nye løsninger, som skal findes lokalt.

Forbind attraktioner

Kulturarv, natur og turistattraktioner kan blive stærke kræfter i yderområdernes udvikling, hvis de tænkes sammen. Ved hjælp af netværk, fysiske forbindelser og samarbejde kan attraktioner og oplevelser kædes sammen til større fortællinger og skabe en destination, som rækker ud over den lokale sammenhæng. 'Det gode liv ved kysten' og 'Herregårdslandet Lolland' er to projekter, som på hver deres måder arbejder med at forbinde og koble attraktioner til hinanden.

Nye aktiviteter langs kysten
Da tyske surfere i 1980'erne opdagede, at man kunne surfe på bølgerne ud for Klitmøllers kyst, satte det gang i en ny fortælling om kysten som arena for aktivt friluftsliv. Med Mulighedernes Land er surfernes nye blik på havet blevet udviklet, og succesen fra Klitmøller er forsøgt videreført i Vorupør og Krik, hvor der er anlagt klubhuse og strandpromenader, der har gjort plads til surfere, skatere, fiskere og alle de mange mennesker, som kommer rejsende til for at opleve det livlige miljø. Visioner om et aktivt friluftsliv ved vandet er skrevet ind i samtlige strategier for udvikling i Thisted Kommune, surferne har udpeget 40 surfspots langs kysten, og Thisted Kommune er i dag en international kendt surfdestination. Læs mere på side 97.

Herregårde skaber ny destination
Herregårdene har historisk være en afgørende udviklingsfaktor på Lolland. I det 20. århundrede har herregårdene gradvist mistet deres synlige rolle, og kun de færrest forbinder i dag Lolland med herregårde. Flere af herregårdene er dog ved igen at få en synlig rolle på Lolland, i takt med at de satser på kvalitetsprodukter og oplevelsesøkonomi. Ved at forstærke de klassiske herregårdselementer i landskabet styrkes oplevelsen af, at man bevæger sig igennem et herregårdslandskab. Skilte i landskabet og en udstilling ved Museum Lolland-Falster på herregården Pederstrup understøtter fortællingen om Lolland som et herregårdsland. Museet arbejder nu sammen med herregårdene og kommunen om at formidle herregårdenes historie og tilbud til turister såvel som potentielle bosættere. Fem herregårde er indtil videre med i projektet, men der er lagt op til, at flere kobler sig på netværket, i takt med at flere herregårde åbner for nye oplevelser. Læs mere om 'Herregårdslandet Lolland' på side 138.

Attraktionsværdi vokser ved fælles hjælp
Erfaringerne fra Mulighedernes Land er, at der er et stort potentiale i at skabe netværk og forbindelser mellem beslægtede aktiviteter. Ved at koble steder og oplevelser opstår

HERREGÅRDSLANDET LOLLAND. **Alleer, skel og skilte i landskabet formidler Lolland som et herregårdsland og sammenkæder de enkelte herregårde til en destination for herregårdsturisme og gastronomi-turisme. Sammen skaber herregårdene, Museum Lolland-Falster og Lolland Kommune en platform for at formidle herregårdenes historie og tilbud til turister og potentielle bosættere.**

der synergi og stordriftsfordele, og de mange små, gode steder kan løfte sig til et fælles koncept eller en destination. Samtidig viser projektet dog også, at der er nødt til at være nogen, som går forrest. Alle kæmper for at få deres eget sted til at løbe rundt, og der er sjældent overskud til at tænke i netværk og samarbejde. Det er derfor afgørende, at der er lokale ildsjæle eller entusiastiske virksomheder, som sammen med kommunen kan overbevise de vigtige aktører om, at de er nødt til at investere i samarbejdet.

Forbind turismen med lokalsamfundet

Der er et stort potentiale i at udforske koblingerne mellem turisme og hverdagsliv i yderområderne. Store attraktioner kan tiltrække mange besøgende til et område, og dét kan være argumentet for at prioritere udvikling netop dér, hvor det ikke blot er et par hundrede beboere, der får glæde af indsatsen, men hvor mange tusind turister ser det og hele kommunens image derved får et løft. Men det er vigtigt, at lokalsamfundet inddrages og selv har mulighed for at påvirke, hvordan turismen skal spille sammen med det lokale liv.

Dyrepark bliver porten til Lolland
Knuthenborg Safari er et eksempel på en sådan attraktion. Med nær ved 300.000 besøgende om året er safariparken en af Lollands største turistattraktioner. Desværre har de mange besøgende ikke haft nogen særlig positiv betydning for landsbyerne omkring, når de mange biler blot passerer igennem Hunseby-Maglemer ind i safariparken og ud igen gennem Bandholm. I forbindelse med Mulighedernes Land er Lolland Kommune og borgere i de tre landsbyer gået i dialog med parkens ejer og har i projektet 'Porten til Lolland' forskønnet og forbedret forbindelser, byrum og mødesteder omkring Knuthenborg. Resultatet er et pænere visitkort for Lolland – et strategisk sted, der ses af mange – og samtidig et forbedret landsbymiljø for beboerne i de tre landsbyer. Læs mere på side 144.

Sommerhusgæster tæller også i lokal udvikling
Sommerhusområder kan være et aktiv for lokalsamfundene. I Mulighedernes Land projektet 'Det gode liv ved kysten' i Thisted Kommune er landsbyen Krik et eksempel på et lokalsamfund, som konsekvent tæller sommerhusbeboerne med, når de opgør indbyggertal og rekrutterer medlemmer til beboerforeningen. Der er en forventning om, at også deltidsbeboerne tager del i lokalsamfundets udvikling, og der er en forståelse for, at fælles faciliteter kun kan opretholdes i samarbejde med de besøgende, som udgør en større og større andel af livet i de små kystsamfund. Krik og Omegns Beboerforening har i mange år kæmpet for at få et forsamlingshus, hvor de kan mødes, holde fester og arrangementer. At det nu er lykkedes med det nye Kulhus skyldes, at helårsbeboerne og sommerhusejere i dialog med friluftsfolket og surf-miljøet langs kysten er gået sammen om at lave et fælles hus, der er åbent for beboere, sommerhusejere, surfere, naturskoler og andre friluftsfolk. Ved at lave et fælles og fleksibelt hus med flere formål og målgrupper, er der skabt en kritisk masse, der kan sikre brugen og driften af det fælles hus. Læs mere om Kulhuset i Krik og 'Det gode liv ved kysten' på side 96.

FOR BEBOERE OG TURISTER. **Beboerhuset i Krik er både for beboere og besøgende. Huset er delvist åbent med offentlig adgang til toiletter, bade og udekøkken.**

Balance mellem ferieliv og hverdagsliv

Erfaringerne fra Mulighedernes Land viser, at der er et stort potentiale i at udforske koblingerne mellem turisme og hverdagsliv i yderområderne. Men erfaringerne fra de to projekter er også, at det er vigtigt at være opmærksom på balancen mellem turistens oplevelsesorienterede blik og de lokales hverdagsperspektiv. Når beboere og turisters ønsker og behov skal mødes i en fælles fysisk form, såsom et aktivitetshus, et byrum eller en sti, er der en risiko for, at hensyn til turisme overdøver hensynet til beboerne og hverdagslivet. Beboerne kan føle, at deres privatliv bliver taget fra dem og gjort til en del af turistens oplevelsespalette. Omvendt kan lokale beboere og foreninger sætte sig så tungt på de fælles faciliteter, at åbenheden over for besøgende går fløjten. Det er vigtigt, at lokalsamfundet inddrages og selv har mulighed for at påvirke, hvordan turismen skal spille sammen med det lokale liv, for det er de lokale, der i det daglige og i det lange løb – og uden for turistsæsonen – skal sørge for, at huset fungerer, og byrummene er aktive og vedligeholdte.

FREMSKRIVNING AF TOMME BOLIGER I LOLLAND KOMMUNE FRA 2008 TIL 2020

TOMME BOLIGER / **2020**
6.400

TOMME BOLIGER / **2016**
5.200

TOMME BOLIGER / **2012**
3.800

TOMME BOLIGER / **2008**
2.400

UDVIKLING I ANTAL BUTIKKER FRA 2000 TIL 2010

PROVINSBYER (mere end 20.000 indbyggere)
109%
→ en udvikling på +9%

HOVEDSTADSOMRÅDET
98%
→ en udvikling på -2%

YDEROMRÅDERNE (mindre end 3.000 indbyggere)
83%
→ en udvikling på -17%

Tilflytningen til de større byer og centralisering af handlen i større handelscentre betyder, at huse og butikslokaler står tomme i de mindre byer og landsbyer. Yderkommunerne har generelt oplevet en nedgang i antallet af detailbutikker. Fra 2000 til 2010 er næsten 1/5 af butikkerne forsvundet. Lolland Kommune er en af de kommuner, der har de hurtigst faldende befolkningstal. Mange kommunale ejendomme står tomme, og kommunen forventer en stor stigning i antallet af tomme boliger de kommende år.

Gentænk /
Nye rammer giver nye muligheder

Mulighederens Lands projekter har arbejdet med at gentænke tomme bygninger, forladte anlæg og forældede strukturer. Erfaringen er, at hvis gentænkning af et sted skal få den ønskede effekt, skal det kobles op på det liv, der leves lokalt, og de ressourcer og potentialer, der er på stedet. Stærke kræfter i lokalsamfundet eller erhvervslivet eller nye former for aktiviteter og turisme kan bidrage til at fylde nyt indhold og liv i de forladte bygninger og forældede strukturer.

Gentænk landsbyernes plan

Landsbylivet i dag er grundlæggende anderledes end for bare få årtier siden, og landsbyernes udformning har ikke forandret sig i takt med de sociale forandringer. Hovedgaden er mange steder præget af lukkede butikker og forfaldne huse. Mulighedernes Land-projektet 'Fra tomt til grønt i Vestervig' viser, hvordan en gentænkning af landsbyens plan og struktur kan skabe radikal forandring og vende landsbyens udvikling.

Landsbyens rygrad
Mange danske landsbyer er opstået omkring en landevej, der som en gennemgående hovedgade fungerer som rygrad i byens struktur. Hovedgaden er byens ansigt udadtil og har tidligere været det sted, hvor landsbyens beboere og omegnens landmænd mødtes og handlede. Når landsbyens rygrad fremstår forladt og forfalden, er det svært at opretholde idéen om, at man bor i en blomstrende landsby, og det påvirker landsbyens image udadtil. Ofte afspejler hovedgaden og det dårlige image dog ikke virkeligheden. Kigger man bag om hovedgadens tomme vinduer, er mange landsbyer udvidet med moderne parcelhuskvarterer, grønne områder og måske en hal, som har overtaget rollen som mødested. Flugten fra hovedgadens små, utidssvarende og støjramte boliger gør det mange steder nødvendigt at gentænke landsbyens opbygning. Men hvordan ser fremtidens landsby ud? Hvor ligger kvaliteterne i dag? Hvor mødes de ældre, de unge, børnefamilierne, hvor handler man, og hvor går man tur? Ved at ryste posen og gentænke landsbyens struktur kan man styrke og forbinde de steder, som i dag har betydning for hverdagslivet.

Fra tomt til grønt
I Vestervig i Thisted Kommune har nedrivning af de faldefærdige huse i hovedgaden skabt grønne haver og kiler med kig til åen, parken og de smukke landskaber omkring byen. En ny sti fører fra hallen over hovedgaden og videre til Agger og Krik ved Limfjorden. Her har nedrivningen af tomme huse og et opgør med hovedgaden som det eneste centrum åbenbaret Vestervigs skjulte kvaliteter. Samtidig med at forbindelserne til Vestervigs mødesteder i form af blandt andet en hal og en park er blevet styrket, er hovedgaden blevet gentænkt. Tomterne fra de nedrevne huse har ud over udsigt til den bagvedliggende by skabt plads til nye aktiviteter i hovedgaden. Kroen har fået udeservering, en kunstner har lavet en skulpturpark, og der er planer om at lave et forsøgsprojekt, som skal vise, hvordan man kan bygge et moderne, attraktivt byhus i hovedgaden. Endelig har en borgergruppe overtaget retsbygningen, som nu indeholder et galleri, og som på sigt ønskes udviklet til et lille frivilligt drevet fængselsmuseum. Læs mere om Vestervig på side 114.

LANDSBY PÅ VRANGEN. **I Vestervig i Thisted Kommune har nedrivning af tomme huse i hovedgaden givet nyt liv i hovedgaden. Her har kroen åbnet for udeservering på en af tomterne efter et forfaldent hus er revet ned.**

Opgør med historien

Det er ikke uden udfordringer at gentænke og ændre en landsbys plan. For det første vil en gentænkning af landsbyens mødesteder og forbindelser ofte kræve en del investeringer. For det andet vil en gentænkning ofte medføre et opgør med landsbyens historiske struktur. Det kan eksempelvis være nødvendigt at gøre op med idéen om en ubrudt facaderække i hovedgaden, og måske skal en fin bymidte eller plads omformes eller have en ny funktion. Måske skal der rives ned, åbnes og plantes grønt for at ændre landsbyens udtryk. Endelig ligger mange af de steder, som i dag fungerer som mødesteder, i landsbyens periferi. Det gælder typisk, hvis der er bygget en hal, men nogle gange er også offentlige institutioner såsom daginstitutioner placeret på kanten af byen. Det giver særlige udfordringer i forhold til at skabe nye mødesteder, som tiltrækker liv. Hvor store udfordringerne end er, er det dog afgørende at forholde sig til, om landsbyens plan understøtter det liv, som i dag leves i landsbyen, eller om det er nødvendigt med en gentænkning af landsbyens struktur for på ny at skabe en livskraftig landsby.

Gentænk forladte industrilandskaber

Efterladte industrilandskaber er ofte store og fascinerende. De er vidnesbyrd om en svunden tid og om menneskets formåen udi at udvinde og udnytte naturens ressourcer. Gennem omdannelse og forandring kan industriens efterladte anlæg og bygninger danne grobund for nye, pladskrævende aktiviteter, ny identitet og nyt erhvervsliv, der kan erstatte nogle af industriens tabte arbejdspladser.

Fra industrihavn til lysthavn
På Bornholm viser to af Mulighedernes Lands projekter, hvordan havneanlæg kan gentænkes og få nye funktioner. Det ene er Hammerhavn, som er forvandlet fra en nedslidt industrihavn til en lysthavn og turistattraktion, centralt placeret mellem Hammerknuden og Hammershus. Hammerhavn fungerede indtil 1970'erne som industrihavn for udskibning af granit fra Hammerknuden. Med en gennemgribende istandsættelse af havnen er de oprindelige granitmoler og granithistoriens spor i landskabet synliggjort og fremhævet, og et nyt multifunktionelt byggeri og arkitektoniske vartegn er tilføjet og har skabt bedre rammer for livet på havnen. I dag fremstår Hammerhavn som en indbydende helhed, hvor den nye arkitektur, industrihistorien og lokalmiljøet supplerer hinanden og indbyder de mange turister i området til at nyde udsigten og udforske kysten med bådfarten, som allerede før havnens omdannelse sejlede ture med op mod 100.000 turister om året. Læs mere om Hammerhavn på side 167.

Havnebad i fiskerihavnen
Det andet eksempel er Hasle Havn: I 1980'erne byggede kommunen en stor fiskerihavn, som blev indviet samtidig med østersøfiskeriets kollaps. Siden har store dele af havnen været tom. I sommeren 2009 blev interessen for et havnebad afprøvet med en midlertidig badeplatform med vippe. Eksperimentet var en success og idéen voksede. Først kom et havnebad med sauna til, siden fulgte en strand, sænkede kajkanter og et nyt havnetorv. Med de mange nye funktioner er der sket en markant og synlig forandring af de tomme havnearealer, og den forladte havn er forvandlet til et offentligt rum, der kan bruges som bade-, sole- og mødested for unge og ældre i Hasle by og for turister. Håbet er, at der nu er skabt grundlag for investeringslyst i nogle af de forladte bygninger på havnen. Læs mere om Hasle Havn på side 178.

Fra granitbrud til friluftsmekka
Endnu et eksempel fra Bornholm viser, hvordan et stort, tomt industriområde kan fyldes med aktivitet ved at fokusere på oprydning i gentænkning. I Vang Granitbrud på Born-

FRA FISKERIHAVN TIL BADEHAVN. **Med havnebad, en sauna, forsænkede kajkanter og et havnetorv er den tidligere fiskerihavn blevet gentænkt som et nyt, rekreativt centrum i Hasle, hvor både hasleboere og turister kan nyde nærheden til vandet.**

holm blev der indtil for ganske nylig brudt granit. Da den sidste virksomhed i området flyttede, skulle det spektakulære og fredede naturområde efter planen genoprettes og genåbnes for offentligheden. Ved kommunens mellemkomst og i samarbejde med Realdania og NCC Roads A/S blev de midler, som var afsat til oprydning, dog i stedet brugt som afsæt for at gentænke bruddet og den tilhørende pier og skabe nye funktioner. Pieren, som skulle have været fjernet, er blevet ombygget med strand, udspringsvipper og faciliteter til kajakroere og dykkere. Inde i bruddet er der ryddet op, så klippevæggene fremstår rå og klatrevenlige, og der er anlagt vådområder for at styrke fuglelivet i området. Omdannelsen af bruddet har med enkelte men markante greb skabt mulighed for klatring, cykling og andet friluftsliv. Organiserede grupper af interesserede brugte allerede før omdannelsen gik i gang bruddet til at kigge på fugle, cykle og klatre i. Der er således et stort potentiale for at styrke mulighederne for natur- og friluftsfolket og dermed også potentialet for at skabe nye arbejdspladser i turistbranchen – både specifikt i

form af guidede ture, kurser og grejudlejning og generelt i forhold til flere hotelovernatninger og restaurantbesøg. Læs mere om granitbruddet på side 172.

Investering skal betale sig

Et stort og råt industrilandskab kalder på fantasien. Det er fascinerende at forstille sig det liv, som har været, og ikke mindst drømme om alle de aktiviteter, som de store anlæg vil kunne rumme i fremtiden. Det er dog vigtigt at overveje, hvordan omdannelsen spiller sammen med konteksten, og om de store investeringer, det kan kræve at omdanne et industrianlæg, betaler sig. Hammerhavn ligger centralt mellem to af Bornholms store turistattraktioner og har allerede en stor andel turister. Omdannelsen af havnen bidrager dermed til at løfte et vigtigt turistområde på øen. I Hasle ligger havnen i umiddelbar forlængelse af byen og kan med de nye tiltag i højere grad end hidtil fungere som byens mødested og tiltrække nogle af de mange turister, som i sommerhalvåret er på Bornholm. Hasle Havn ligger på den måde strategisk godt til at blive et nyt mødested for byen, og området har potentialet til at blive en spiller i en allerede eksisterende regional turismeøkonomi. Vang Granitbrud ligger relativt isoleret nær det lille fiskerleje Vang, med omkring 100 indbyggere. Selvom de relativt få indbyggere ganske sikkert vil få glæde af at få et storslået rekreativt område som nabo, er det primære argument for at investere i omdannelse af granitbruddet de besøgende, det vil tiltrække, og det potentiale, det skaber for turismearbejdspladser i relation til friluftslivet.

NYT LIV I GRANITBRUDDET. **Med få ændringer af Vang Granitbrud er det lykkedes at gentænke området, så det blandt andet er sikkert til klatring. De første spirende tiltag til nyt erhvervsliv har meldt sig i form af iværksættere, som vil tilbyde naturoplevelser og friluftsaktiviteter til lokale og turister. Og der er skabt en badestrand på piern.**

Gentænk velfærdssamfundets forladte bygninger

Skoler, rådhuse og retsbygninger ligger ofte centralt i landsbyerne og er vigtige for landsbyens identitet. Når funktioner forsvinder, efterlades bygningerne som åbne sår i landsbystrukturen med store omkostninger for landsbyens liv og udtryk. En del steder bliver lukningerne dog startpunktet for en lokal mobilisering og ny udvikling. Flere af Mulighedernes Lands projekter har på forskellig vis gentænkt velfærdssamfundets bygninger til rum for nye aktiviteter.

Nyt liv i plejehjemmet
Det tidligere plejehjem i landsbyen Bedsted i Thisted Kommune er et eksempel på en institutionsbygning, der har fået nyt liv. Ved en gennemgribende renovering og ombygning er det tidligere plejehjem omdannet til et nyt aktivitetshus for Bedsted og omegns beboere. At det er lykkedes at genaktivere plejehjemsbygningen skyldes dels et stort opbud af frivillige kræfter, som har bidraget til husets istandsættelse, dels at huset er tænkt som aktivitetshus for hele omegnen og ikke bare for landsbyen. Ved at tænke ud over landsbygrænsen er det lykkedes at rekruttere frivillige hænder og aktiviteter til at rejse og aktivere huset igen. Læs mere om beboerhuset i Bedsted på side 126.

Skole bliver til kulturhus
Et andet eksempel er Birket på Lolland, hvor den tidligere skole er ombygget til et kultur- og aktivitetshus for byens beboere. Landsbyen har for flere år siden mistet sin skole, men der findes stadig et meget aktivt liv i byen og i oplandet, som nu har fået et nyt kulturhus. Huset understøtter det sociale liv i byen, og samtidig får den lukkede skole en ny funktion, der understreger, at der på trods af befolkningsnedgang og reduktion af boligmassen stadig sker noget i Birket. Læs mere om kulturhuset i Birket side 150.

Bygninger skal have indhold
Lukning af institutioner afføder voldsomme debatter overalt. Institutionerne opfattes med rette af de lokale borgere som afgørende for landsbyernes overlevelse. Uden daginstitutioner og skole er det svært at tiltrække børnefamilier, uden ældreboliger og plejehjem flytter de ældre væk, og uden bibliotek savnes et mødested, som bruges af næsten alle befolkningsgrupper. Omvendt er kommunerne med færre indbyggere og stadigt voksende udgifter nødt til at skære ned og lukke offentlige institutioner i de mindre landsbyer. Eksemplerne fra Bedsted og Birket viser, hvad der sker der, hvor det med lokale kræfter og støtte fra kommunen og andre lykkes at vende lukninger til en ny start. Erfaringen fra Mulighedernes Land er dog også, at kommunen ikke altid har nemt ved

SKOLEN BLIVER KULTURHUS. **I Birket på Lolland er den tidligere skole blevet omdannet til et kulturhus.**

at imødekomme borgernes gåpåmod og udviklingsoptimisme. Der skal være grundlag for at udfylde bygningerne med nyt indhold, hvis istandsættelse og ombygning skal retfærdiggøres, og det grundlag kan være svært at finde i landsbyer med få hundrede indbyggere.

KYSTLINJE PER INDBYGGER

THISTED
7,61 m

LOLLAND
5,21 m

BORNHOLM
3,42 m

YDERKOMMUNE
4,22 m

IKKE YDERKOMMUNE
0,79 m

SKOVAREAL PER INDBYGGER

THISTED
3.200 m²

BORNHOLM
2.500 m²

HELE LANDET
910 m²

LOLLAND
1.400 m²

Muligheden for at bo tæt på naturen og opleve store sammenhængende naturområder er selvsagt større i yderområderne, hvor der er mere strand og skov per indbygger, end den er i byerne. Undersøgelser viser, at nærhed til naturskønne omgivelser har stor betydning for, hvor folk bosætter sig, og naturen spiller ikke mindst en stor rolle for turismen.

Styrk /
Lokalt engagement, planlægning og nedrivning skaber udvikling

Erfaringerne fra Mulighedernes Land er, at når det handler om at styrke et sted, så er det vigtigt både at have et skarpt blik for de eksisterende fysiske kvaliteter og for det daglige liv, som leves i byen. Der findes mange forsamlingshuse, kroer og pladser, som det ikke giver mening at styrke, fordi forudsætningerne for aktivitet på stedet er forsvundet. Det er derfor afgørende at kunne skelne mellem på den ene side nostalgien, der er drevet af sorgen over de tabte steder, og den velbegrundede stædighed hos de foreninger og borgere, som kæmper for at bevare og udvikle de steder, som med lidt hjælp kan komme til at blomstre.

Styrk landsbyens mødesteder

I takt med at landsbyerne er skrumpet og har udviklet sig til rene boligbyer, har torve, pladser, hovedgader og forsamlingshuse mange steder mistet deres vitalitet. Ved at styrke og videreudvikle de eksisterende mødesteder og tilpasse dem det liv, der leves i dag, kan landsbyerne blive mere attraktive for dem, der bor der, og for tilflyttere. I Mulighedernes Land har to projekter arbejdet med at styrke de klassiske mødesteder i landsbyen: torvet og forsamlingshuset.

Fra p-plads til bymidte
Mange steder er der stadig enkelte butikker eller funktioner tilbage i landsbyerne, som fungerer som mødesteder. Men ofte er pladsen foran bageren, Brugsen eller menighedshuset ikke indrettet som et mødested. I Østermarie på Bornholm fungerede parkeringspladsen foran Dagli'Brugsen som bymidte og torv, men rammerne lagde ikke op til ophold og liv på grund af gennemkørende trafik og parkerede biler. Rundt om pladsen ligger Fritidshuset, hvor dagplejerne mødes, menighedshuset og en lokal café, der også fungerer som forsamlingshus. Med få midler er parkeringspladsen i dag blevet til et rart opholdssted med plads til markedsdage, byfester og dagligdagsmøder. Bilerne er skubbet i baggrunden, og pladsen har fået et løft, så det er mennesker og ikke biler, der møder blikket, når man kører I roligt tempo gennem Østermaries nye bymidte. Dermed har den nye plads ikke bare skabt bedre rammer om landsbyens liv, den har også forbedret det indtryk, forbipasserende får af byen. Læs mere om bymidten i Østermarie på side 196.

Kroen bliver igen centrum i byen
En anden type mødested er landsbyens fælleshus. Her samles borgerforeningen og kortklubben. Her holder man bryllup, konfirmation og begravelse, og her mødes man til den årlige juletræsfest og høstfest. I landsbyen Frøstrup i Thisted Kommune er den gamle kro igen blevet et mødested for byens borgere. Efter at kroen gennem mange år har været i forfald, og kun en lille del har været i brug, er den nu blevet bygget om til et beboerhus, der rummer mødelokaler, en borgerkro samt en lille og en stor sal. Området uden for kroen er blevet forbundet med idrætsområdet, der ligger bag kroen, og arealet foran kroen er blevet til en lille plads, som gør kroen synlig mod landevejen og Dagli'Brugsen, som ligger på den anden side af vejen. I forbindelse med ombygningen har det været afgørende at få plads til mange forskellige funktioner for at sikre engagement og opbakning fra alle foreninger og aldersgrupper i byen, men også for at sikre økonomien og driften af huset. Læs mere om kroen i Frøstrup på side 120.

NY BYMIDTE. **I Østermarie på Bornholm har parkeringspladsen foran Dagli'Brugsen fået et løft, så den er blevet et opholdssted med plads til markedsdage, juletræsfester og dagligdagsmøder, der afspejler det liv, der er i byen.**

Mødesteder styrker landsbyen

Mange forsamlingshuse er forfaldne og præget af dårlig økonomi. Ved at koble forskellige funktioner og nye brugergrupper i fælleshuse, der både huser foreninger, fritidsklubber, café og erhverv, styrkes forsamlingshuset, kroen eller kulturhuset, idet de forskellige aktiviteter kan deles om faciliteter og samlet set kan sikre det aktivitetsniveau, som skal til for at tiltrække nok brugere og besøgende. Både bymidten i Østermarie og kroen i Frøstrup er synlige mødesteder med offentlig adgang, og begge er vigtige omdrejningspunkter for livet i byen. Det er de steder, hvor man møder de andre, som bor i byen, og opbygger et fællesskab omkring det at bo i landsbyen. Ved at styrke landsbyens synlige mødesteder bliver der skabt bedre rammer for det sociale liv i landsbyen. Samtidig kan det løfte landsbyens identitet og udtryk udadtil.

Styrk det lokale engagement

De fleste projekter i Mulighedernes Land bygger på et stort lokalt engagement, og mange af projekterne er blevet til ved hjælp af hundredevis eller tusindevis af frivillige timer. Et fælles projekt eller mål kan styrke fællesskabet og give kræfter til at skabe forandring og udvikling. Kommunen kan understøtte det lokale engagement, så de få midler og mange frivillige timer bliver til en mærkbar udvikling. 'Energilandsby Horslunde' og 'Fra tomt til grønt i Vestervig' er eksempler på to projekter, som har involveret hele lokalsamfundet i en forvandlingsproces.

Fælles om energien
I Horslunde på Lolland har hele byen samlet sig for at gøre Horslunde til energilandsby. Borgere har investeret i hulmursisolering, solceller og varmepumper, og den lokale kommuneskole er blevet energirenoveret og er på vej mod at blive energineutral demonstrationsbygning med ekstra fokus på energi i undervisningen. Der har været afholdt en energimesse i landsbyen, som over to dage tiltrak 1.500 borgere og lokale håndværkere, der kunne udveksle behov og viden om energibesparende renoveringer. Horslundes borgere har taget energien til sig på flere fronter. Hos bageren kan man købe Energibrød, og holdet til årets Lady Walk stillede op under navnet Energilandsby Horslunde. Læs mere om Horslunde på side 154.

Engageret nedrivning
I Vestervig gik en gruppe borgere sammen for at gør noget ved forfaldet I hovedgaden. I første omgang var det dog ikke muligt at komme spekulationen i de forfaldne bygninger til livs. I stedet valgte borgerne at fokusere på alt det rundt om de forfaldne huse. De anlagde trampestier, renoverede tennisbanen og fik sat lys op i byens park. Efter en lovændring og hjulpet på vej af finanskrisen, som slog spekulanterne ud, er det i dag lykkedes borgerne i samarbejde med kommunen at komme de tomme og forfaldne huse til livs. Spørgsmålet er dog, om de nedrevne huse er det vigtigste resultat. I dag er omkring 70 af borgerne i Vestervig fast engageret i at vedligeholde og udvikle landsbyens fysiske miljø. For Vestervig blev den lange vej frem mod målet til det væsentligste resultat, fordi det fik engageret hele byen i en fælles anstrengelse for at gøre Vestervig til et godt sted at bo. Læs mere om Vestervig på side 114.

ENERGI TIL UDVIKLING. **I Horslunde på Lolland er hele landsbyen gået sammen om at udvikle lokale svar på globale miljøudfordringer. Energi er blevet en stærk og samlende identitet for landsbyen, som viser sig i alt fra private investeringer i energiforbedringer til navnet på årets Lady Walk-hold: Energilandsby Horslunde.**

Lokalt engagement får projekter til at vokse

Projekterne i Horslunde og Vestervig er eksempler på, hvordan et fælles projekt eller mål kan styrke fællesskabet og engagementet lokalt og give kræfter til at skabe store forandringer og udvikling. Samarbejdet og den aktive støtte fra kommunen har været vigtig for projekternes succes og borgernes mulighed for at være med til at gøre en forskel. I Horslunde har kommunen bidraget med blandt andet energirenovering af skolen og rådgivning omkring energirenoveringer. I Vestervig har kommunen haft en stor betydning ved at hjælpe med at skaffe midler fra fonde og områdefornyelse til de mange projekter. Derudover har kommunen været direkte involveret i nedrivningerne af de forfaldne huse i hovedgaden. Den vigtigste erfaring er dog, at borgernes engagement er yderst værdifuldt, og at omveje nogle gange kan føre til et resultatet, som man i første omgang slet ikke havde forestillet sig.

Styrk relationen til landskabet

Nærhed til natur er vigtigt for bosætning på landet. Historisk har landsbyerne været tæt knyttet til landbruget i det omkringliggende landskab, men i dag er forbindelsen til landskabet mange steder gået tabt – både fysisk og mentalt. Flere af projekterne i Mulighedernes Land har med stier, skilte og broer arbejdet med at styrke relationen mellem landsbyen og den bynære natur.

Landsby ved vandkanten
For landsbyer langs kysten kan en udsigtspost, læ- og opholdsmuligheder og bedre adgangsforhold til stranden gøre havet til omdrejningspunkt for udvikling. Et eksempel er Sandvig på Bornholm, hvor der er anlagt en ny strandpromenade med bænke, udsigtsterrasse og omklædningsrum, der gør det lettere at bruge stranden som et rekreativt og aktivt område. En stor betonbygning med et forladt bølgebad er revet ned, og en lang rosenhæk er fjernet, hvilket har gjort det muligt at genopbygge klitlandskabet. Det har styrket forbindelsen fra byen til havet, og bugten og adgangen til stranden er forbedret med nye trapper og en badebro. Læs mere om strandpromenaden på side 184.

Stier ud i naturen
For landsbyer inde i landet handler det om at skabe bedre forbindelse til den bynære natur. Omkring de to småbyer Klemensker og Østerlars på Bornholm har nye trampestier skabt nye forbindelse til landskabet. En kommunal projektleder har arbejdet tæt sammen med borgerne, som har udpeget de værdifulde steder og manglende forbindelser. Borgerne har været med til at anlægge trampestier, og flere af stierne er anlagt, så de støder til Bornholms cykelstinet og dermed også kan skabe værdi for turister. Læs mere om de nye stier omkring Klemensker og Østerlars på side 190. I Thisted Kommune har en masterplan for stier gjort tilgængeligheden til landskabet større. Stierne forbinder landsbyerne på tværs af Thisted Kommune, og det bliver lettere at komme fra fjordlandet ud til kysten og fra nord til syd. En række steder er der også anlagt små loops rundt om de enkelte landsbyer for at gøre den bynære natur tilgængelig for korte vandre- og løbeture. Læs mere om masterplanen og stierne i Thisted Kommune på side 102.

Benyt eller beskyt
At skabe adgang til det åbne land omkring landsbyerne kan skabe konflikt mellem benyttelse og beskyttelse. Landbrugsproduktion, jagt og naturens ro og orden kan blive forstyrret, men nye stier kan også skabe nye rekreative muligheder i landdistrikterne og dermed være med til at styrke bosætningen i landsbyerne. Erfaringerne fra Muligheder-

HAVET STYRKER LANDSBYEN. **For landsbyer langs kysten kan forbedret udsigt over havet, opholdsmuligheder og adgang til stranden være den mest effektfulde adgang til landskabet. Det er sket i Sandvig på Bornholm, hvor en ny strandpromenade, bænke, udsigtsterrasse og omklædningsrum gør det lettere at bruge stranden som et rekreativt og aktivt område.**

nes Land er, at det er en god idé at lade lokale borgere gå forrest i dialogen med lodsejere omkring landsbyen, med en klar opbakning fra kommunen til at træde ind som myndighed, hvis der melder sig principielle spørgsmål om eksempelvis forurening, fredning eller privat ejendomsret. Samtidig skal kommunen være behjælpelig med at finde løsninger på konkrete problemer.

Stier giver værdi for flere

Mulighedernes Lands arbejde med styrket forbindelse til den landsbynære natur har givet to centrale erfaringer. For det første får stierne størst effekt, hvis de planlægges og anlægges i samarbejde med borgerne. Borgerne kan åbne dørene til lodsejerne, de kan udpege de kvaliteter, som stier skal styrke forbindelse til, og deres involvering kan lede til det lokale ejerskab, som gør, at de bliver brugt. For det andet er det en stor styrke, hvis stierne indgår i større netværk, så de kan få betydning for andre brugergrupper såsom vandre- og cykelturister og derved styrker turismen i kommunen.

Styrk landsbyen ved at rive ned

Tomme huse og forfaldne huse med 'til salg'-skilte møder blikket, når man kører gennem landsbyer i yderområder. Erfaringer fra Mulighedernes Land viser, at oprydning og nedrivning kombineret med boligsociale indsatser kan vende stemningen i en landsby fra forfald til fremtidsoptimisme og virkelyst.

Riv ned og genanvend tomterne
Thisted Kommune har i forbindelse med Mulighedernes Land arbejdet med en strategisk nedrivningsindsats i forhold til tomme huse. Kommunen har oprettet et beredskab, der identificerer tomme huse og prioriterer, hvilke huse der skal rives ned. Beredskabet har kortlagt de tomme huse i hele kommunen, og det har derfor været muligt at prioritere nedrivningerne, så det er de huse, som i særlig grad har skæmmet en landsby eller et landskab, der er blevet nedrevet. Læs mere om indsatsen mod tomme huse i Thisted Kommune på side 108. Problemerne med de tomme og forfaldne huse løses dog ikke alene ved at rive ned. Lige så vigtigt er det at tænke over, hvad tomterne skal bruges til, så de eksempelvis ikke efterlader umotiverede huller i en husrække i en gammel, fin hovedgade. I projektet 'Fra tomt til grønt i Vestervig' er det lykkedes at finde ny anvendelse til tomterne i hovedgaden, hvor 12 huse er blevet revet ned. Nogle er solgt til naboen som ekstra have eller parkeringsplads, nogle er omdannet til små pladser og parker, og andre har givet adgang til nye stier ud i landskabet. Læse mere om Vestervig på side 114.

Koordineret indsats mod forfald
Når man sætter ind over for forfald i landsbyerne, er det vigtigt også at være klar til at hjælpe de mennesker, der bor i de dårlige boliger. På Lolland har kommunen arbejdet med en boligsocial og tværsektoriel indsats for at løse udfordringen med tomme og forfaldne huse i og omkring landsbyen Birket. Med et tværsektorielt beredskab har kommunen opkøbt og nedrevet huse og hjulpet socialt udsatte beboere med renovering eller med at finde nye og bedre steder at bo. Den fysiske og boligsociale indsats er blevet koordineret på tværs af kommunens forvaltninger. Det har gjort det lettere at hjælpe de borgere, der lever med dårlige boligforhold. Erfaringerne fra indsatsen er beskrevet i en vejledning til både embedsfolk og borgere, der handler om, hvordan man kan hjælpe udsatte borgere eller naboer, som har problemer i forhold til deres bolig. Læs mere om indsatsen i Birket på side 150.

Hvor skal udvikles, hvor skal afvikles?
Udvikling, tilpasning og prioritering af landsbyerne i yderområderne er vigtigt, hvis lands-

HUSE I OVERSKUD. **Tomme og forfaldne huse præger yderområderne. I Birket på Lolland har en kombineret fysisk og boligsociale indsats, koordineret på tværs af kommunens forvaltninger, gjort det lettere at hjælpe de borgere, der lever med dårlige boligforhold.**

byerne skal blive ved med at være attraktive for både beboere og besøgende. Ved at lave fysiske omdannelser som nedrivning og ombygning med udgangspunkt i nye planer for hele landsbyen kan byerne omdannes til de funktioner, der er vigtige for beboerne i dag. Det kan diskuteres, om alle landsbyer skal omdannes til attraktive boligbyer – og om det er realistisk set i lyset af befolkningsvandringen fra land til by. Mange steder vil kommunerne formentlig på et tidspunkt skulle beslutte, hvilke landsbyer de vil satse på. Diskussionen om landsbyernes fremtid er en diskussion om, hvor kommunerne vil og kan satse på at ombygge og forandre landsbyerne, hvor kommunen skal hjælpe landsbyerne til en værdig afvikling og måske lukning, eller hvor man måske skal lade stå til og afvente, hvad der muligvis opstår af sig selv i de tomme bygninger.

3 kommuner og 16 demonstrations projekter

Thisted

Thisted Kommune

Natur og historie
Naturen i Thisted Kommune er præget af kysten: Både vestkysten og limfjordskysten har spillet en stor rolle i områdets udvikling gennem tiden. Der har været bosættelser i området siden bronzealderen, og i vikingetiden var Thy og Hannæs præget af aktivitet og søvejstrafik blandt andet til England og Irland. Thisted by og området omkring har været tæt knyttet til fiskeriet, og Thisted Kommune har med Hanstholm Havn stadig en af Danmarks største fiskerihavne. Kommunen er derfor også præget af den udvikling, der har været i erhvervet, hvor industrialisering og centralisering af fiskeriet har ændret levegrundlaget for især de små fiskerlandsbyer.

Thisted Kommune har et frugtbart morænelandskab, plantager og klitheder, og landbruget spiller også en vigtig rolle i Thisteds historie. De store klit- og hedelandskaber, der er specielle både i dansk og international sammenhæng, er en af grundene til, at området fra fyret i Hanstholm mod nord til Agger Tange mod syd i 2007 blev valgt som Danmarks første nationalpark, Nationalpark Thy. I den nordlige ende af kommunen ligger desuden det store fredede fuglebeskyttelsesområde Vejlerne, som er et vigtigt ynglested for vand- og sumpfugle.
I dag er beskæftigelsen i Thisted Kommune hovedsageligt baseret på industri, handel og offentlig service, men fiskeriet og landbruget spiller stadig en aktiv rolle, og turisme er et erhverv i vækst.

Bosætning
Befolkningsudviklingen i Thisted Kommune har frem til slutningen af 1980'erne fulgt den gennemsnitlige befolkningsudvikling i Danmark. Men fra omkring 1990 har befolkningen, som i alle andre danske yderområder, generelt været i tilbagegang. Befolkningsnedgangen foregår dog ikke jævnt i kommunen.
I Thisted by ligger befolkningstallet stabilt på omkring 13.000, mens også enkelte kystbyer som Klitmøller har en stabil befolkningsudvikling og relativt høje huspriser. De høje huspriser skyldes især, at kystbyerne er attraktive sommerhusområder. Forstæder til Thisted, der fungerer som boligbyer for folk, der arbejder i Thisted, har også en nogenlunde stabil befolkningsudvikling. Landsbyer længere væk fra Thisted, der ikke ligger attraktive steder ved kysten, har derimod stærkt faldende befolkningstal.

Befolkningstilbagegangens ujævne fordeling viser, at det ikke kun er attraktiv beliggenhed, men også beboernes engagement og foreningsliv, der har en betydning for befolkningstallet. I flere af kommunens landsbyer har et aktivt og engageret foreningsliv således medvirket til at mindske fraflytningen, selvom

det ikke altid kan aflæses på befolkningstallet, idet der bor mange ældre og dermed er en naturlig nedgang i antallet af beboere.

Befolkningsnedgangen har resulteret i, at Thisted Kommune har mange tomme huse, specielt i de områder, hvor befolkningsnedgangen er stor. Hvert år stiger antallet af tomme huse med cirka 80 huse. På steder med attraktiv beliggenhed bliver mange af de fraflyttede huse dog istandsat og omdannet til fritidshuse.

Thisted Kommune ligger uden for pendlingsafstand til større byer og vækstområder, og kommunen har hverken lufthavn eller motorvej. Alligevel tiltrækker Thisted Kommune mange nordtyskere og de senere år også hollændere, der især lejer sommerhuse i området.

Turisme
Turisme i Thisted Kommune er især knyttet til naturen. Turisterne er blandt andet vandrere i Nationalparken og sommerhusgæster ved Vestkysten. Miljøet ved Vestkysten med de store bølger tiltrækker også sports- og fritidsturister, specielt surfere. World Cup i windsurfing har været afholdt i Klitmøller i flere år og er et internationalt trækplaster. Kommunen arbejder med at udvide turismen ved fjorden, hvor der er et uudnyttet potentiale.

Potentialer
De lange kyststrækninger er et stort potentiale i Thisted Kommune. Nedgangen og centraliseringen af fiskeriet og den voksende interesse for området blandt surfere og andre friluftsgrupper har åbnet for, at kysten kan bruges til nye aktiviteter. Det har skabt et stort potentiale for mere aktive og attraktive bosætningsmiljøer og nye former for turisme.

Den unikke natur i Thy og Hannæs-området er et potentiale, både i sig selv og i sammenhæng med kysten. Thisted Kommune har i forlængelse af udnævnelsen af Nationalpark Thy igangsat et stort arbejde med at øge gængeligheden og synliggøre både naturen og kysten for at styrke både bosætning og turisme. De mange tomme huse i området er en udfordring for kommunen, men renovering, nedrivning og omdannelse af tomterne til nye formål kan ændre landsbyernes struktur og udtryk og give rum for ny udvikling.

Thisted Kommune
Areal: 1095 km² / Indbyggertal (2012): 44.908

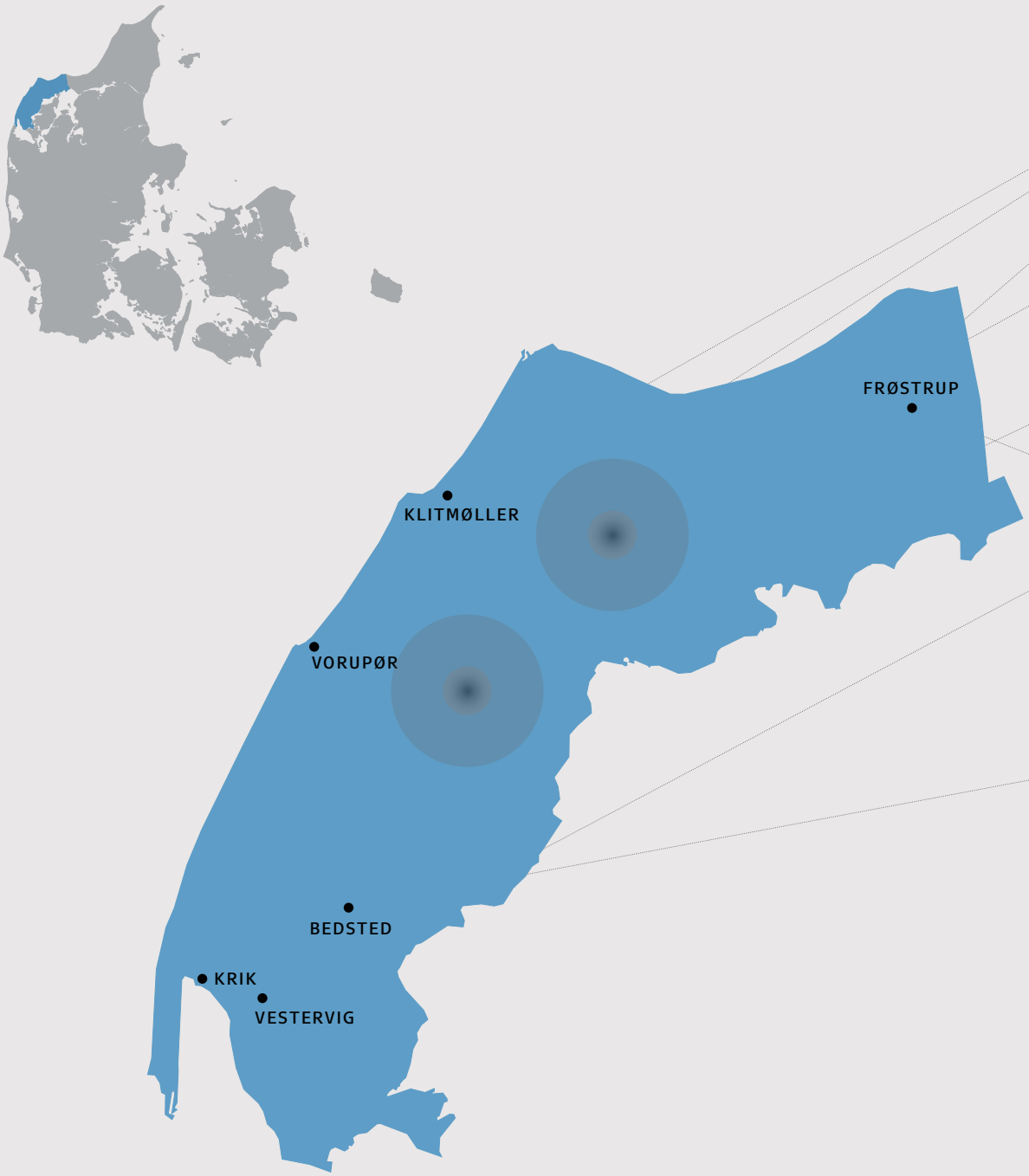

Projekter

- '**Det gode liv ved kysten**' har forbedret adgangen til kysten for både beboere, turister, fiskere og surfere. Projektet tager udgangspunkt i kysten som en ressource og et samlingspunkt og styrker rammerne for de aktiviteter, der allerede er langs kysten.

- '**Thy og Hannæs på kryds og tværs**' har bundet Thisted Kommune sammen i et netværk af stier, som sikrer cyklende og gående adgang til naturen og gode forbindelser mellem landsbyerne. Projektet aktiverer den smukke natur i Thy og Hannæs som en ressource ved at gøre den mere tilgængelig.

- '**Huse til overs**' har fjernet tomme, forfaldne huse i et nyskabende samarbejde mellem borgere og kommune. Ved at se de tiloversblevne huse som en udviklingsmulighed arbejder projektet strategisk med nedrivning af tomme og forfaldne huse.

- '**Fra tomt til grønt i Vestervig**' har gentænkt byens plan. I et tæt samarbejde mellem kommune og borgere er hovedgadens mange faldefærdige huse revet ned, og tomterne erstattet med nye funktioner og fælles byrum. Det har åbnet byen, så den vender sig mod de kvaliteter, der ligger bag hovedgaden: parken, åen og hallen.

- '**Frøstrups nye samlingspunkt**' har fjernet forfaldne huse og omdannet den gamle kro til samlingspunkt i en ny bymidte omgivet at idrætsarealer og butiksliv langs hovedgaden. Projektet udvikler en landsby gennem nedrivning og istandsættelse af tomme bygninger.

- '**Beboerhus for landsbynetværk**' har etableret et fælleshus som mødested for beboere på tværs af landsbygrænser. Projektet binder flere landsbyer sammen med udgangspunkt i fælleshuset og skaber dermed et mere attraktivt bosætningsmiljø.

Det gode liv ved kysten

Det gode liv ved kysten

Hummerhuset, Kulhuset, et havbad og nye strandpromenader i Klitmøller og Vorupør sætter havet og kysten i et nyt perspektiv og gør det nemmere og mere attraktivt at bruge stranden og vandet.

Det gode liv ved kysten

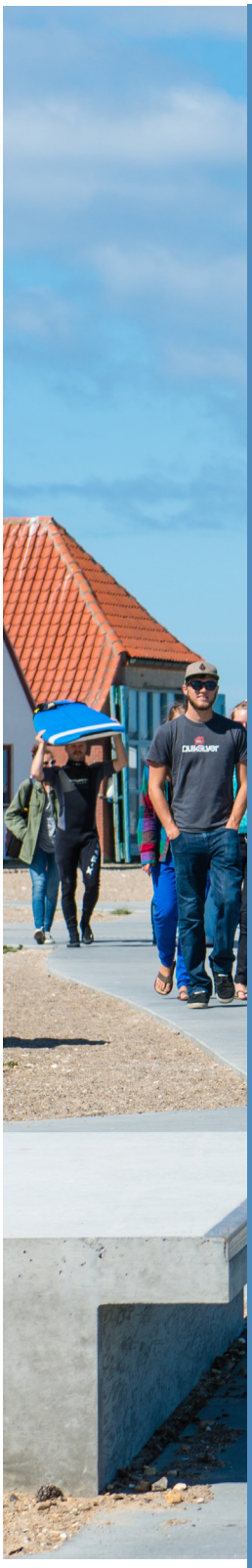

Det gamle **hummerhus** i Klitmøller er ombygget til brug for surfklubben NASA og Biologisk Forening for Nordvestjylland.

I Klitmøller og Vorupør er der anlagt **strandpromenader**, som begge går under navnet Foreningsvejen.

I Krik er der bygget et nyt hus, **Kulhuset**, til brug for beboerforeningen, surfere, turister og andre, der bruger kysten.

Der bygges videre på det gode liv ved kysten med et **Vesterhavs-havbad** i Vorupør.

Ideen til projektet kom fra borgerne og er videreudviklet gennem en arkitektkonkurrence.

Preben Skaarup Landskab, Force4 Architects og Jelcon Rådgivende Ingeniører.

38,4 mio. kroner fra Thisted Kommune, Realdania, Bevica, Lokale og Anlægsfonden, Det Obelske Familiefond og Friluftsrådet.

Det gode liv ved kysten

En torsdag eftermiddag i juni står døren til det nye Hummerhus i Klitmøller åben, og børn løber ind og ud mellem bordtennisbordet inde i huset og husets tag, hvor et net udgør et lege- og hænge-ud-sted for de større børn. En mand går tur med sit barnebarn i en barnevogn og er endt på toppen af huset med udsigt over havet. Nede ved vandet leger to mindre drenge i våddragter på surfboards. Langs stranden på den nye strandpromenade går folk tur med hunden, og en mand er stoppet op for at tale med sin svigerdatter, der er hjemme fra Singapore og har været på stranden for at surfe.

Fra fiskerleje til surfspot

I den tidligere fiskerby Klitmøller har kysten og havet fået nyt liv og ny betydning. Surfernes ankomst har bidraget til et voksende indbyggertal i den lille by og inspireret til nye måder at bruge havet på langs hele kysten i Thisted Kommune. Indtil slutningen af 1960'erne var fiskeri det, der gjorde Klitmøller til en levende by. I 1967 blev fiskerihavnen i den nærliggende by Hanstholm indviet, og fiskeriet fra hele området blev samlet i den nye storhavn. For Klitmøller betød det, at havet mistede sin produktionsværdi, og byens arbejdspladser rykkede ud. Der blev mindre liv på stranden, og der kom ikke ny industri til området. Men i løbet af 1980'erne kom surferne til Klitmøller. De så andre og nye muligheder i havet og de lange dønninger og bølger, som lignede de forhold, der gør Hawaii til en populær surf-destination. Og netop fordi kysten i Thy var så velegnet til surfing, døbte surferne stedet Cold Hawaii. Surfernes møde med Klitmøllers indbyggere og fiskere var turbulent, og det førte til konflikter i starten. Stranden, som fiskerne tidligere havde haft for sig selv, blev hurtigt fyldt med surfernes grej. Men efterhånden er surferne blevet en del af lokalsamfundet, og flere af dem er flyttet permanent til byen. Fiskernes børn er begyndt at surfe, og surfernes børn har kastet sig over lystfiskeri. Det er ikke kun Klitmøller, der har forvandlet sig og er fulgt med tiden; langs hele kysten er de små byer og fiskerlejer under forandring, og surferne har markeret ikke mindre end 29 surfspots langs Thisted Kommunes kyst.

Det nye Hummerhus

Før surferne kom til og tog kysten og havet i brug til andet end fiskeriproduktion, havde Biologisk Forening for Nordjylland, BFN, længe brugt det gamle Hummerhus som samlingssted. Her opbevarede de deres journaler og udstoppede fugle og afholdt møder og arrangementer. Da surferne etablerede sig i en forening, NASA, fik de også adgang til det oprindelige Hummerhus, som de i cirka 40 år har brugt sammen med BFN. Med det blomstrende liv langs kysten ønskede Thisted Kommune at udvikle forholdene for de grupper, der i dag bruger kysten og havet. Det gamle Hummerhus blev ombygget til et nyt forenings-

Det gode liv ved kysten

TIL STRANDEN PÅ HJUL. **Foreningsvejen er en cirka 400 meter lang strandpromenade i beton, der med ramper gør kysten til et af de få steder i landet, hvor der er adgang for dem med kørestol, barnevogn eller skateboard. Mange surfere skater for at opøve balance – derfor er Foreningsvejen udformet med særligt henblik på gode forhold for surfere.**

TILFLYTNING. **I Klitmøller har cirka 80 af byens 800 indbyggere slået sig ned på grund af surfing. I det nye Hummerhus er der plads til at mødes og trække i våddragten. Under trapperne opbevares surfgrej, og taget er både udsigtspost og legeplads.**

hus, som giver både surfere og biologer mere tidssvarende forhold, og samtidig er huset blevet et nyt og markant vartegn for området. Det nye Hummerhus er tegnet af Force4 Architects, som sammen med Landskabsarkitekt Preben Skaarup og ingeniørfirmaet Jelcon vandt den arkitektkonkurrence, der blev afholdt som led i at skabe rammerne om det gode liv ved kysten. Fra husets udendørsterrasse kan man via en rampe komme op på taget, hvor der er mulighed for at nyde udsigten over havet og stranden. Taget er indrettet med opholdsrum i forskellige niveauer, og en del af tagterrassen er erstattet med et udspændt net, der fungerer som en populær trampolin og legeplads for børn. Huset er forbundet til en 400 meter lang strandpromenade i beton, Foreningsvejen, som er tegnet af Skaarup Landskabsarkitekter. Foreningsvejen binder kysten sammen og gør det lettere at komme ned til og gå langs vandet med udstyr, barnevogne, kørestole og skateboards.

Det gode liv spreder sig langs kysten

Hummerhuset, Kulhuset og foreningsvejene i Vorupør og Klitmøller er resultatet af en arkitektkonkurrence afholdt i Mulighedernes Land. Idéen til projektet opstod blandt surfere og borgere i kystbyerne og indgår i en større strategi i Thisted Kommune, der fokuserer på at udvikle rammerne om et godt liv ved kysten. Målet er at transformere og drage nytte af de ressourcer, der er i havet og langs kysten. Nybyggede faciliteter, der kan bruges af mange forskellige grupper, og lettere adgang til stranden og havet åbner kyststrækningen for nye aktiviteter og oplevelser. I Krik, en lille landsby ved Limfjorden med omkring 150 indbyggere, har en aktiv beboerforening siden 1984 arbejdet på at få et beboerhus til deres aktiviteter. Beboerforeningen har sammen med kommunen udviklet forslaget til et nyt hus på den gamle kulplads. Det nye Kulhus har et offentligt bad, toilet og udendørs køkken, så det kan bruges af gennemrejsende og de mange surfere, der bruger den rolige kyst ved Krik Vig. Kulhuset har ud over det offentlige toilet og udekøkkenet et stort multianvendeligt rum med køkken og simple overnatningsmuligheder. I Vorupør bygges en Foreningsvej for at gøre det lettere og mere attraktivt at bruge området omkring landingspladsen ved stranden – hjertet af Vorupør. Byen er i forvejen et stort turistmål og har et aktivt butiksliv, og videreudviklingen af stranden til samlingspunkt og opholdssted bidrager til livet i Vorupør. De forskellige initiativer i Klitmøller, Vorupør og Krik arbejder ud fra en samlet strategi, der er med til at brande Thisted Kommune som surf- og kystdestination. Med kysten og havet i centrum er der sat gang i en udvikling, hvor de forskellige steder skaber en ny, samlet fortælling om Thisted Kommune.

Foreningshus og arkitektonisk vartegn

Idéen til det nye Hummerhus kom i første omgang fra surferne, der gerne ville have bedre faciliteter til omklædning og opbevaring af grej. Thisted Kommune så idéen om et nyt foreningshus for surfere og andre friluftsfolk som et kærkomment indspark i den kommunale strategi for udvikling af et aktivt liv ved kysten. Det nye Hummerhus er ikke bare et nyt foreningshus i Klitmøller: "Huset er et arkitektonisk vartegn for området og et konkret og meget synligt bevis på den udvikling, der foregår, og som vi gerne vil understøtte", siger projektleder i

Set udefra

"Vi bruger og oplever kysten forskelligt afhængigt af de relationer, vi har til den. Fiskeren ser kysten som en arbejdsplads, mens surferen ser den som et rekreativt tilbud. Klitmøller er et rigtigt fint eksempel på, hvordan forskellige tilgange til udvikling af et sted forenes til gavn for fællesskabet".

THOMAS MARTINSEN,
DANSK BYGNINGSARV

Det gode liv ved kysten

FORENINGSVEJEN I VORUPØR. **I Vorupør bygges en strandpromenade, så strandlivet ligesom i Klitmøller også bliver for dem, der kommer på hjul.**

KULHUSET. **Kulhuset i Krik drives af beboerforeningen i Krik, der har næsten lige så mange medlemmer, som der er indbyggere i byen. Husets udendørskøkken, toilet og bad kan blandt andet bruges af surfere ved Krik Vig, der er velegnet til nybegyndere, fordi vandet er roligere end det vilde Vesterhav.**

Thisted Kommune, Gerd Dam, og tilføjer, at borgmesteren også bruger huset i repræsentativ sammenhæng. Hummerhuset er meget åbent med store glaspartier, et tag, man kan gå op på, døre, der ofte står åbne, og en attitude, der inviterer til brug: "Vi er rigtig glade for, at huset er blevet så åbent og inviterende. Og folk i byen og besøgende har virkelig taget det til sig; her er altid folk indenfor, udenfor og oppe på taget", fortæller Gerd Dam. Den dobbelte funktion som foreningshus og offentligt udeareal med åbne vinduespartier og en dør, der tit står åben, kræver klare aftaler mellem kommunen, der stiller huset til rådighed, og de foreninger, der fast bruger huset, og som det også er tanken skal stå for den daglige drift. "Vi har intentioner om at lave en samarbejds- og driftsaftale, som tilgodeser de lokale foreningers brug af huset, samtidig med at Hummerhuset fortsat kan være et åbent sted, der kan inspirere og vise andre, hvordan et sted kan forandre sig", siger Gerd Dam.

Kystliv i forandring

De to nye huse i Klitmøller og Krik og de to nye strandpromenader i Vorupør og Klitmøller er en del af en større transformation af kysten, hvor den tidligere fiskeriproduktion træder i baggrunden for nye måder at bruge kysten og vandet på. Med etableringen af strandpromenaden i Vorupør er der åbnet for en videreudvikling af hele stedet. De gamle fiskerhuse skal restaureres, og det er besluttet, at velkomstcentret til Nationalpark Thy skal ligge i Vorupør. I vinderforslaget for 'Det gode liv ved kysten' indgik en vision om at etablere Danmarks første Vesterhavs-havbad syd for molen i Vorupør, og der er nu rejst midler til at realisere visionen. I fiskerbyen Agger, der er nabo til Krik, er borgerne blevet inspireret af udviklingen i de tre andre byer og har søgt penge til at lave en udviklingsplan for havneområdet. Klitmøller har med surferne fået en international profil og er med indbyggere fra 18 forskellige nationaliteter, et kontorfællesskab for freelancere og et stigende befolkningstal i positiv udvikling. Det er denne udvikling, som strandpromenaderne, det nye Hummerhus og Kulhus bygger på og bidrager til. Udviklingen viser, hvordan et nyt blik på stedets kvaliteter kan sætte gang i særdeles store forandringer. I dette tilfælde er det lykkedes at forene det nye blik med stedets kultur og kommunens strategi, så hele kysten rider med på bølgen.

Set udefra

"Det særlige i denne proces er, at det er lykkedes at finde en meget frugtbar balance mellem de lokale initiativer og organiseringer på den ene side og det institutionelle og kommunale på den anden. Det er tilsyneladende lykkedes de to niveauer at interagere på en måde, så støtten fra kommunen hele tiden har kunnet både skærpe, belønne og konsolidere de initiativer, der er født af de lokale erfaringer og den lærerproces, man har været igennem."

JENS KVORNING, KUNSTAKADEMIETS ARKITEKTSKOLE

Thy og Hannæs på kryds og tværs

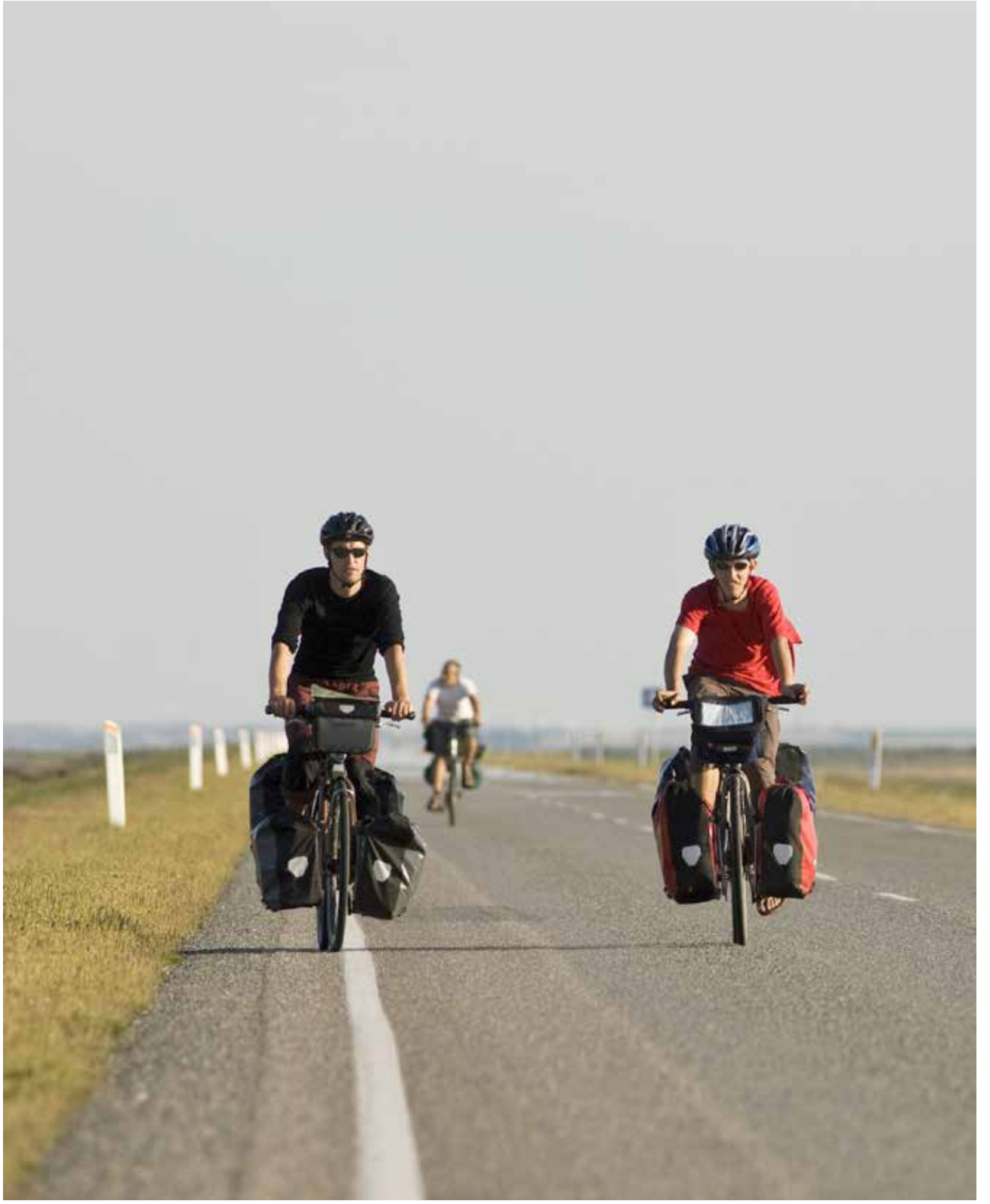

Thy og Hannæs på kryds og tværs

Nye stier forbinder Thy og Hannæs fra vestkysten i nordvest til Limfjorden i sydøst. Børn kan nu selv cykle sikkert til skole og fritidsaktiviteter, turister kan opleve kysten og skovene på cykel eller til fods, og beboerne kan gå ture i den bynære natur.

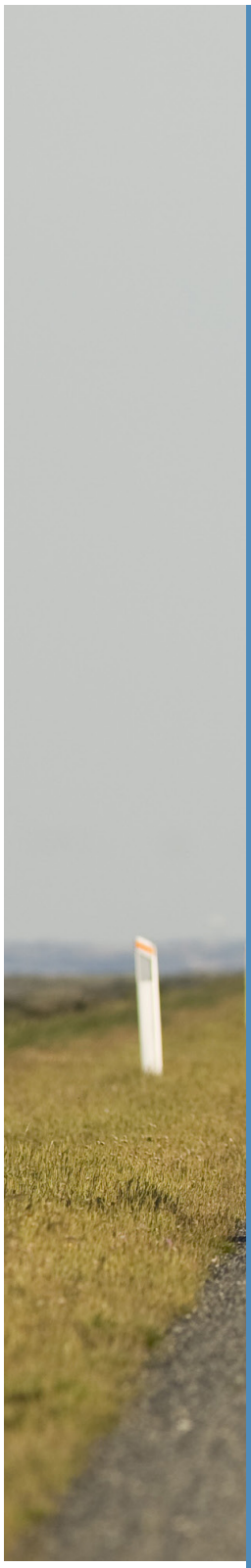

Der er anlagt stier på baggrund af en **masterplan** for stiforbindelse i hele Thisted Kommune.

I Ræhr er der anlagt en **gangsti**, der forbinder byen med et udsigtspunkt og eksisterende stisystemer i den nærliggende plantage.

Mellem landsbyerne Koldby og Hørdum er der etableret en **cykelsti**, der knytter byerne sammen, så de to landsbyer nemmere kan få glæde af hinandens faciliteter og tilbud.

Fra Vestervig er der etableret en **kombineret cykel- og gangsti**, der forbinder indlandsbyen med fjordbyen Krik og kystbyen Agger.

45 borgerforslag om stier blev samlet og udviklet til en masterplan. Kommunen har haft dialog med **lodsejere** i samarbejde med de **lokale** forslagsstillere.

21 mio. kroner fra Thisted Kommune, Realdania og Transportministeriet.

Thy og Hannæs på kryds og tværs

Ved udsigtspunktet i Tved Plantage øst for Hanstholm kan man med skoven i ryggen se ud over den gamle havbund, som nu er vildtreservat og en del af Danmarks første nationalpark. I reservatet færdes kronvildt uforstyrret, og i plantagen findes den fredede hornugle. Til venstre for udsigtspunktet kan man på klare dage se ud over Vesterhavet, og lige frem ligger Hanstholm Fyr. Arbejdet med en masterplan for området og tilrettelæggelse af nye stiforløb har gjort det nemmere for beboere og turister at besøge og opleve de mange herlighedsværdier, der findes i Thisted Kommune.

Stier på tværs af tidligere kommunegrænser

Thisted Kommune blev i 2007 dannet af de tre tidligere kommuner Thisted Kommune, Sydthy Kommune og Hanstholm Kommune. Ved sammenlægningen var det med enkelte undtagelser kun nationale og regionale stier og stiruter langs kysterne, der forbandt de tidligere kommuner: En national cykelrute 1, Vestkyststien langs Vestkysten og den nationale cykelrute 12, Limfjordsruten, langs Limfjordskysten. Mens mulighederne for at komme langs kysterne var store, manglede der forbindelser mellem kystruterne og de bagvedliggende landskaber og bysamfund. Cykel- og vandreturismen er stor i Thisted Kommune, og stisystemernes manglende sammenhæng var derfor et problem for turister, der gerne ville rejse på kryds og tværs gennem områdets storslåede natur. Samtidig manglede beboerne gang- og cykelruter, så de kunne komme ud i naturen og færdes sikkert mellem landsbyerne. Med udnævnelsen af National Park Thy i 2012 opstod der muligheder for at anlægge nye stisystemer der forbinder kommunen fra Agger i syd til Vejlerne i nord. Mange landsbyer ligger midt i eller tæt på smuk natur, men det er langt fra altid, at det er muligt at komme ud i naturen. De nye stier forbinder Thisted Kommunes smukke og varierede natur, der spænder fra Vesterhavet over agerlandet til Limfjorden, og giver de lokale beboere mulighed for rekreative ture ud i naturen og sikre ruter til de nærliggende byer. Samtidig er stierne et vigtigt led i kommunens strategiske fokus på cykel- og vandreturisme.

Trappestigen forbinder kyst og fjord

Da Thisted Kommune efterlyste projektidéer til Mulighedernes Land kom er 100 forslag, hvoraf 45 forslag handlede om stier. I stedet for at realisere en masse enkelte stiprojekter, udviklede kommunen idéerne til en samlet masterplan. Masterplanen deler kommunen op i tre områder: Fjordlandet, Agerlandet og Nordsølandet. Thisted Kommunes vestre og nordlige side grænser ud mod Vesterhavet. Denne strækning, Nordsølandet, er præget af havet og stranden. Mod øst og syd afgrænses kommunen af Vejlerne og Limfjorden; her ligger Fjordlandet. Mellem de to vandstrækninger ligger Agerlandet. Strækningerne

Thy og Hannæs på kryds og tværs

NYE OPLEVELSER I NATUREN. **Borgerforeningen i landsbyen Rær har i samarbejde med kommunen etableret en sti fra byen til et nærliggende udsigtpunkt i plantagen.**

TRAPPESTIGEN. **45 idéer til stier indsendt af borgere i Thisted Kommune blev vævet sammen til en masterplan for stier i hele kommunen. Planen forbinder fjorden og kysten med stier på langs og på tværs og ligner en trappestige.**

langs vandet er de primære mål for turister og her, de lokale beboere udfolder en stor del af deres friluftsliv. Langs kysten og langs fjorden bliver de eksisterende ruter udbygget og forbedret – stedvist med nye selvstændige cykelstier, der udgør vangerne i den trappestige, som er masterplanens hovedgreb. En stor del af beboerne i kommunen bor inde i Agerlandet, så det er vigtigt at forbinde de to vandstrækninger med ruter, så beboerne kan komme ud til havet og fjorden. Derfor skabes der 'trin' på stigen, der går på tværs af kommunen, så beboere og turister kan komme inde fra landet og ud til vandet eller fra fjorden til havet. Fra kysten skabes loops ind i landet til landsbyerne, så turister kan besøge byerne, købe forsyninger og opleve Agerlandets kvaliteter.

Lokal sti fører ud i naturen

I Ræhr, en landsby med 800 indbyggere, som ligger inde i landet øst for Hanstholm, har borgerforeningen selv etableret en sti ned til grusgraven, der ligger lige ved byen. Snart skal der ikke længere graves grus i området, og graven vil blive transformeret til en sø. Ræhr ligger tæt ved Tved Plantage og et vildtreservat, som er en del af Nationalpark Thy. På initiativ fra borgerforeningen og i samarbejde med kommunen er stien til grusgraven nu forlænget, så den går ud til Tved Plantage, hvor den kobler sig til det eksisterende stinet. Stien går fra byen til et udsigtspunkt øst for vildtreservatet, hvor der er udsigt over nationalparkens landskab og grusgraven. Ræhr-stien er primært en rekreativ sti for beboerne i landsbyen, men borgerforeningen håber, at stien på sigt kan blive brugt af turister. "Vi håber, at grusgraven kan omdannes til et spændende naturområde, når den lukker. Så vil der blive endnu bedre naturoplevelser for stiens brugere ", siger Leif Andreasen, der er formand for Ræhr Borgerforenings Stiudvalg og ejer byens campingplads og fiskepark. "Vores næste projekt er at etablere en sti fra Ræhr til Hanstholm, så også Hanstholm knyttes til stisystemerne i Nationalparken", fortæller han. Mange af stierne i Thisted er realiseret i et tæt samarbejde mellem kommune og lokale beboere og foreninger, og på de stier, der fortrinsvis har en lokal værdi, har kommunen indgået aftaler med lokale foreninger om vedligeholdelsen. På den måde har det været muligt at anlægge flere stier for få midler og begrænse de fremtidige udgifter til drift.

Cykelstier forbinder landsbyer i netværk

En del af hensigten med masterplanen for stier er at understøtte de små lokalsamfund, som ikke alle kan have både skole, idrætshal og kulturhus, og som derfor er nødt til at bruge hinandens faciliteter. Mellem de to landsbyer Koldby og Hørdum er der anlagt en cykelsti, der sørger for en sikker og mere behagelig færdsel mellem byerne, som ligger mindre end to kilometer fra hinanden. Nu kan børnene i Koldby selv cykle sikkert til skolen i Hørdum, og det er nemmere for indbyggerne i Hørdum at komme til idrætshallen i Koldby. Der er også anlagt en sti fra indlandsbyen Vestervig til byerne Krik og Agger ved Limfjorden. Stien gør det muligt at komme til fjorden og kysten på cykel og forbinder samtidig en eksisterende cykelsti fra et sommerhusområde ved Vestervig til Agger. Derved er stien både til glæde for beboerne og for turister, der vil på udflugt til fjorden og kysten. Der er også anlagt en ny sti fra Vildsund til Thisted. Ud over at forbinde Vildsund og de landsbysamfund, der ligger syd for, med Thisted by,

Set udefra

"Infrastrukturen er en nødvendig forudsætning for at få flere op på cyklerne og ud på gå-ben. Men den firhjulede magelighed skal udfordres, også når vinden står i strid vest, og når der er udsigt til byger. Borgerne har været med til at udpege og anlægge ruterne. De skal fremover også være med til at designe Hannæs-røjserne og Thyvind-jakkerne, de smarte Apps og alle de andre hippe hjælpemidler. Infrastrukturen er der – nu skal det blive en livsform at bruge den!"

ANNE METTE HJALAGER, CENTER FOR LANDDISTRIKTSFORSKNING, SYDDANSK UNIVERSITET

Thy og Hannæs på kryds og tværs

CYKELSTIER OG HVERDAG. **En ny cykelsti mellem Kolby og Hørdum gør, at børn og unge selv kan cykle sikkert mellem idrætshallen i Koldby og skolen i Hørdum.**

NYE FORBINDELSER. **Nyanlagte stier i Thisted kobler eksisterende stier, så det bliver muligt at bevæge sig langs kysten og fjorden og tværs over agerlandet.**

er denne sti også en væsentlig forbedring af Limfjordscykelruten, der ellers af trafiksikkerhedsmæssige hensyn slog et stort sving fra Vildsund og ind i landet for at komme op til Thisted. Ruten er ikke kun blevet mere direkte, den er også blevet mere kystnær.

Lokale idéer kobles med turismestrategi

Samtidig med anlægget af de mange nye stier har Thisted Kommune i samarbejde med Naturstyrelsen Thy og med støtte fra Arbejdsmarkedets Feriefond etableret cykelstier langs Vestkysten fra Agger til Hanstholm. Der er også planer om stier videre fra Hanstholm til Bulbjerg. De yderligere stier betyder en væsentlig forbedring af den nationale cykelrute 1. Fra den nye sti bliver der skiltet fire lokale ruter som loops ind gennem plantagerne til landbrugslandet og de store søer. Med masterplanen imødekommer Thisted Kommune borgernes ønsker og udvikler samtidig kommunens infrastruktur, så den bidrager positivt til områdets image og turisme. De nye stier bliver anlagt, så de supplerer de eksisterende stier, skaber forbindelser på tværs af hele kommunen og kobler sig til attraktioner som Nationalpark Thy. Indtil nu har stierne givet anledning til konceptet Thy Safari, der tilbyder guidede ture, hvor man cykler, vandrer eller rider ud og oplever afkrogene af den smukke natur i Thy og Hannæs. Dermed understøtter stierne Thisted Kommune som cykel-, vandre- og friluftsdestination.

Set udefra

"Ved at sammentænke stier, lokaliteter og oplevelsesmuligheder i en masterplan kan stier bruges både af beboere til dagligdags formål, til at give turister en oplevelsesrig ferie samt til at skabe mulighed for sports- og motionsarrangementer, der kan sætte området på Danmarkskortet".

DITTE CHRISTENSEN, NATURSTYRELSEN, MILJØMINISTERIET

Huse til overs

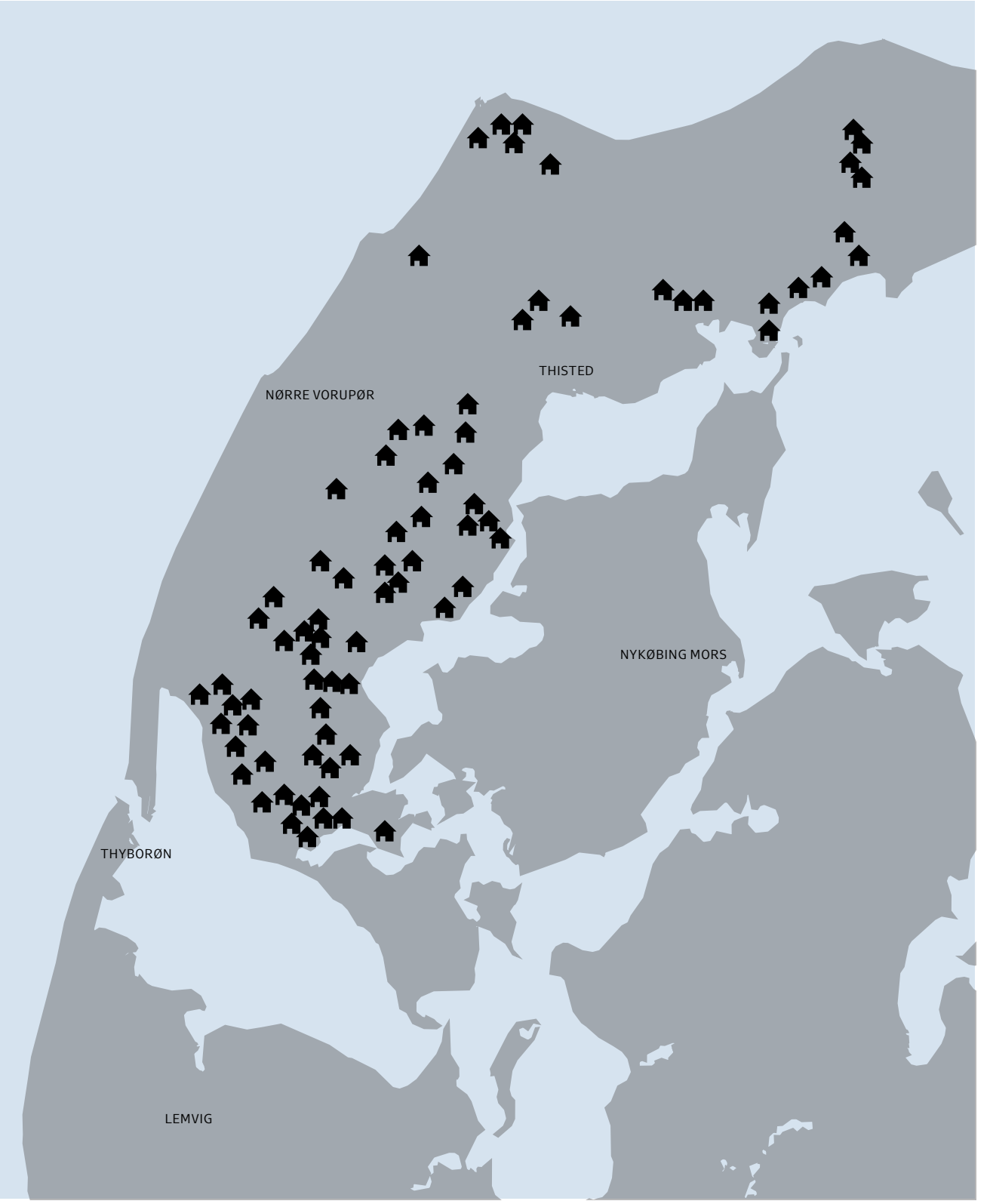

set
efra

er for mig ingen tvivl
at de erfaringer, der er
østet gennem 'Huse til
s' ikke alene har værdi i
e konkrete landsbyer og
ed Kommune. Erfarin-
e kan også overføres til
e steder i landet, fordi
r arbejdet med forskel-
metoder, og der er
det tværgående i kom-
en. Afvikling vil næsten
være forudsætningen
dvikling".

N MØLLER, INSTITUT
LANLÆGNING, AALBORG
RSITET

Huse til overs

Thisted Kommune har på tværs af forvaltninger og i samarbejde med private aktører søsat en strategisk indsats mod tomme huse. Husene rives ned dér, hvor det gør størst forskel for landsbyerne socialt, økonomisk og fysisk.

Huse til overs

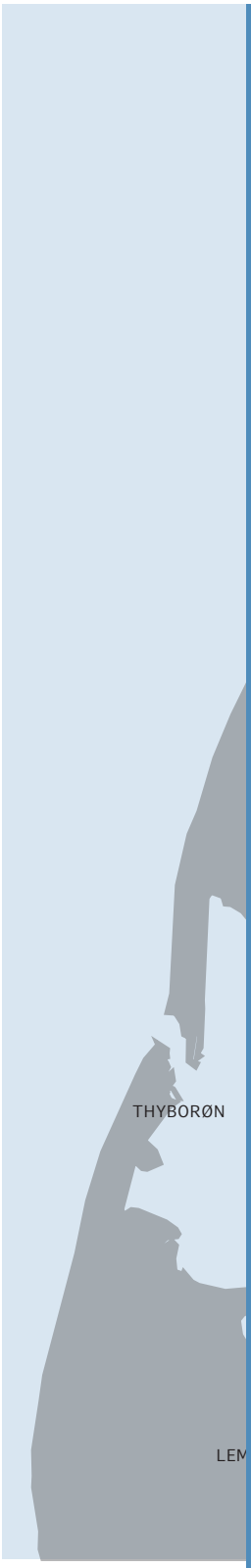

Mange modeller for nedrivning gennem samarbejde:

#1 Frivillige aftaler med ejere om, at kommunen river ned.

#2 Et anpartsselskab stiftet af borgere har købt huse i på tvangsauktion, som kommunen efterfølgende har revet ned.

#3 Huse opkøbes af naboer, som bruger dem til at udvide deres egne grunde med.

#4 Kommunen vurderer, at husene er kondemnable, og får huset revet ned.

#5 Kommunen køber huset til en krone på tvangsauktion eller i fri handel ud fra en lokal strategi for udvikling.

Indtil videre er **78 huse** revet ned som led i 'Huse til overs' (se kort).

'Huse til overs' har også revet huse ned som led i 'Frøstrups nye samlingspunkt' og 'Fra tomt til grønt i Vestervig'.

Søren Garde Rådgivning.

11 mio. kroner fra Thisted Kommune og det tidligere Indenrigs- og Socialministerium.

Huse til overs

Set udefra

"Der er for mig ingen tvivl om, at de erfaringer, der er indhøstet gennem 'Huse til overs' ikke alene har værdi i de tre konkrete landsbyer og Thisted Kommune. Erfaringerne kan også overføres til andre steder i landet, fordi der er arbejdet med forskellige metoder, og der er arbejdet tværgående i kommunen. Afvikling vil næsten altid være forudsætningen for udvikling".

JØRGEN MØLLER, INSTITUT FOR PLANLÆGNING, AALBORG UNIVERSITET

"Hvis du kører forbi de første 20 forfaldne huse på din vej igennem kommunen, skal der virkelig meget markedsføring til for at sælge Thisted Kommune som dér, du skal flytte hen eller tage på ferie", fortæller Otto Lægaard, projektleder i Thisted Kommune. Thisted Kommune arbejder derfor med en strategisk indsats over for tomme huse på tværs af kommunens forvaltninger og i samarbejde med private aktører. "Den strategiske indsats for nedrivning af huse har stor politisk opbakning, fordi det kan løse mange af yderområdernes problemer. Også lokalbefolkningen bakker massivt op om indsatsen, fordi det er med til at gøre deres boliger og fælles rum mere attraktive", fortæller Otto Lægaard.

Livskvalitet og image

Thisted Kommune har som mange yderområder problemer med et stigende antal tomme og forfaldne boliger. Landsbyers fysiske udtryk har stor betydning for både beboere og besøgende, når det gælder livskvalitet og image. Virker byen levende og driftig med velholdte huse og fyldte butikker, kan den bedre fastholde beboere og tiltrække nye beboere og turister. Men det omvendte gør sig også gældende: Ser husene slidte ud, giver det landsbyen en stemning af forladthed og ligegyldighed. Nogle gange er det løsningen at sætte de forfaldne huse i stand og finde nye funktioner, som kan erstatte de oprindelige. Andre gange er det nødvendigt at rive ned og starte på en frisk. "Nedrivning kan i nogle tilfælde ses som en konstruktiv tilgang til at forny landsbyen og dens byplan", fortæller Otto Lægaard.

Strategisk nedrivning rydder op i landsbyer

Thisted Kommune har en vision om at komme alle faldefærdige huse i kommunen til livs. Det er der to overordnede grunde til: "For det første ønsker man ikke, at folk bor i de faldefærdige bygninger, da det ofte er forbundet med sundhedsrisici og i visse tilfælde nedstyrtningsfare. For det andet mener man, at faldefærdige huse sænker et områdes generelle attraktionsværdi", fortæller Otto Lægaard. Derfor har kommunen udviklet et beredskab, der gør det nemmere at gribe de problemer an, der er knyttet til tomme og faldefærdige huse. Med udgangspunkt i de tre byer Frøstrup, Vestervig og Todbøl har kommunen i dialog med borgerne identificeret de huse, der skal rives ned. Prioriteringen er sket ud fra en vurdering af, hvilke faldefærdige huse der bliver set af flest beboere såvel som besøgende. Synlighed har altså været det styrende kriterium i udvælgelsen – faldefærdige huse er ikke kun dårlige at bo i, de skæmmer også en landsbys udtryk.

Mange modeller for nedrivning gennem samarbejde

Beredskabet består af mange parter, der på den ene eller anden måde kan involveres i nedrivningsprocessen. Thisted Kommunes arbejde med nedrivning

Huse til overs

HUSE I FORFALD. **Husene bliver revet ned dér, hvor det gør størst forskel for landsbyerne socialt, økonomisk og fysisk.**

går på tværs af forvaltninger og inddrager både planafdelingen, bygningsafdelingen, driftsafdelingen og socialforvaltningen. Derudover bliver kreditforeninger og ejendomsmæglere inddraget som en del af beredskabet. Ejere, naboer og til tider hele landsbyer bliver også hørt i processen. Efter den indledende udvælgelse går beredskabet i dialog med alle disse aktører. "Igennem dialogen når man frem til en løsning for, hvordan den enkelte bygning kan blive nedrevet på den bedste måde", fortæller Otto Lægaard. Thisted Kommune har anvendt fem forskellige modeller for, hvordan kommunen og borgerne i fællesskab kan gribe nedrivningen af husene konstruktivt an. Eksempelvis har et borgerejet anpartsselskab i Vestervig selv opkøbt huse og nedrevet dem i samarbejde med kommunen. I andre tilfælde er det naboer eller kommunen selv, der opkøber husene, enten i fri handel eller på tvangsauktion. Og i nogle tilfælde er det den oprindelige ejer af grunden, der lader sit hus nedrive af kommunen. "Interessen for husejere til at gå ind i projektet er, at de får ryddet op på deres grund. Det gør grunden mere attraktiv og kan måske endda betyde, at den kan blive solgt til en nabo eller som byggegrund", forklarer Otto Lægaard.

Kan nedrivning betyde udvikling?
Når enten kommunen, anpartsselskabet eller en privat aktør opkøber faldefærdige huse på tvangsauktion eller gennem frivillige aftaler, står de med en grund, som enten kan sælges videre som byggegrund, sælges til naboer som en udvidelse af deres grund eller blive til offentligt areal. De tomme grunde kan blandt andet omdannes til fælles rum i byerne, som det er sket i Vestervig, hvor en skulpturpark er blevet opført på en tidligere husgrund. De tomme grunde kan også, som i Vestervig, blive til åbninger ud mod naturen omkring byen. På den måde bliver nedrivningen af de tomme huse ikke til et spørgsmål om afvikling, men om udvikling af de ressourcer, der er værd at fastholde og fokusere på. Det betyder også, at de ressourcer kan blive tydeligere for besøgende, og på den måde hjælper det landsbyens og kommunens image.

Erfaringer fra Thisted, kan bruges andre steder
Ved at skabe modeller for, hvordan man med en fokuseret og helhedsorienteret indsats over for tomme og forfaldne huse kan forbedre både livskvalitet og image i små byer, håber Otto Lægaard, at andre landsdele kan gå i gang med samme indsats. Selvom indsatsen skal tilpasses hvert enkelt sted, er der nogle generelle erfaringer fra Thisted, som kan bruges andre steder: "Det er vigtigt, at de tomrum, der skabes efter husene, bliver fyldt med liv. Grundene kan for eksempel bruges til at sælge juletræer i december eller til klappegeder", siger Otto Lægaard. "Desuden er det helt essentielt, at kommunen formår at arbejde på tværs af forvaltninger. Faldefærdige huse er nemlig også et socialt problem", siger Otto Lægaard og uddyber: "Der gemmer sig mange individuelle historier og triste skæbner i nogle af de faldefærdige huse. Det er vigtigt, at indsatsen kan tage hånd om de mennesker. For mange er det faktisk en hjælp at komme af med husene, så de kan komme videre i deres liv", fortæller han. "En vigtig erfaring er også, at hvis der bliver ryddet op i landsbyen, gør de øvrige husejere lidt mere ud af deres boliger. På den måde får hele landsbyens udseende et løft", siger Otto Lægaard.

Set udefra

"Erfaringerne med, at positive spiraler virker afsmittende, kender vi også fra byfornyelsesindsatsen. Den gode indsats med husene breder sig stille og roligt til naboerne og resten af landsbyen i løbet af en kort årrække. Så der er så at sige tale om en investering, der kommer mangefold tilbage til landsbyen og til husejerne".

JØRGEN MØLLER, INSTITUT FOR PLANLÆGNING, AALBORG UNIVERSITET

Huse til overs

MIDLERTIDIGE FORMÅL.
Nedrivningstrængende huse, der endnu ikke er blevet revet ned, kan også bruges til midlertidige formål. I 2011-13 har Thisted Kommune indgået en aftale med Aarhus Arkitektskole om at bruge faldefærdige huse til at transformere og undersøge husets konstruktion inden nedrivning. I 2011 var det et hus i Vestervig.

Nedrivning på lang sigt

Beredskabet er kun første skridt på vejen i den helt nye måde, Thisted Kommune arbejder strategisk med faldefærdige huse på. Målet er først og fremmest at komme de værste huse til livs – på længere sigt er det tanken, at beredskabet skal sikre, at bygningerne i kommunen ikke forfalder. Bygningerne skal rives ned, før de kommer ind i en ond cirkel med spekulation og forfald, og beredskabet vil arbejde konkret med dette mål ved fortsat at bakke op om de borgerdrevne investeringsselskaber og sætte hårdt ind mod spekulanter. Den strategiske nedrivning i Thisted Kommune viser, hvordan man ved hjælp af en helhedsorienteret indsats kan gøre forfaldne områder til attraktive miljøer.

Fra tomt til grønt i Vestervig

Fra tomt til grønt i Vestervig

I Vestervig har borgerne i tæt samarbejde med kommunen revet hovedgadens mange faldefærdige huse ned. Nogle af tomterne er blevet erstattet med nye, fælles byrum, andre er solgt til naboer, og andre igen skaber åbninger mod byparken og den natur, der omgiver byen.

Fra tomt til grønt i Vestervig

I byens hovedgade er **12 huse** revet ned.

Torvet på hovedgaden omdefineres, så der nu både er plads til at opholde sig og parkere i et grønnere miljø.

Nye stier forbinder Vestervig med Krik og Agger ved fjorden.

Gennem det borgerdrevne **Vestervig Byfornyelse ApS** er tre af husene blevet opkøbt af borgerne selv og revet ned med hjælp fra kommunen. Resten af husene er revet ned af kommunen.

Tomterne fra de nedrevne huse er solgt til naboer eller lavet om til grønne åbninger med kig til det omkringliggende landskab.

Nogle af husene i Vestervig er blevet revet ned som led i projektet '**Huse til overs**'.

Vestervig Håndværker- og Borgerforening startede i 2006 en indsats for at forbedre byens miljø. Projektet er udviklet og realiseret i tæt samarbejde mellem Thisted Kommune og borgerne.

Tankestreg Arkitekter.

8 mio. kroner fra Thisted Kommune, Realdania, det tidligere Indenrigs- og Socialministerium, LAG Thy-Mors og borgerbidrag til Vestervig Byfornyelse ApS.

Fra tomt til grønt i Vestervig

I Vestervig har næsten halvdelen af byens 650 beboere været involveret i at gøre Vestervig til en bedre og grønnere by at være i. 12 huse er blevet revet ned i hovedgaden over de sidste fem år. Borgerforeningen fortæller, at målt på andelen af nedrevne bygninger må det være den største byfornyelse, der har fundet sted i Danmark. Den fysiske forandring i Vestervig er markant, men den sociale forandring, der er fulgt i kølvandet på det store frivillige arbejde, er mindst lige så betydningsfuld.

Hovedgaden er landsbyens ansigt udadtil

Historien i Vestervig starter i 2004, da borgerne i Vestervig beslutter sig for at tage landsbyens udvikling i egen hånd: "I 2004 stod byen stille. Der skete egentlig ikke noget her, og landsbydøden var godt på vej. Der stod i hvert fald 10 huse i hovedgaden, tomme og helt faldefærdige. Så bankede vi i bordet og sagde: 'Nu skal der ske noget!'", fortæller Keld Jensen, der er formand for Vestervig Håndværker- og Borgerforening. Det billede, Keld Jensen tegner af Vestervig, gælder også for mange andre byer i Danmark, hvor hovedgaden ikke længere er byens stolthed. På trods af det triste udseende er hovedgaden dog mange steder stadig byens ansigt udadtil og det sted, besøgende vurderer byen ud fra. Hvis opfattelsen af en by skal ændres, er det nødvendigt at gribe fat i hovedgaden. Det særlige ved Vestervigs hovedgade er, at på hver side af gaden, bag rækken af huse, gemmer der sig attraktive parcelhusområder, parker, grønne marker, skov og åløb. Men før byens borgere tog initiativ til forandring, kunne den bynære natur og de attraktive parcelhusområder hverken ses eller fornemmes fra hovedgaden.

Borgerdrevet byfornyelse

I 2004 oprettede borgerne i Vestervig et byfornyelsesselskab. Tanken var, at selskabet skulle opkøbe og nedrive faldefærdige huse og på den måde komme bymidtens faldefærdige udtryk til livs. "Folk var ved at indse, at ting ikke sker af sig selv. Hvis vi vil bevare vores skole, må vi tiltrække nye folk", fortæller Keld Jensen. Selskabet havde som ambition at rive alle de faldefærdige huse i hovedgaden ned. Det viste sig at være sværere end ventet, og først med en ændring af byfornyelsesloven i 2008, finanskrisen og en efterfølgende statslig pulje til nedrivning blev det muligt at komme i gang med at rive de tomme huse ned. Derfor måtte borgerforeningen i mellemtiden finde på andre måder at forskønne byen på: "Vi startede med at ville vælte huse, men da det var umuligt, lavede vi en masse andre ting, som gjorde landsbyen til et bedre sted at bo, og først seks år senere blev det første hus væltet", fortæller Keld Jensen.

Vestervig – en selvkørende by

Fra 2004 til 2006 skete der en lang række forandringer i Vestervig. En gam-

Fra tomt til grønt i Vestervig

FORNYELSE SMITTER. **Efter de faldefærdige huse er blevet revet ned, har ejerne i mange af de tilbageblevne huse selv taget initiativ til forbedringer på deres huse.**

mel fodboldbane blev omdannet til frugtlund og græsningsområde for lam. En tennisbane, der ligger naturskønt i en lysning ved åen, blev renoveret. Der blev også lavet fire nye trampestier fra Vestervig ned over Krik til Agger og videre ned til fjorden. Keld Jensen fortæller, at stierne blev til på bare et par uger: "Ruth fra borgerforeningen gik bare rundt og spurgte alle landmændene, om vi måtte lave stierne på deres jord". Vestervig har også en bypark, som blev anlagt for 14 år siden. Parken fik et løft med ny belysning og broer, dam, legeplads og petanquebane. Og sideløbende blev en flot tilbygning til den gamle hal indviet i 2005. De mange små og store forandringer i Vestervig holdt liv i troen på, at landsbyen på trods af de mange tomme huse var fuld af liv og fremtidsdrømme.

Nedrivningen og udviklingen går i gang

Vestervig Byfornyelse ApS købte det første hus i 2010 med sikkerhed i, at naboen ville købe den tomme grund, når huset var revet ned. Sideløbende gik Thisted Kommune – som del af deres samlede kommunale indsats mod tomme huse – i gang med at opkøbe og nedrive huse. Alt i alt er 12 af hovedgadens mest faldefærdige huse blevet revet ned. Vestervig Byfornyelse ApS har også opkøbt et hus, som de har sat i stand med frivillige kræfter og solgt igen for på den måde at holde liv i ApS'ens økonomi. 50 frivillige i alle aldre hjalp til med istandsættelsen af huset.

Grønne rum erstatter tomme huse

De mange tomter, hvor der før stod huse, bruger Vestervig på forskellige måder som grønne oaser i byen. En kunstner, som bor i hovedgaden, har købt grunden over for sit hus og indrettet en skulpturhave, som alle kan få glæde af. På en anden tomt planlægger kommunen at opføre et modelhus, som skal vise, hvordan man kan bygge nyt og bo på nye måder i byer som Vestervig. Beboere med små huse har ved at inddrage tomterne omkring deres huse fået mere jord, og dermed er boligerne blevet mere attraktive. Løftet i hovedgaden har samtidig givet anledning til, at de øvrige boligejere på privat initiativ har renoveret stakitter, indkørsler og facader, så de tilbageblivende huse i gaden nu står tydeligere frem. De mange små initiativer viser, at stoltheden ved at bo i hovedgaden er ved at vende tilbage. Samtidig er hovedgadens fysiske udtryk vendt radikalt. Den natur, hovedgaden før dækkede for, er nu en del af det førstehåndsindtryk, som byen giver. Torvet på hovedgaden er også blevet omdannet til en mere indbydende plads, og et stisystem fører fra torvet ud af byen og ned mod fjorden.

Processen er lige så vigtig som målet

Omkring 15 procent af byens befolkning er kontinuerligt aktive i at udvikle og vedligeholde Vestervig. "Der er et udvalg til at passe og åbne møllen for besøgende, et udvalg til at fjerne alger i dammen, et Klostermarkudvalg, Stiudvalg, Mølleudvalg og Tinghusudvalg. De har alle sammen egen økonomi og er ansvarlige for, at det kører", fortæller Keld Jensen. Vestervig viser, hvordan en landsby kan tage sagen i egen hånd og gennem egne initiativer tiltrække kommunal støtte, puljer og fonde. Ofte er en stor hindring for kommunale investeringer, at politikerne er bange for driften. Vestervigs borgere har taget en lang række initiativer, hvor de selv har sikret driften, og på den måde har de

Set udefra

"Man har i samfundsteorien talt om kreativ destruktion som markedets destruktion af forældede strukturer. Og som det, der skaber rum for det nye. I Vestervig sker den kreative destruktion som en lokal revolte og på trods af markedet – Vestjydsk og lavmælt, men med store perspektiver."

JENS KVORNING, KUNSTAKADEMIETS ARKITEKTSKOLE

Fra tomt til grønt i Vestervig

ÅBNINGER MOD NATUREN. **Ved Tinghuskroen er der blevet plads til udendørsservering og udsyn til de grønne områder, der omgiver Vestervig.**

TOMTER MED NYE FUNKTIONER. **Der, hvor der tidligere lå et faldefærdigt hus, har en lokal kunstner opkøbt tomten og indrettet en skulpturpark. Parken er åben mod hovedgaden og ligger ved en sti, som fører ned til åen og den istandsatte tennisbane.**

ET GRØNNERE TORV. **Torvet undergår ændringer, så der bliver plads til både ophold og parkering. Der bliver skabt et grønnere miljø på torvet, så det passer til Vestervigs nye udtryk.**

bevist, at Vestervig er en by, det kan betale sig at udvikle. Vestervig har rejst sig ved hjælp af lokale ildsjæle, mens kommunen har været samarbejdspartner og sparingspartner. Kommunen har kompetencerne og de formelle muligheder for at kunne tiltrække områdefornyelse, samarbejde med fonde som Realdania og skaffe midler fra statslige puljer, som eksempelvis cykelpuljen. Det væsentlige er dog, at borgerne i Vestervig i høj grad selv har udviklet og båret projekterne. Det giver en social drivkraft og stolthed i byen, fordi selve processen også er en del af byens opblomstring – og det betyder meget for den efterfølgende drift af de mange projekter.

Udviklingen vender

Borgerforeningen og Vestervig Byfornyelse ApS' oprindelige formål er på mange måder opfyldt: "Der er jo egentlig ikke tomme huse tilbage af betydning. Der står ingen gabende eller tomme huse heromkring", fortæller Lars Steffensen, der er næstformand for selskabet. Før var byen præget af tilbagegang, men nu er der fokus på alle de nye ting, der sker: "Der er kommet et galleri hertil, og for enden af hovedgaden bor der en grafiker, som har lejet sig ind i nogle tomme kontorlokaler. Så nu begynder det at vende. Der er kommet et pizzeria i den gamle slagterforretning. Der er flyttet otte familier hertil i 2012 – og det er selvfølgelig på grund af det arbejde, vi har gjort", fortæller Lars Steffensen. Vestervig Byfornyelse ApS er allerede i gang med en plan for fremtiden: "Et af vores nye mål er at få tiltrukket nye forretninger og måske små virksomheder til landsbyen. Vi har erhvervet den gamle bank, og vil nu til at se, om vi kan tiltrække eksempelvis en frisør eller lave et kontorfællesskab i bygningen. Vi tror på, at vi kan få det til at ske, fordi vi selv bor i byen og kan lægge gratis timer i at udvikle idéerne". Borgerforeningen er også i fuld gang: "Vi kunne godt bruge lidt flere turister i byen. Vestervig bliver ikke en stor turistattraktion, men med støtte fra kommunen har vi købt det gamle Thinghus, som vi gerne vil omdanne til et lille tinghusmuseum, som er drevet af frivillige. Kan vi få lidt flere turister til at stoppe i landsbyen, vil vi styrke kroen og måske på sigt skabe grundlag for andre former for erhverv. Derudover er vi også ved at skaffe penge til en scene i parken, så vi kan tiltrække orkestre og teaterstykker". Tinghusudvalget under Borgerforeningen er allerede godt på vej med en million kroner i støtte fra A.P. Møller og Hustru Chastine Mc-Kinney Møllers Fond til almene Formaal, og sceneudvalget har tegninger klar til scenen. Tingene står ikke stille i Vestervig – længere.

Frøstrups nye samlingspunkt

Beboerhus for landsbynetværk

Thisted Kommune samler Bedsted og omegns beboere, aktiviteter og funktioner under ét tag. Aktivitetshuset BOOA udfordrer idéen om, at hver landsby skal have sit eget forsamlingshus, og foreslår nye måder at mødes på og samarbejde på tværs af landsbyer.

Beboerhus for landsbynetværk

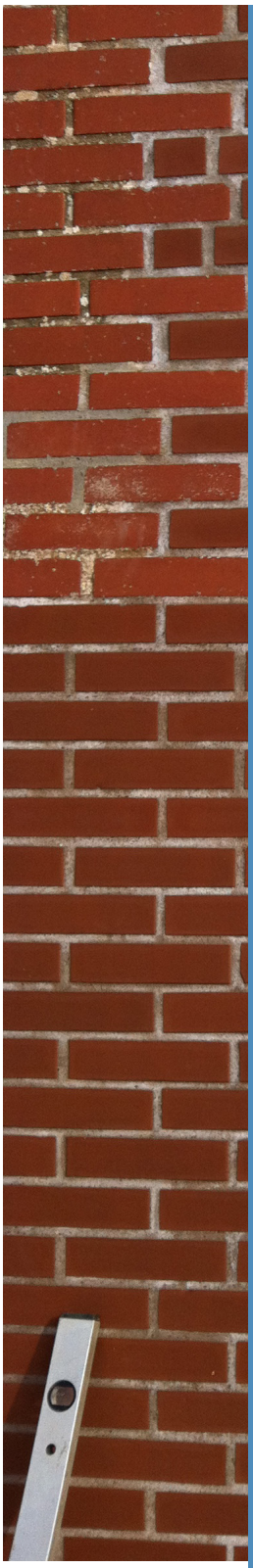

Et tidligere **plejehjem** er renoveret, ombygget og udstyret med moderne faciliteter.

Pladsen foran BOOA gøres mere inviterende med bænke og en plakatsøjle, der informerer om husets aktiviteter.

Aktivitetshuset hviler økonomisk i sig selv.

BOOA har to sale, der **lejes** ud til private og kulturelle arrangementer, samt lokaler til en genbrugsbutik, pensionistaktiviteter og en modeltogklub.

Frivillige har lagt mere end 2.000 arbejdstimer i projektet.

Et borgermøde var udgangspunkt for projektet og projektudviklingen er sket i tæt samarbejde mellem BOOAs forening, Thisted Kommune og den tilknyttede arkitekt.

Møller Nielsens Tegnestue.

4,5 mio. kroner fra Thisted Kommune og Realdania.

Frøstrups nye samlingspunkt

I starten af juni 2012 var beboerne i Frøstrup i gang med at renovere Frøstrup Kro. Vinduerne var revet ud, alle skillevæggene var væltet, en betonkanon var ved at pumpe beton ind til salens gulv, og på væggene i den kommende borgerkro hang resterne af mange års lag tapet. Der skulle en vis indlevelse til at se det kommende hus for sig. Alligevel var Frøstrup Kro allerede tripplebooket til konfirmationer i foråret 2013.

Et gentænkt samlingspunkt

Kroen i Frøstrup er ligesom jernbanen fra starten af det 20. århundrede og var engang et vigtigt sted i byen, fordi den var tæt på stationen og det lokale marked. "Det var her, handlende overnattede, når de skulle besøge Frøstrups marked, og her gennemrejsende stoppede for at sove, få mad og give hestene mulighed for at samle kræfter. Men i takt med forandringer i landbruget og særligt efter at jernbanen lukkede i 1969, fik landsbyen færre beboere og færre butikker, og det blev sværere at tiltrække besøgende til kroen", fortæller Morten Thomsen, som er kasserer i husets nye forening. Da kroen i 2003 ikke længere kunne køre rundt, startede borgerne anpartsselskabet Frøstrup Borgerkro, der købte kroen med 257 folkeaktier og forpagtede den ud. Da også forpagtere gav op, kunne anpartsselskabet ikke finde nye forpagtere, og beboerne overtog selv driften af kroen. Siden da har en lille del af kroen fungeret som en borgerkro, drevet af frivillige kræfter, mens resten af den store bygning er forfaldet.

Et hus for alle aldersgrupper

Starten på Frøstrups nye samlingspunkt var et stort borgermøde, hvor 200 mennesker deltog. Deltagerne fik til opgave at komme med idéer til, hvordan Frøstrup kunne blive et bedre sted at bo for indbyggere i alle aldre. Et af de mest markante ønsker var idéen om at omdanne kroen til et nyt samlingspunkt i Frøstrup. Der blev nedsat en arbejdsgruppe, som skulle forestå renoveringen og arbejde for en samlet plan for det nye samlingspunkt. Arbejdsgruppen har efterfølgende udviklet sig til foreningen Hannik: "Hvis man kommer fra Vesterhanherred, hvor Frøstrup ligger, så bliver man kaldt for en hannik. Huset skal måske også hedde Hannik", fortæller Morten Thomsen. Visionen for Frøstrups nye samlingspunkt er et sted, som kan rumme aktiviteter for alle aldersgrupper, og hvor de lokale har lyst til at komme, selvom de ikke er medlem af en forening. Morten Thomsens vision er, at den renoverede kro bliver "et sted, hvor alle i byen har en grund til at komme mindst én gang i løbet af et år".

Frivillighed sparer penge og giver stolthed

Ligesom den gamle borgerkro er Frøstrups nye samlingspunkt drevet af frivillige kræfter. En stor del af arbejdet med at renovere kroen bliver udført af frivil-

Frøstrups nye samlingspunkt

GØR DET SELV. **I den store sal ved siden af kroen, som istandsættes til koncertsal, skulle et gammelt loft rives ned. Der blev givet et håndværkertilbud på 38.000 kroner for nedrivningen, men det besluttede de frivillige var for dyrt, og de valgte i stedet at gøre det selv.**

lige. 30-40 personer har været aktivt involveret i processen. Med det frivillige arbejde sparer man penge, og næstformanden i Hannik, Poul Erik Kjærgaard, vurderer, at de har sparet mindst en halv million i forbindelse med renoveringen. Han pointerer dog, at den økonomiske gevinst kun er en lille del af den værdi, som det frivillige arbejde skaber: "Det store frivillige engagement giver også lokal stolthed og fællesskab. Det giver respekt i byen, at man engagerer sig i arbejdet, og gennem arbejdet får vi skabt grundlaget for det frivillige engagement, som er afgørende for, at huset kan blive fyldt med liv, når det står færdigt". Otto Lægaard, projektleder i Thisted Kommune, kommer med sit bud på, hvorfor det er lykkedes at opbygge et stærkt frivilligt engagement i Frøstrup: "Det handler om de personer, som brænder mest for et projekt. Der har været en stærk gruppe af engagerede, som efterhånden har vist resten af byen, at deres idé kunne realiseres. Og når tingene begynder at lykkes, kan man få andre med på visionen".

Set udefra

"Foreningsaktiviteter og -tilbud samt sociale samlingspunkter er vigtige for tilflytteres mulighed for at blive en del af bosætningsområdet".

HELLE NØRGAARD, STATENS BYGGEFORSKNINGSINSTITUT

Det målrettede frivillige arbejde

Det frivillige arbejde i Frøstrup er baseret på byens mange forskellige kompetencer. Bestyrelsen i Hannik har været meget bevidste om at tiltrække frivillige med forskellige kompetencer. Først og fremmest har de mange håndværkere i Frøstrup været afgørende for, at borgerne selv har kunnet tage sig af store dele af renoveringen. Men også andre kompetencer har været i spil. En lokal jurist har gratis hjulpet med at få skødet til kroen på plads. En revisor har hjulpet med dialogen med Skat, i forbindelse med at foreningen skulle momsregistreres. Og kasseren, Morten Thomsen, der er pensioneret gymnasielærer, har taget sig af store dele af dialogen med Thisted Kommune og Realdania. Han fortæller, at man bedst kan få alle disse kompetencer i spil, hvis bestyrelsen består af personer, som har stor anseelse i landsbyen. Formanden for byens idrætsforening har et stort netværk i byen, så derfor blev han opfordret til at være med i bestyrelsen. "Han havde evnen til at udpege alle de rigtige ressourcer og få dem overtalt til at engagere sig. Da vi først var godt i gang, trak han sig tilbage, men uden hans engagement i opstarten havde det været svært at få skabt den lokale opbakning til projektet", fortæller Morten Thomsen.

Forskellige aktiviteter gør huset bæredygtigt

Hanniks vision er, at huset skal rumme lektieværksteder, computercafé, en satellit af den kommunale borgerservice, madklubber, foreningsaktiviteter, koncerter, foredrag og private familiefester. Hannik har også en vision om at udvikle en database, hvor alle byens beboere er registreret med deres kompetencer – for eksempel borgere, der kan undervise i fransk, give lektioner i finere madlavning eller hjælpe med at gøre rent. "En ressourcebase kan skabe mere kontakt mellem unge og gamle og gøre det attraktivt at være familie i byen", forklarer Morten Thomsen. Borgerkroen, som også tidligere havde til huse i Frøstrup Kro, kommer til at drive en del af husets underetage som kro. Samlingen af de mange forskellige aktiviteter gør, at de indtægtsgivende aktiviteter kan være med til at finansiere de mere løst organiserede aktiviteter: "Der skal være en massiv gruppe af indtægtsdækkede aktiviteter og en massiv gruppe af åbne, gratis aktiviteter som for eksempel en lektiecafé, der giver anledninger

Frøstrups nye samlingspunkt

SAMMENSATTE RESSOURCER. **Arbejdet med Frøstrups nye forsamlingshus har været drevet af en kerne af frivillige, som ved hjælp af en god sammensætning af ressourcer har lagt grundstenen til et selvdrivende hus.**

HUSET ÅBNES. **I stedet for at vende mod nord, hvor der engang var en markedsplads, er der nu kommet en åbning mod syd og øst, så livet i huset hænger sammen med livet i byen, der i høj grad leves ved hovedgaden, hvor blandt andet Dagli´Brugsen ligger.**

til at besøge huset, selvom man ikke er foreningsmenneske", forklarer Morten Thomsen om husets drift. Både de indtægtsgivende aktiviteter og de løst organiserede aktiviteter er med til at øge kulturlivet i byen og gøre den mere attraktiv at bo i. Når man samler så mange forskellige funktioner under et tag, får man et forsamlingshus, der både er socialt og økonomisk bæredygtigt.

Frøstrup Kro bliver en del af landsbyens nutidige plan

Sammen med et stort antal skiftende frivillige, tegnestuen Rødbro og Frederiksen og håndværkere har bestyrelsen omdannet kroens fysiske udtryk, så den passer til de mange nye funktioner, den skal rumme. Kroen er også blevet åbnet, så den passer bedre til landsbyens plan i dag. Da kroen blev bygget i 1907, var der marked på marken overfor. Derfor blev kroens indgang orienteret den vej. I dag er det hovedgaden med Dagli'Brugsen, der er byens samlingspunkt. Derfor bliver kroens gavl nu åbnet med glasdøre og en terrasse med udendørsservering fra kroen. Langs husets bagside bliver der også lavet bedre adgang til idrætshuset og fodboldbanerne fra den store sal, som er en del af Frøstrups nye samlingspunkt.

Mere kulturliv og flere tilflyttere

Morten Thomsen mener, at ombygningen af kroen har sat gang i en positiv udvikling i Frøstrup. Folk kan pludselig se, at der sker noget i byen: "Der er så meget kritik af, at der ikke er nogen kultur i Udkantsdanmark. Men hvad er kultur? Vi har 22 foreninger i Frøstrup, der laver så meget aktivitet for hinanden og for sig selv. Dét er kultur, og det bliver tydeligt i Frøstrups nye samlingspunkt", siger Morten Thomsen. Skolen i Frøstrup overlevede i 2011 en runde skolelukninger. Poul Erik Kjærgaard mener, at skolen overlevede, fordi borgerne har vist, at de aktivt kæmper for deres landsby og for, at den fortsat skal være attraktiv for tilflyttere. "Det var afgørende, at skolen overlevede. Med en aktiv skole er der et perspektiv for unge mennesker i at flytte hertil", fortæller han. Siden årsskiftet 2011-2012 er otte-ni huse, der længe har været til salg, blevet solgt, og både Morten Thomsen og Poul Erik Kjærgaard er overbeviste om, at renoveringen af Frøstrup Kro sammen med den aktive skole er afgørende for, at der pludselig er tilflyttere i Frøstrup.

Set udefra

"Nyere forskning viser, at det er vigtigt for et driftigt lokalsamfund at have et velfungerende mødested. Frøstrup har set det og etableret det. Spørgsmålet er, om det kan bære iværksættelsen af flere nye funktioner og erhverv? Det kræver lokal strategisk ledelse med direkte samarbejde med eksterne partnere. Bottom up og top down skal kunne forenes, men med de lokale for bordenden."

HANNE WITTORFF TANVIG, LIFE, KØBENHAVNS UNIVERSITET

Beboerhus for landsbynetværk

Beboerhus for landsbynetværk

Thisted Kommune samler Bedsted og omegns beboere, aktiviteter og funktioner under ét tag. Aktivitetshuset BOOA udfordrer idéen om, at hver landsby skal have sit eget forsamlingshus, og foreslår nye måder at mødes på og samarbejde på tværs af landsbyer.

Beboerhus for landsbynetværk

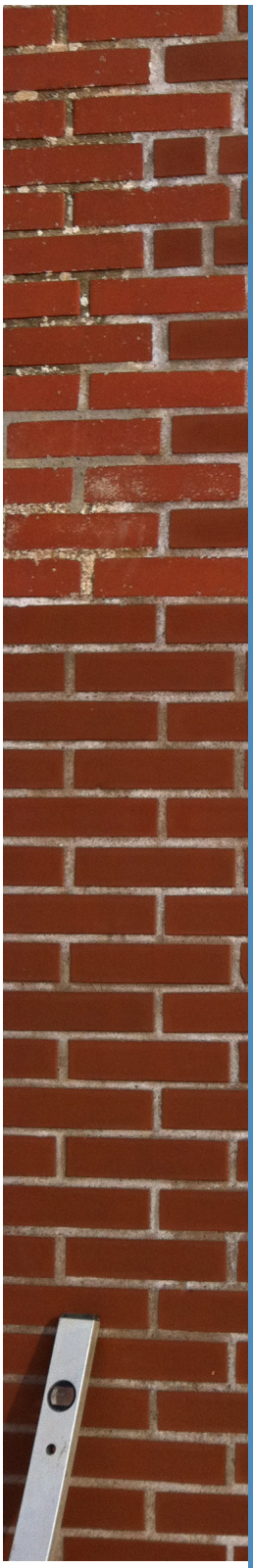

Et tidligere **plejehjem** er renoveret, ombygget og udstyret med moderne faciliteter.

Pladsen foran BOOA gøres mere inviterende med bænke og en plakatsøjle, der informerer om husets aktiviteter.

Aktivitetshuset hviler økonomisk i sig selv.

BOOA har to sale, der **lejes** ud til private og kulturelle arrangementer, samt lokaler til en genbrugsbutik, pensionistaktiviteter og en modeltogklub.

Frivillige har lagt mere end 2.000 arbejdstimer i projektet.

Et borgermøde var udgangspunkt for projektet og projektudviklingen er sket i tæt samarbejde mellem BOOAs forening, Thisted Kommune og den tilknyttede arkitekt.

Møller Nielsens Tegnestue.

4,5 mio. kroner fra Thisted Kommune og Realdania.

Beboerhus for landsbynetværk

Bested har en hare som logo, og i byen lå der længe en grill ved navn Stampegrillen. I 2003 dukkede en artikel op i Thisted Dagblad, der spillede på byens logo og konkluderede, at Bested var i stampe. Det startede en reaktion hos beboerne, som ville modbevise påstanden. Bedsted og omegns beboerhus viser, at der er fuld gang i udviklingen i Bedsted.

Nye samarbejder mellem landsbyer
Bedsted er en mindre landsby med cirka 870 beboere. Siden byens kro lukkede i 2012, har byens beboere været nødt til at tage udenbys for at købe en kop kaffe. Det illustrerer en udvikling, som mange små landsbyer oplever: Byerne er sjældent store nok til hver især at bevare deres kulturhuse, forsamlingshuse og kroer. Derfor begynder nogle byer at tænke i nye baner ved at skabe netværk mellem landsbyer, så de tilsammen kan få et udbud af tilbud og aktiviteter. BOOA viser, hvordan et aktivitetshus kan trodse den enkelte bys tilbagegang ved at skabe et sted, der giver et helt område – og ikke bare en enkelt by – et løft i form af et nyt mødested med nye aktiviteter. Og hvordan det kan gøres helt uden driftstilskud fra kommunen.

Sydthys nye samlingspunkt
Huset i Bedsted har fået navnet Bedsted Og Omegns Aktivitetshus, fordi visionen for huset er at samle et større geografisk område. Det er ikke et samlingssted for én by, men en måde at give det sydlige Thisted Kommune sit eget centrum på. Peter Skriver, som er formand for BOOAs bestyrelse, forestiller sig, at BOOA kan blive det sydlige Thisted Kommunes pendant til Plantagehuset i Thisted by; et koncerthus, der tiltrækker mange koncerter og gæster. Han har en vision om, at også det nordlige Thisted Kommune kan have et sådant centrum: "Vi ved godt, at en lille by som vores ikke kan tiltrække de helt store aktiviteter. Men ved at skabe nogle samlingspunkter rundt omkring i kommunen, kan vi få lidt mere ud af det, der er her", fortæller Peter Skriver. BOOA viser, at selvom der bliver centraliseret, kan landsbyerne stadig tænke i egne, tværgående netværk. Gøres det på den rigtige måde, kan det styrke livet i flere landsbyer end blot den ene, som får et kulturhus.

Selvbærende idéer
Efter artiklen i 2003, der erklærede Bedsted i stampe, blev der afholdt et folkemøde på Bedsted Skole. 120 mødte op og diskuterede, hvad der skulle ske i byen. Der blev foreslået alt fra blomsterkummer og hundeposer til en skibakke i skoven og en naturlegeplads. Den mest debatterede idé var dog et forenings-hus, der skulle fungere som et nyt mødested og danne ramme om mange af de andre idéer, der blev foreslået på mødet. Fokus blev rettet på det netop

MANGE FORSKELLIGE BRUGERE. **Modeljernbaneklubben, der holder til på BOOAs 1. sal, er et eksempel på, at huset har tiltrukket en nicheaktivitet, der gør BOOA attraktivt for mennesker fra et stort geografisk område – flere medlemmer bor sågar uden for Thisted Kommune.**

OMKRING HUSET. **Omkring huset kommer udeområder med mulighed for grill og koncerter, skøjtebane og kørebane for fjernstyrede biler. Der planlægges også en ny terrasse foran salen og grønne arealer bag huset.**

lukkede plejehjem. Efter megen politisk debat fik borgerne i Bedsted lov til at købe bygningen for en krone, og samtidig fik de 950.000 kroner af kommunen til renovering af taget, som akut skulle istandsættes. Derimod fulgte der ikke noget driftstilskud. Borgerene i Bedsted måtte selv finde en model for, hvordan huset kunne drives, så det blev økonomisk selvbærende.

Fra plejehjem til aktivitetshus

Renovering af taget var blot første skridt i en omfattende renovering og ombygning af det tidligere plejehjem, så det kunne fungere som et multifunktionelt aktivitetshus. I dag rummer huset en stor koncert- og foredragssal med scene, en mindre multifunktionel sal, flotte foreningslokaler, et industrikøkken og fine udlejningslokaler, som lejes ud til en genbrugsbutik. Med de nye ruminddelinger, fælleskøkken og koncertsal kan de forskellige aktiviteter let deles om husets faciliteter. På forsiden af huset er en åben plads blevet anlagt. Sammen med bænke og en plakatsøjle, hvor det annonceres, hvad der sker i huset, skal den være med til at formidle, at der er et forenings- og kulturliv i Bedsted.

Frivillighed skaber samarbejder på tværs af landsbyer

Størstedelen af renoveringen af huset er lavet med frivilligt arbejde. Da foreningen i slutningen af processen manglede malere, lavede de et opslag på BOOAs Facebook-side, hvorefter to unge, nyuddannede malere meldte sig til det frivillige arbejde. En kerne af de samme 35 frivillige har været med igennem hele projektet, men der er også løbende kommet nye til. En stærk og aktiv bestyrelse med medlemmer både fra Bedsted og omegn har været afgørende for, at projektet har kunnet tiltrække så mange frivillige, mener Peter Skriver: "Folk er blevet bidt af den stemning og det sammenhold, vi har". Han er dog overrasket over, at der har været så mange frivillige: I budgettet for BOOAs renovering havde de alene i 2012 regnet med 2.000 timers frivilligt arbejde. I foråret var de allerede oppe på 1.200 timers frivilligt arbejde. De frivillige kommer både fra Bedsted og omegn og andre steder i kommunen. Muligheden for at engagere sig i udviklingen af huset har gjort, at mange både i Bedsted og i de omkringliggende landsbyer – allerede før huset er færdigt – føler, at BOOA er deres sted.

Den langsomme proces giver mening

BOOA har været lang tid undervejs. Først på grund af de politiske vanskeligheder omkring overtagelsen af huset, så på grund af arbejdet med at skaffe finansieringen. Men den lange proces har ifølge borgerforeningen haft positiv betydning for projektet. De har løbende søgt bæredygtige løsninger for stedets drift. Og før de løsninger var fundet – for eksempel at ældreforeningen Hopla og en genbrugsforretning kunne være faste, indtægtsgivende aktiviteter i huset – gav det ikke mening at gennemføre projektet. "Der har været pres fra politikerne for, at man kom hurtigere i gang; og de lokale syntes også, vi bare snakkede. Men der var en idé med den langsomme proces; der blev arbejdet med indholdet og driften undervejs. Vi ville have noget, der var økonomisk bæredygtigt, ellers ville vi slet ikke have det", fortæller Peter Skriver. Det, at BOOA skulle drives uden støtte fra kommunen, har ført til et grundigt forarbejde, hvor mange aktører er blevet inddraget, og økonomiske modeller afprøvet.

Beboerhus for landsbynetværk

ET ØKONOMISK BÆREDYGTIGT HUS. **En genbrugsbutik fra Kirkens Korshær er en af husets faste lejere, som er med til at få økonomien til at køre rundt.**

MØDESTED. **Hver mandag aften mødes en motorcykelklub med 30-40 medlemmer i BOOA og drikker en kop kaffe, efter de har været ude at køre.**

BOOA udfordrer idéen om, at man skal have sit eget
Ud over en række faste, indtægtsgivende aktiviteter, bliver huset brugt til foreningsaktiviteter og fester. Der er idéer om at oprette fjernarbejdspladser og mødelokaler for foreninger, der mangler et rum at mødes i. Og når hele huset tages i brug fra 2013, vil der tillige være koncerter, foredrag og kurser, som åbner huset for et større publikum. BOOA udfordrer idéen om, at man skal have sit eget sted. Hvorfor ikke deles om café, billardbord og køkken? Idéen om at dele de faciliteter, der er, og på den måde holde liv i flere foreninger, arrangementer og initiativer, gælder både på foreningsniveau og på landsbyniveau. Ligesom foreningerne ikke behøver at have hver sit køkken, behøver landsbyerne ikke nødvendigvis at have hver sit kulturhus. Forandringen kræver dog tid og tålmodighed. "Tanken om at dele billardbord er fremmed for mange foreninger, men det kan man ændre på langsomt", mener Peter Skriver. På samme måde kræver det også en stor mental omstilling for de landsbyer, som må acceptere, at kulturhuset ikke ligger lige om hjørnet, men i en anden landsby. Lykkes det at skabe opbakning til et fælles sted, er der dog også skabt grundlag for bedre økonomi, flere frivillige, flere brugere og dermed også flere og bedre kulturaktiviteter, end hver landsby kunne have skabt og tiltrukket på egen hånd.

Set udefra

"Undersøgelser viser, at det tilfældige og uformelle møde i hverdagen er vigtigt for oplevelsen af at bo i en levende by. Ved at skabe et mødested for mange forskellige aktiviteter øges muligheden for at genetablere den uformelle snak, som er gået tabt ved lukning af institutioner og services. Nye idéer og grundlaget for en dynamisk udviklingsproces skabes ofte i den uformelle snak."

PIA HEIKE JOHANSEN, CENTER FOR LANDDISTRIKTSFORSKNING

Lolland

Lolland Kommune

Natur og historie
Lolland er Danmarks fjerdestørste ø. Det lollandske landskab er fladt og præget af landbrug. Øen har noget af Europas bedste landbrugsjord, hvilket udnyttes til at producere fødevarer lokalt. Lolland ligger i et 'klimabælte', hvor der er nogle få gradere varmere gennemsnitstemperaturer end i resten af landet. Det gør det blandt andet muligt at fremstille kirsebærvin, hvilket kræver solrige og tørre forhold. Samtidig spiller kysterne og de lollandske småøer en stor rolle for det lollandske landskab.

Landbrugsdriften på Lolland har historisk været præget af store herregårde, der i en lang periode var hovedindtægtskilde for landsdelen. Specielt dyrkning af sukkerroer har siden slutningen af 1800-tallet haft stor betydning for den lollandske økonomi.

På Lolland er der stadig 45 herregårde med tilhørende jorde. De præger det lollandske landskab og landsbyerne omkring herregårdene, og landbruget er stadig et af de største erhverv i Lolland Kommune, efterfulgt af turisme, industri og offentlig service.

Bosætning
Indbyggertallet på Lolland er faldet markant over de seneste 50 år. Tilbagegangen i befolkningen er dog meget forskelligt fordelt i kommunen. Infrastrukturen, beskæftigelsesmuligheder og adgang til offentlig service er afgørende faktorer i kommunens befolkningsudvikling. Således er der i Maribo og langs Lollandsbanen og Rute 9 fra Maribo til Nakskov en nogenlunde stabil befolkningsudvikling eller mindre tilbagegang, mens der er størst befolkningstilbagegang i den nordvestlige og sydøstlige del af Lolland og i områder, der er kategoriseret som landdistrikter.

Selvom Lolland er tæt på København, og man kan køre fra Rådhuspladsen til Maribo på halvanden time, er Lolland ikke en del af pendlingszonen omkring København. Det vil sige, at der ikke er så mange, der pendler til eller fra København. På Lolland er der et stort antal boliger i overskud, som ikke kan blive solgt, og som derfor står tomme og forfalder. Det store antal overskudsboliger præger især landdistrikterne på øen, og oprydning og nedrivning af de forfaldne huse er et prioriteret område for kommunen.

Turisme
Lolland Kommune har relativt mange turister og sommerhusgæster, og specielt safariparken Knuthenborg ved Bandholm er et landemærke for turismen

på øen. I 1969 blev parken omkring Knuthenborg omdannet til park for eksotiske dyr, og siden har parken været udflugtssted for turister. I dag er parken med omkring 250.000 besøgende om året Lollands næststørste attraktion, kun overgået af badelandet Lalandia ved Rødby. De seneste år har flere af øens herregårde åbnet for nye oplevelser og forretningsområder og er ligeledes begyndt at tiltrække besøgende.

Potentialer

Lolland Kommune er udfordret af et hurtigt faldende befolkningstal og af de mange tomme og forfaldne huse. Infrastrukturen er hovedsagligt koncentreret midt på øen, og kysterne spille ikke samme rolle i forhold til turismen som i andre dele af landet. Til gengæld har Lolland et stort potentiale for at udvikle turismen på øen med afsæt i historien og den imponerende kulturav i og omkring de mange herregårde og ved udvikling af området omkring Knuthenborg, så resten af øen og kommunen kan få mere ud af de mange besøgende. Lollands frugtbare landbrugsjord og historie som landbrugsland har også et stort potentiale, både erhvervsmæssigt og i forhold til at gøre lokal fødevareproduktion til et varemærke for Lolland, der kan tiltrække gourmet- og oplevelsesturisme.

I 2008 indgik Tyskland og Danmark en aftale om en fast forbindelse fra Lolland til Femern over Femer Bælt. Forbindelsen kan give Lolland en mere central placering i regionen mellem de store byer København og Hamborg og er dermed et potentiale både for erhvervsudvikling, turisme og bosætning.

Sidst men ikke mindst er der økonomiske og identitetsmæssige udviklingsperspektiver i kommunens satsning på vedvarende og miljøvenlig energi. Gennem de sidste 10 år har Lolland Kommune satset på grønne teknologier og er i dag en af de førende kommuner, når det gælder selvforsyning af vedvarende energi. Lolland er det sted i verden, hvor der produceres mest energi fra vindmøller per indbygger, og kommunen tiltrækker mange såkaldte klimaturister, som kommer for at se og lære af kommunens energiløsninger.

Lolland Kommune
Areal: 885 km² / Indbyggertal (2012): 45.241

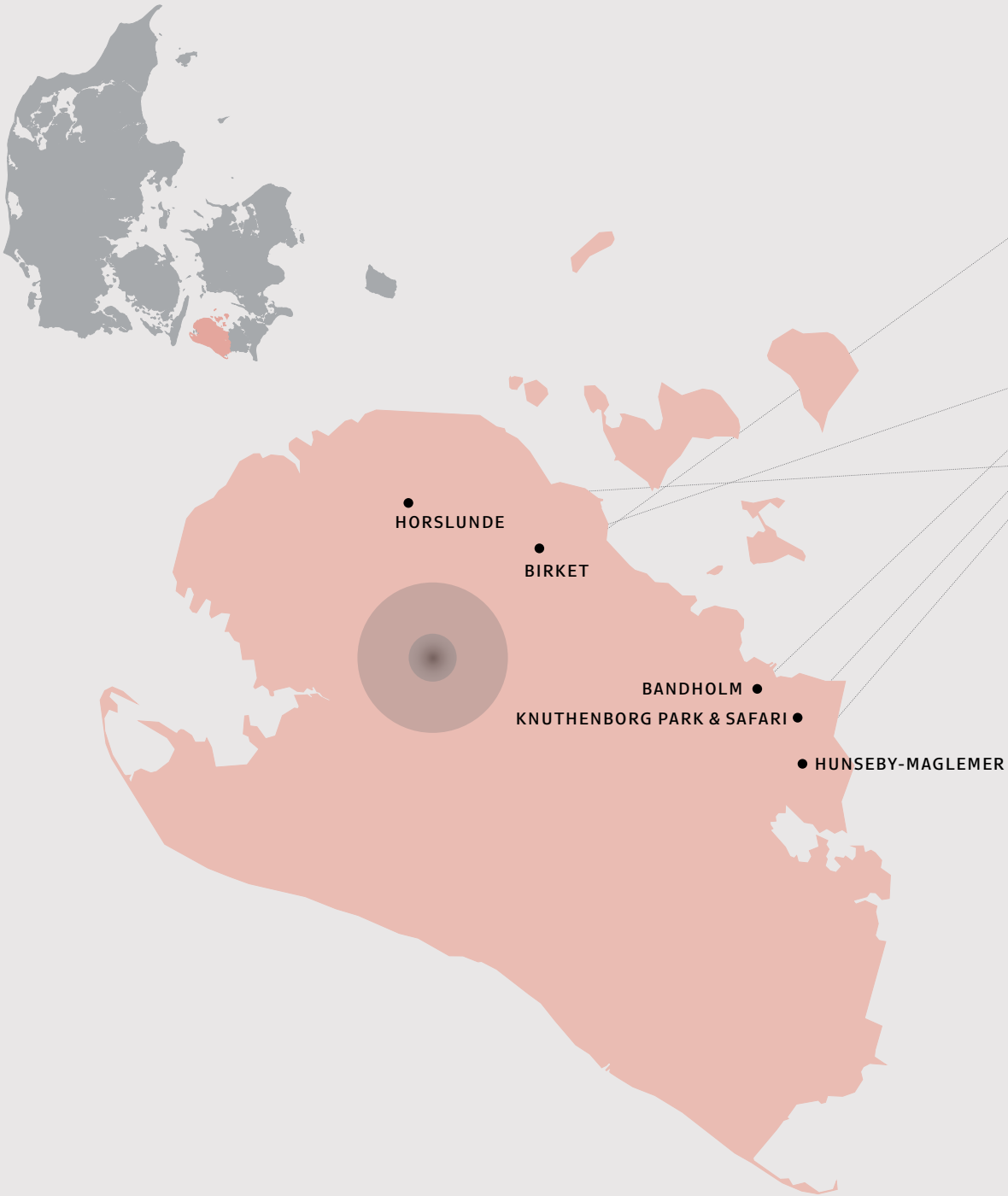

Projekter

- '**Herregårdslandet Lolland**' har knyttet Lollands herregårde sammen gennem skilte, markeringer i landskabet og et museum, der formidler herregårdslandskabets historie. Projektet har aktiveret herregårdsarven og skaber en ny destination for oplevelser og smagsindtryk på Lolland.

- '**Porten til Lolland**' har styrket byrum, opholdssteder og forbindelser i og omkring landsbyerne Hunseby-Maglemer og Bandholm, der ligger på hver sin side af Knuthenborg Safaripark. Det har skabt bedre rammer om livet i landsbyerne og et bedre indtryk af Lolland for safariparkens mange besøgende.

- '**Bedre boliger og nye mødesteder i Birket**' har løftet et nedslidt landsbymiljø gennem nedrivning, oprydning og istandsættelse kombineret med en social indsats og et nyt aktivitetshus i den gamle skole. Projektet har givet Lolland Kommune erfaringer med at håndtere tomme huse og dårlige boligforhold på tværs af forvaltninger og i samarbejde med borgerne.

- '**Energilandsby Horslunde**' har samlet beboere om at gøre landsbyen bæredygtig gennem energirenoveringer af private og offentlige bygninger. I projektet er Lollands energisatsning omsat til en lokal indsats, der er med til at skabe sammenhold og identitet i en landsby.

Herregårdslandet Lolland

Herregårdslandet Lolland

Herregårdslandet Lolland binder Lollands herregårde sammen i en rute af oplevelser og smagsindtryk som lokalt brygget kirsebærvin og et åbent økologisk mejeri. Skilte, markeringer i landskabet og et museum fortæller områdets historie og aktiverer den herregårdsarv, der er med til at gøre Lolland til en ny destination.

Herregårdslandet Lolland

Herregårdstræk i **landskabet** er synliggjort. Driftsbygninger på to herregårde er omdannet til **udstillinger** og mødefaciliteter med adgang for bevægelseshæmmede.

Permanente udstillinger fortæller Lollands **historie** ud fra herregårdenes og landskabets historie.

Skilte og foldere formidler historien og giver overblik over **oplevelser** og aktiviteter på herregårdene.

På baggrund af **landskabsanalyser** er der gennemført konkrete landskabsprojekter i dialog med herregårdsejerne.

I fremtiden bliver samarbejdet på tværs af herregårde udvidet, så flere herregårde kan blive en del af den nye **destination** på Lolland.

Museum Lolland-Falster, arkitekt Mikael Jacob Thorsted, grafisk designer Lars Møller Nielsen, landskabsarkitekt Kirsten Lund-Andersen og landskabsarkitekt Anja Boserup.

8,5 mio. kroner fra Lolland Kommune, Realdania, Bevica Fonden og de deltagende herregårdsejere.

Herregårdslandet Lolland

På herregården Frederiksdal har Harald Krabbe igangsat en produktion af eksklusiv kirsebærvin, som med stor succes bliver eksporteret til Kina. "Når folk spørger mig, hvorfor jeg er begyndt at lave kirsebærvin, fortæller jeg, at det er for at få penge til at udskifte taget på min hovedbygning", fortæller Harald Krabbe. Lollands herregårdsejere bruger herregårdene og kulturarven til at udvikle nye forretningsidéer. Dét har Lolland Kommune fået øje på. Ved at gøre herregårdsarven mere synlig, får herregårdene et stærkere brand for deres produkter, og hele Lolland får et stærkere image.

Nyfortolkning af landbrugsdriften skaber nye oplevelser
Lolland har altid haft en særlig god landbrugsjord og et klima, der ligger et par grader over resten af Danmark. Tidligere var herregårdsejerne en dynamo i landbrugssamfundet, fordi de var de største arbejdsgivere og jordejere. I dag har Lolland stadig den bedste landbrugsjord og den største koncentration af herregårde i hele Danmark. Men der er også mange landbrugsbygninger, som er utidssvarende, og som derfor skal anvendes på nye måder. Behovet for at vedligeholde de flotte, men ofte meget store, hovedbygninger og muligheden for at udnytte den gode landbrugsjord trods landbrugets tilbagegang har udfordret kreativiteten hos herregårdsejerne. Med støtte fra bland andet Realdania-projektet 'Fremtidens Herregårde' har Susanne Hovmand, der ejer Knuthenlund, omlagt driften til Danmarks største økologiske landbrug og åbnet en eksklusiv gårdbutik med glasrude til stalden, så besøgende kan følge malkningen af de geder og får, der leverer mælk til Knuthenlunds prisbelønnede oste. Ulrik Jørgensen, som er herregårdsejer og 7. generation på Søllestedgård, er i færd med at etablere en sukkerfabrik, der med en særlig fremstillingsmetode skal producere en ny slags økologisk sukker og samtidig være en oplevelse og turistattraktion med café og bed & breakfast. Ved at koble den traditionelle lollandske roeproduktion med attraktive oplevelser bruger Ulrik Jørgensen herregårdens historie på en ny måde og i nye rammer. Susanne Hovmand bakker op om initiativet og mener, at herregårdsejerne har en anden rolle, end de før har haft: "Den rolle, jeg ser for herregårdsejerne i dag, er som formidlere af historien og som eksempler på alternativer for dansk landbrug fremadrettet", fortæller hun. Herregårdenes nyfortolkning af landsbrugsdriften udvider forretningsområdet på Lolland, fordi det kobler sig til oplevelsesøkonomi med udgangspunkt i stedet historie og kvaliteterne i den rige landsbrugsjord.

Samarbejde giver fælles platform
"Lolland Kommune har set potentialet for, at herregårdenes nye virksomheder kan være en bærende struktur i Lollands udvikling fremover", fortæller Camilla Nissen, projektleder i Lolland Kommune. Derfor har kommunen, herregårds-

Herregårdslandet Lolland

PRODUKTER MED HISTORIE. **"Jeg lærte en masse om min egen herregårds historie gennem landskabsanalyserne. Det kan jeg tage med mig videre i formidlingen af mine produkter og bruge til at bygge nye fortællinger op", fortæller Ulrik Jørgensen, der skal fremstille nye typer økologisk sukker på Søllestedgård.**

OPLEVELSESBASERET PRODUKTION. **Mange af herregårdene arbejder med landbruget på nye måder. En produktion, der er baseret på åbenhed og oplevelser, har givet nyt liv til Lollands frugtbare landbrugsjord.**

ejerne og Museum Lolland-Falster indgået en slags partnerskab for at aktivere en overset ressource – Lollands herregårdsarv. Selvom de enkelte herregårde allerede nyfortolker landbrugsdriften og skaber succesrige landbrugsprodukter og oplevelser, ser Lolland Kommune et yderligere potentiale i at skabe sammenhænge mellem herregårdene. "Et samarbejde skal give en fælles platform, der kan medvirke til, at den enkelte herregård kan komme bredere ud, så flere får øje på alt det, der sker på Lolland. Samtidig er det også en markedsføringsplatform for herregårdene: En sammenkædning af forskellige herregårde med forskellige tilbud og oplevelser kan skabe en destination på Lolland, der har mere tyngde end den enkelte herregård", fortæller Camilla Nissen.

Museumsoplevelsen rykker ud i landskaberne

Ved at forbinde de enkelte herregårde til en destination, understøtter kommunen det potentiale, de har set i de kreative herregårdsejeres nye virksomheder. Herregårdene bliver knyttet sammen og synliggjort gennem et formidlingsspor og et landskabsspor, der er baseret på et omfattende arkivstudie og landskabsanalyser, der er udført af Museum Lolland-Falster. Med afsæt i landskabsanalyserne og i samråd med de fem medvirkende herregårdsejere er det besluttet at styrke og opgradere en række landskabelige træk: En tjørneallé ved Knuthenlund, en ankomstvej til Frederiksdal, en markering af hovedgårdsjorde ved Søllested og et historiske vejforløb ved Pederstrup understreger herregårdenes historiske betydning i det Lollandske landskab. Landskabstrækkene formidles ved hjælp af skilte, der fortæller herregårdenes historie på stedet. I en folder kan besøgende få overblik over alle Lollands herregårde og se, hvilke herregårde der er åbne, og hvilke aktiviteter de hver især tilbyder. En ny udstilling på Reventlow-Museet Pederstrup formidler herregårdenes kulturværdi og betydning for Lolland. "Udstillingen og forandringerne i landskabet er et nytænkende bud på, hvordan museer, private aktører og kommunen kan stå sammen om at formidle og styrke en stedbunden ressource. Det konkrete resultat er en geografisk spredt udstilling, der trækker museumsoplevelsen ud i landskaberne og landskaberne ind i museet", fortæller museumsdirektør Ulla Schaltz.

Fra traditionelt landbrug til oplevelsesbaseret produktion

"Et af de vigtigste formål med formidlingen af landskaberne er at få andre til at se værdien i kulturarven", mener Ulrik Jørgensen fra Søllestedgård. Herregårdsejerne har gennem århundreder været de vigtigste forvaltere af naturen på Lolland. Den opgave varetager de til dels stadig, men det er en dyr opgave. Med mere udadvendte og oplevelsesbaserede aktiviteter kan flere få gavn af kulturarven – og samtidig kan flere bidrage til at passe på den. På den måde bliver herregårdenes åbning også en demokratisering af kulturarven: "De her store bygninger er ikke tænkt til en familie på fire. Tidligere har der været mange ansatte, som kom og gik, og herregårdene har været livlige steder. Det vil jeg gerne have, de skal blive igen. I dag er det ikke kun ansatte, men også besøgende, der skal skabe liv på herregårdene", fortæller Susanne Hovmand. Åbningen af herregårdene for offentligheden kan også være udfordrende, fordi herregårdene stadig er private hjem. Da Susanne Hovmand overtog Knuthenlund og åbnede driftsbygningerne for offentligheden med en gårdbutik og et

Set udefra

"De fem herregårdes samarbejde er et godt eksempel på den generelle tendens i erhvervsudviklingen: Det er nødvendigt at indgå tætte og forpligtende partnerskaber med kolleger og konkurrenter for at kunne bære nødvendige investeringer i produktudvikling ".

BJARNE E. JENSEN, REGLAB

Herregårdslandet Lolland

FORMIDLING. **Udstillingen på Reventlow-Museet Pederstrup skal ses som en indgang til oplevelsen af Lolland som et herregårdsland. Tanken er, at de besøgende efterfølgende kan gå på opdagelse efter alléer, hovveje og gamle arbejderhuse.**

GÅRDBUTIK. **Susanne Hovmand satser på, at Lolland igen skal blive Nordeuropas spisekammer med lokale fødevarer af høj kvalitet, ligesom landsdelen førhen har været det.**

åbent oplevelsesmejeri, rystede hendes far, den tidligere herregårdsejer, på hovedet. "For ham var idéen om at åbne herregården, som jo også er et privat hjem, uhørt. Men i dag besøger han dagligt gårdbutikken for nysgerrigt at høre, hvor mange besøgende, der har været", fortæller Susanne Hovmand.

Gastronomien som drivkraft for et nyt image

Det gode forretningskoncept, som er drivkraften for de enkelte herregårdsejere og iværksættere, er også en drivkraft for Lollands turisme og kommunens strategiske målsætning om at danne nye billeder af Lolland. Herregårdsejerne har taget initiativ til en bustur via AOF under titlen 'Gastronomisk Herregårdstur til Lolland'. På turen besøger gæsterne Frederiksdal og smager på kirsebærvin, Reventlow-Museet Pederstrup, hvor der er rundvisning i udstillingen, Knuthenlunds gårdmejeri og Krenkerups bryggeri. Undervejs på turen fortæller en historiker fra Museum Lolland-Falster om Lolland og herregårdenes historie. Initiativet viser, at ved at styrke samarbejdet mellem herregårdene kan Lolland gøres til en destination, der kan forbedre Lollands image. "Det gode samarbejde mellem herregårdene vil vi understøtte i fremtiden ved at hjælpe med at udvikle og vedligeholde samarbejdet om en herregårdsdestination", fortæller Camilla Nissen. Dermed kan samarbejdet måske skabe endnu flere stop på busturen.

"Det er oplagt at udvikle herregårdene til et egentligt destinationskoncept: Mad, historie og natur er en god sællert. Tænk bare på strømmen af turister i Alsace, Valpolicella og Loire-dalen. Hvorfor skulle potentialet for Herregårdslandet Lolland ikke være lige så stort?"

ANDERS ULRICH, CONCEPTURA

Porten til Lolland

Porten til Lolland

Porten til Lolland styrker byrum, opholdssteder og forbindelser i og omkring landsbyerne Hunseby-Maglemer og Bandholm, der ligger på hver sin side af Knuthenborg Safaripark. Det skaber bedre rammer om livet i landsbyerne og et bedre indtryk af Lolland for safariparkens mange besøgende.

Porten til Lolland

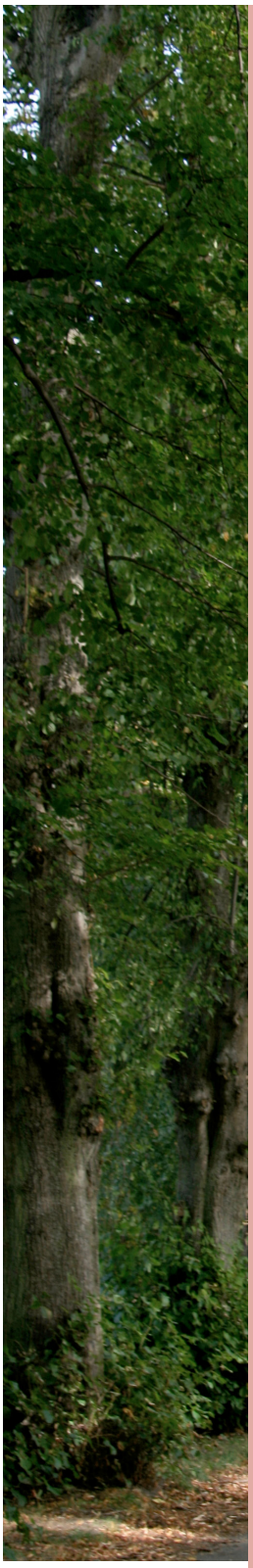

Nye **stier** mellem Bandholm og Hunseby-Maglemer binder de to byer sammen og giver muligheder for nye oplevelser i naturen omkring landsbyerne.

I Hunseby-Maglemer anlægges to nye byrum – **Bytræet** og **Forsamlingshaven**. Desuden forbedres et område ved Hunseby Kirke for at gøre det mere sikkert for fodgængere og cyklister.

I Bandholm anlægges nye **opholdssteder** i byen – blandt andet Legepladsen, Museumshaven og en ny promenade.

Projektidéen bygger på en **borgerinddragelsesproces** i forbindelse med en ansøgning om midler til områdefornyelse. Projektet er udformet på baggrund af en **arkitektkonkurrence**, og forslaget er bearbejdet i dialog med borgere og erhvervsdrivende.

Schønherr, ADEPT Architects, Kuben Management, BBN Consult og Pia Heike Johansen, SDU.

9 mio. kroner fra Lolland Kommune og Realdania.

Porten til Lolland

Hvert år besøger op mod 250.000 mennesker Knuthenborg Safaripark. I højsæsonen holder bilerne i kø gennem byen Hunseby-Maglemer i timevis på deres vej ind i parken. Efter en lang dag i parken holder bilerne igen i kø gennem Bandholm, når de mange gæster skal hjem. Ved at forbedre byrum, mødesteder og forbindelser rundt om Knuthenborg fremhæves de kvaliteter, der er i området: herregårdslandskabet, levende landsbymiljøer, skov og strand. Det skaber bedre rammer for livet i de to landsbyer og efterlader et mere indbydende indtryk af Lolland hos de mange safarigæster.

Nye billeder af Lolland
Beboerne i de byer, der ligger omkring Knuthenborg Safaripark, har altid været nært knyttet til herregården: "I århundreder har vi været en del af Knuthenborg; skoler, havnen og de gule arbejderhuse har knyttet os sammen og er også tegn på forbindelsen i dag", fortæller Bodil Pedersen fra Hunseby-Maglemer Beboerforening. I dag er byerne og safariparken ikke knyttet sammen gennem arbejdspladser og produktion, men gennem besøgende. De besøgende, der kommer til safariparken, kan ikke undgå at køre gennem de små byer. Men ofte kører de direkte ind og direkte ud ad parken uden at stoppe. For manges vedkommende bliver byerne det eneste indtryk af Lolland, de får. Det store antal besøgende betyder, at der ligger et potentiale i at gøre de to byer mere attraktive. Det kan både være med til at skabe nye billeder af Lolland hos de mange forbipasserende, og det kan gøre landsbyerne til bedre steder at bo.

Besøgende er med til at udvikle lokalsamfundet
Byerne Hunseby-Maglemer og Bandholm er blevet knyttet sammen via en 6,5 kilometer lang cykelforbindelse, der går langs Knuthenborgs historiske kampestensmur og igennem den smukke Merret Skov. Stien løber på Knuthenborgs jord og er et resultat af samarbejdet med herregårdsejeren: "Bandholm og Hunseby-Maglemers beboere er nogle af vores vigtigste ambassadører. De føler et tilhørsforhold til stedet. Vi gør meget ud af at have billige årskort, som kun er tiltænkt de lokale. De bruger parken som en offentlig park, der er en del af deres nærmiljø", fortæller herregårdsejer Christoffer Knuth. "Ligesom de er ambassadører for os, kan vi også blive ambassadører for dem. Selvom safariparken er det umiddelbare trækplaster, kan vi lede videre til flere oplevelser på Lolland", siger Christoffer Knuth.

Forandringer, der kan mærkes lokalt og ses udefra
Borgerne i Hunseby-Maglemer har været involveret i skabelsen af nye byrum. De var med til at godkende konkurrenceprogrammet og sad med i bedømmelsen af de indkomne forslag. Gennem walkshops med rådgiverne Kuben Ma-

Porten til Lolland

NYT BYRUM I HUNSEBY-MAGLEMER. **Et centralt trafikalt knudepunkt er blevet gjort mere sikkert og mere æstetisk. Samtidig gør beplantning og et nyt trædæk i en lavning i terrænet stedet til et nyt byrum.**

PÅ VEJEN VÆK. **Bilerne holder i kø i Bandholm på deres vej ud af Knuthenborg Safaripark. Et trædæk med mange opholdsmuligheder, en legeplads og en Museumsbanehave ved den eksisterende museumsbane skal få nogle af parkens gæster til at opholde sig lidt i byen i stedet for at køre væk med det samme.**

nagement har de efterfølgende fundet frem til steder i byen, hvor en forbedring både ville have en lokal effekt og samtidig være synlig for de mange forbipasserende. Samtidig med at det fysiske miljø og dermed lokalsamfundet bliver forbedret, kan de nye byrum være med til at påvirke det billede af Lolland, som byerne tegner: "Vi håber, at de mange besøgende til Knuthenborg vil få indtrykket af et lokalsamfund, der investerer tid og fællesskab i deres huse og fælles byrum, når de kører igennem Hunseby-Maglemer", fortæller Helle Lemvig Olsen, der er flyttet til Hunseby for et par år siden.

Turister ser Lollands nuancer

Hver eftermiddag mellem klokken fire og fem kan man følge strømmen af biler, der kører ud af Knuthenborg, langs havnen og drejer til venstre ad hovedgaden – direkte ud af Bandholm. De når ikke at få øje på Bandholms strand, badeanstalten, museumsbanen og det smukke Natura 2000-område. Bandholm har også et hotel, som tydeligt mærker betydningen af den store, nærliggende attraktion. Det potentiale har fået Bandholm til at overveje, hvordan de kan skabe flere incitamenter til, at Knuthenborgs besøgende stopper op og opholder sig i byen. "Med et stort skilt, der forhåbentlig fanger opmærksomheden hos de mange forbipasserende, vil vi gerne give safariparkens gæster endnu en grund til at stoppe i Bandholm", fortæller Niels Hovmand, som er formand i Den Selvejende Institution Hvedemagasinet. Hvedemagasinet er et lokalt kulturhus, som huser aktiviteter for både lokale og besøgende. I huset er der to udstillingsrum, Café Hveden, foredrag, musik og værksteder. Bandholms initiativer viser, hvordan mindre lokalsamfund kan knyttes op på store attraktioner. Det kan give flere besøgende og mere sammenhængende oplevelser for turisterne, der kan afslutte besøget i Knuthenborg Safaripark med kaffe og kage på Café Hveden, et besøg ved Museumsbanen eller en gåtur langs Bandholms flotte kyststrækning med udsigt til øerne Askø og Lilleø.

Lokal og kommunal værdi mødes

Lolland Kommune har et ønske om at forbedre Lollands image, der i de seneste år har været præget af fortællinger om fraflytning og stagnation. Kommunens strategi om at ændre Lollands image og imødekomme lokalsamfundets behov for bedre landsbyer bliver realiseret igennem initiativerne i Hunseby-Maglemer og Bandholm: "Vi vil gerne opnå en ændring af Lollands image. Men hvis Lollands image skal ændres, skal den forandring også forankres i noget konkret. Det gør vi bedst ved at arbejde med lokalsamfundene", siger Camilla Nissen, projektleder i Lolland Kommune. Der kan dog opstå modstridende interesser, når både det lokale liv og det overordnede image skal have et løft. På et af de nye opholdsrum, hvor det er tanken, at beboere skal nyde udsigten fra et organisk trædæk i landskabet, ønsker lodsejeren nu at placere to vindmøller. "Når kommunen skal tage stilling til, om de vil give tilladelse til vindmøllerne, må de overveje, om de vil støtte Lollands erhvervssamfund og miljøprofil eller et rekreativt beboelsesliv. De to ting udelukker ikke hinanden i det store billede, men det kan være svært at få dem til at sameksistere på det samme sted", fortæller Annelise Bach Nielsen fra Hunsebys beboerforening.

Set udefra

"Turismen slår ned på den højprofilerede attraktion og interesserer sig kun perifert for det landskab, den ligger i – som luftfartselskabernes rutekort, der forbinder storbyer og springer alt andet over. Porten til Lolland handler om at forsinke turisten og få ham eller hende til at påskønne det omkringliggende landskab og lokalmiljø."

JENS KVORNING, KUNSTAKADEMIETS ARKITEKTSKOLE

Porten til Lolland

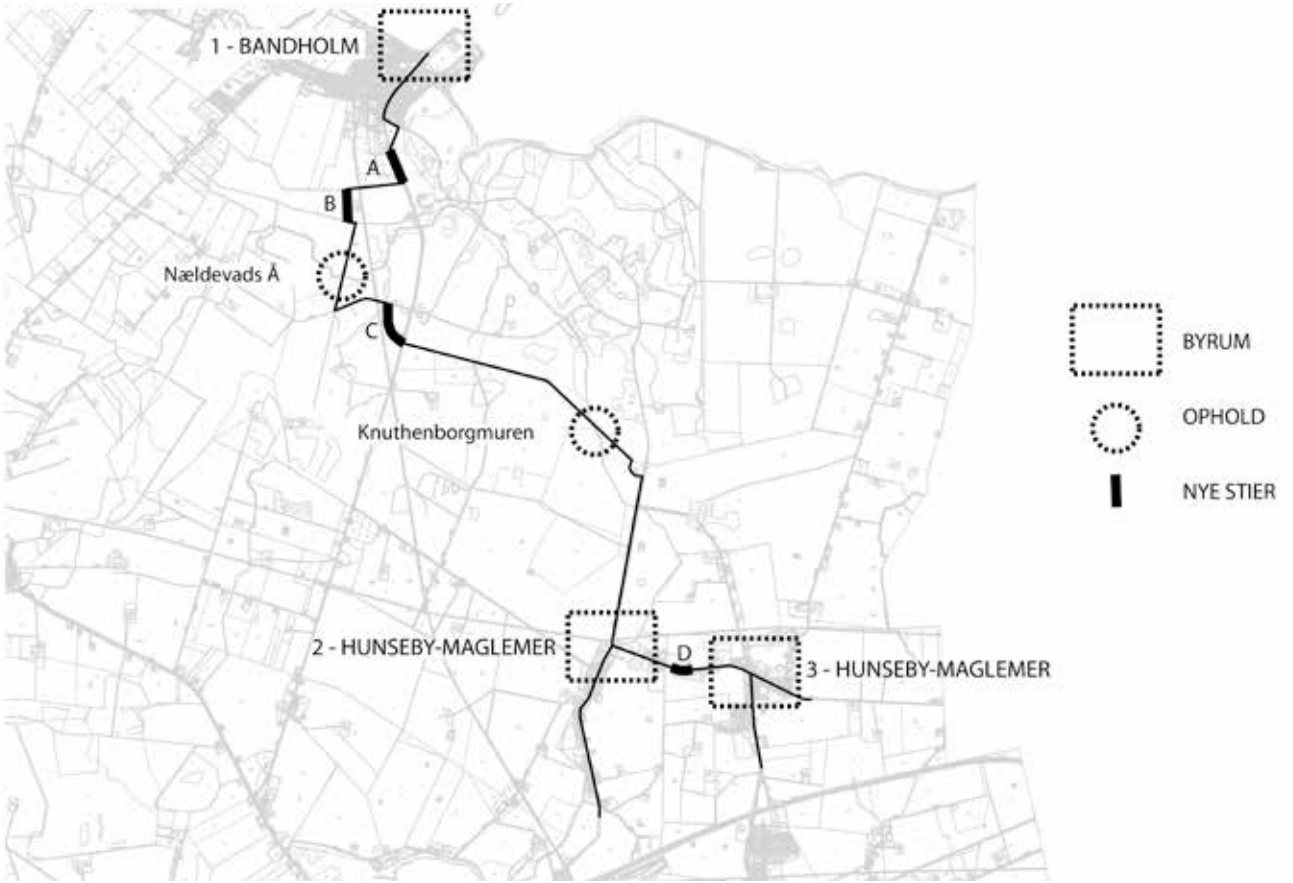

BYRUM, OPHOLD OG NYE STIER. **En tryg og oplevelsesrig rute mellem Bandholm og Hunseby-Maglemer giver de lokale og besøgende mulighed for at opleve et udsnit af de markante landskaber, der ligger omkring landsbyerne.**

FORSAMLINGSHAVE. **Foran Hunseby-Maglemers forsamlingshus, der i forvejen er et populært mødested, skal en forsamlingshave danne en ny ramme om leg og udendørs mødesteder. Beboerne har selv rejst penge til vedligeholdelse og forbedring af forsamlingshuset, så det passer til den nye forsamlingshave.**

Image er svært at måle

Hunseby-Maglemer og Bandholm er primært beboelsesbyer. Netop derfor kan byerne også give et godt billede af livet på Lolland for de besøgende, der kommer udefra. I sig selv er byerne ikke store turistattraktioner: "Selvom Bandholm håber på at tiltrække turister, er det jo primært i form af lidt flere gæster i restauranten, lidt flere besøgende på badeanstalten på Bandholm Havn og måske kunder nok til at åbne en iskiosk igen", fortæller Helle Lemvig Olsen. Ud over de målbare resultater, kan projektet ændre på, hvordan Knuthenborgs besøgende opfatter Lolland på deres vej gennem landskabet: "Det er svært at måle, om Lollands image bliver forandret. Det er noget, vi kun langsomt vil kunne mærke, og som bliver sat i gang af, at folk måske begynder at tale om Lolland, og medierne måske begynder at skrive om Lolland på nye måder", fortæller Camilla Nissen. Indtil da har byerne Hunseby-Maglemer og Bandholm fået nye, attraktive byrum. På den måde ændres Lollands image gennem en indsats for et bedre liv i landsbyerne.

Bedre boliger og nye mødesteder i Birket

Bedre boliger og nye mødesteder i Birket

I Birket og omegn har en helheds-orienteret indsats over for forfaldne boliger og tomme bygninger på én gang reduceret og udviklet byen. I dag er der færre og bedre boliger, og den nedlagte skole er ombygget til kulturhus.

Bedre boliger og nye mødesteder i Birket

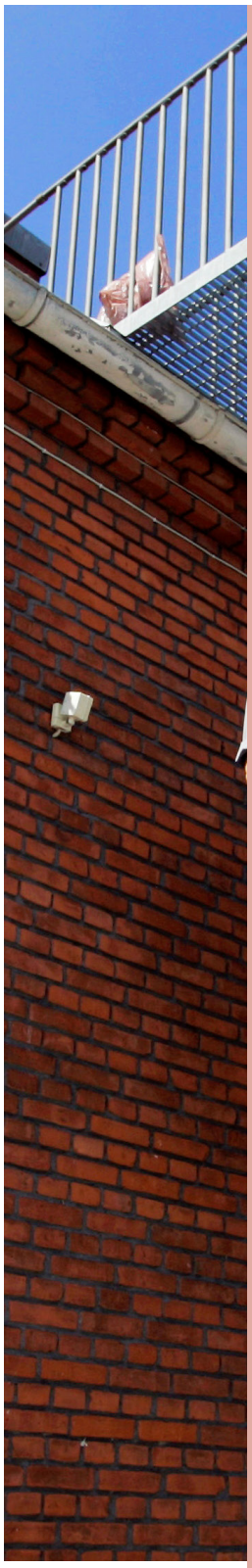

Seks forfaldne huse er revet ned i Birket, Torrig og Lindet, og beboere fra tre huse er genhuset.

Den røde skole er renoveret og omdannet til **kulturhus**.

Byen har afholdt en **oprydningsaktion** i et samarbejde mellem borgerforeningen, kommunen og den lokale produktionsskole.

Projektet er udviklet i **samarbejde** mellem Lolland Kommune og borgerne. Renovering af skolen er gennemført af SBS Byfornyelse.

SBS Byfornyelse.

8 mio. kroner fra Lolland Kommune, Realdania, Ministeriet for By, Bolig og Landditrikter, det tidligere Social- og Indenrigsministerium og LAG Lolland.

Bedre boliger og nye mødesteder i Birket

Der er op mod 3.500 overskydende boliger i Lolland Kommune. Huse, der står og forfalder, og som skæmmer både landsbyer og landskaber. Enten har beboerne ikke overskud til at vedligeholde dem, eller også står de tomme og kan ikke blive solgt. De er typisk for små, for dyre at varme op, eller de har ikke den unikke beliggenhed, som gør, at en køber vil bruge penge på en gennemgribende renovering. Det er både et spørgsmål om udvikling og tilpasning: I Birket har man fjernet forladte boliger og på den måde tilpasset byen en fremtid med færre beboere. Samtidig har beboere, der lever i forfaldne og sundhedsskadelige boliger, fået hjælp til enten at renovere eller flytte, og byens nedlagte skole er omdannet til kulturhus for at understøtte det liv, der fortsat lever og udvikler sig i Birket.

Oprydningshjælp til landsbyens svageste

Der er ofte en sammenhæng mellem boligers stand og de personer, der beboer dem. Flere udlejningsejendomme er i dårlig stand, og ressourcesvage beboere har svært ved at kræve bedre boliger. En helhedsorienteret indsats i Birket har taget hånd om landsbyens svageste ved at give dem mulighed for økonomisk tilskud til renovering og hjælp til genhusning. En boligsocial medarbejder fra kommunen har i en periode siddet i byen og har lavet opsøgende arbejde for at hjælpe beboerne i de dårlige boliger. Lolland Kommune har flere års erfaringer med at håndtere tomme huse, og indsatsen i Birket er blevet brugt til at samle erfaringerne i en guide til, hvordan kommunen og borgerne kan forholde sig til de boligsociale problemer. Guiden beskriver, hvilke myndigheder der behandler hvilke problemer, og viser, hvordan de forskellige myndigheder kan arbejde sammen. I Birket har byens borgere, kommunen og den lokale produktionsskole samtidig lavet en fælles oprydningsaktion. Elever fra den lokale produktionsskole har hjulpet svage og ældre borgere i byen med at slæbe affald og storskrald ud af haver og huse, og kommunen betalte en skrothandler for at komme og hente tingene. Indsatsen var en stor succes og en hjælp til de svage borgere, der gerne ville rydde op, men ikke havde kræfter og overskud til det. Samtidig gavner oprydningsindsatsen hele byens udtryk.

Den røde skole får nyt liv

Lolland Kommune har, som mange andre yderområdekommuner, et stort antal tomme bygninger som skoler, biblioteker, rådhuse og plejehjem, der tidligere har huset offentlig service, men som nu er lukket. Skolen i Birket var ligesom i mange andre landsbyer en vigtig del af byens identitet. Derfor ville den lokale borgerforening gerne bevare skolen som kulturhus for beboerne i Birket og omegn. Den ene del af skolen, Den røde skole, blev derfor renoveret med inddragelse af den lokale borgerforening og fungerer i dag som kulturhus med

Bedre boliger og nye mødesteder i Birket

NYT LIV I DEN GAMLE SKOLE. **Borgerforeningen har videreført deres aktiviteter i det nye kulturhus.**

PROCESSEN. **Borgerforeningen har været engagerede i projektet med at renovere den gamle skole hele vejen og siddet med hver mandag til de faste byggemøder.**

mange forskellige aktiviteter. "Vi har fotoklub, it-café for ældre samt karate- og zumbaklub", fortæller formand for borgerforeningen, Libuse Müller. "Her i foråret har det lokalhistoriske arkiv lavet en udstilling på skolens gange, der med billeder og avisartikler viser de mere en 50 forskellige erhverv, der engang var i Birket. Gymnastikforeningen har overtaget gymnastiksalen og omklædningsrummet, og vi har et samarbejde med lokale kunstnere, der jævnligt arrangerer kunstudstillinger". For at støtte op om udviklingen og oprydningstiltagene i byen trafikreguleres hovedgaden med opstribning, og byrummet omkring Den røde skole forskønnes.

Afvikling eller udvikling

Den stærke borgerforening i Birket har haft stort ejerskab til projektet fra start og har på mange måder være en forudsætning for, at projektet er blevet, som det er. Borgerforeningens engagement har været en styrke for projektet, men på nogle måder også en udfordring for Lolland Kommune, som har skullet balancere mellem lokale ønsker om udvikling og kommunale statistikker og strategier, der peger på afvikling og tilpasning: "Vi har arbejdet ud fra en tilpasningsstrategi, hvor landsbyens boliger er blevet tilpasset en ny tid med færre indbyggere, og hvor der er blevet taget hånd om byens svageste borgere. Samtidig har vi støttet engagementet blandt byens ressourcestærke borgere ved at give byen et utrolig flot kommunalt drevet kulturhus i den gamle skole", forklarer Birgitte Rønnow, sektorchef for Udvikling & Erhverv i Lolland Kommune. Projektet i Birket er et eksempel på det dilemma, der kan opstå mellem udvikling og afvikling og mellem at tage hånd om de svage beboere og lytte til de stærke: "Det er en udfordring både at tilpasse og reducere de mindre landsbysamfund, samtidig med at vi skal sikre os, at det er godt at bo i landsbyerne her og nu", siger Birgitte Rønnow.

Set udefra

"Det er indlysende, at kommunen ikke kan give tilskud til kulturhuse i alle landsbyer. Derfor skal der prioriteres og udvikles modeller, hvor civilsamfundet selv overtager driften af de fælles mødesteder i landsbyerne – eventuelt med ny udnyttelse af de midler, som kommunen alligevel skal bruge til ældrepleje, indkøb, buskørsel og så videre. Det kunne være interessant at se på landsbyens totaløkonomi."

ELLEN HØJGAARD, DANSK BYPLANLABORATORIUM

Energilandsby Horslunde

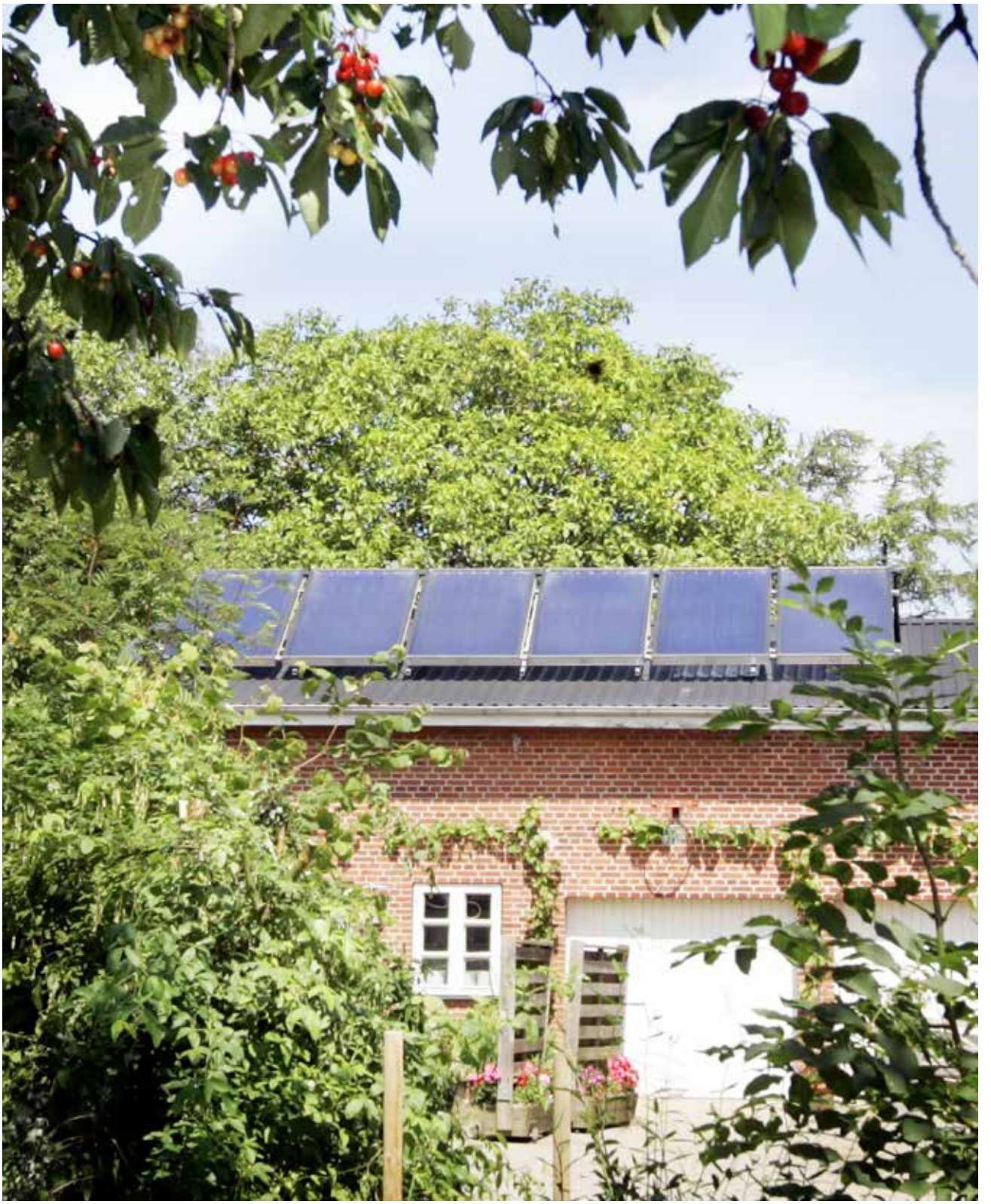

Energilandsby Horslunde

I Horslunde på Lolland tager engagerede borgere kampen op for at skabe en bæredygtig landsby, der viser lokale løsninger på globale miljøudfordringer. Borgernes arbejde med bæredygtig energi er blevet en identitet for landsbyen og har givet ny energi til landsbyen i mere end én forstand.

Energilandsby Horslunde

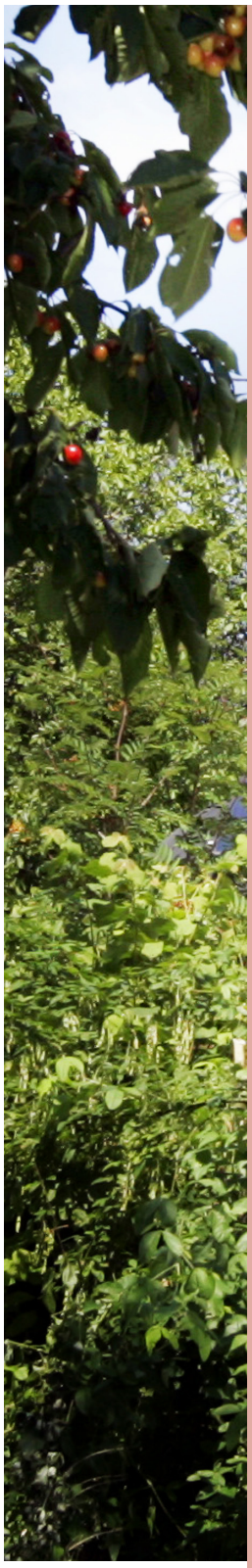

Der er gennemført private **energirenoveringer** af omkring 40 huse for 7 mio. kroner.

Nordvestskolens Ravnsborgafdeling er blevet energirenoveret med blandt andet **elproducerende solceller**, luft/vand varmepumpe, informationsdisplay, ny styring af **varmekilder** og udskiftning af **termoruder**.

Byrummet omkring byens busholdeplads og forsamlingshus er transformeret, så det afspejler Horslundes fokus på energi.

Energitjenesten gennemgik byens to skoler og et privat hjem for at sætte fokus på mulighederne for energirenovering af bygningerne.

En **energimesse** blev afholdt i Ravnsborghallen.

Der er afholdt fem **energitemamåneder** med fokus på varmeforbrug, transportvaner, affaldshåndtering, elforbrug og vandforbrug.

Projektet er realiseret i **tæt samarbejde** mellem Lolland Kommune, borgerne, erhvervsdrivende og skolen. Til udformning af byrum og energirenovering af skolen har der være tilknyttet rådgivere.

ETN Arkitekter og SEAS-NVE.

10 mio. kroner fra Lolland Kommune, Realdania og det tidligere Indenrigs- og Socialministerium.

Energilandsby Horslunde

Energilandsby Horslunde handler om meget mere end at spare på strømmen. Det handler om aktivitet og energi i byen", siger Ole Bruun. Ole Bruun er formand for den lokale borgerforening i Horslunde, som har været med til at sætte energitiltag i gang over hele byen. Gennem en energimesse, hjælp og støtte til private energirenoveringer, udvikling af byens rum og en energirenovering ud over det sædvanlige på den kommunale skole er Horslunde blevet et eksempel på, hvordan man kan renovere energirigtigt i danske landsbyer. Samtidig vidner initiativet i byen om, hvordan et fælles projekt kan styrke identitet, sammenhold, forenings- og erhvervsliv i et lokalsamfund.

Den bæredygtige landsby

Horslunde ligger på det nordvestlige Lolland. Før kommunesammenlægningerne lå rådhuset i den daværende Ravnsborg Kommune i Horslunde. Med kommunesammenlægningen i 2007 mistede landsbyen derfor sin identitet som kommunal hovedstad. Landsbyen har dog bevaret sin status som centerby og centrum for den offentlige service i lokalområdet. Med to skoler, en børnehave, en idrætshal, to dagligvareforretninger, musikskole, bager, lægehus, biblioteks-punkt og bus en gang i timen til og fra Nakskov og Maribo oplever de godt 700 beboere, at der er et aktivt liv i byen. Ligesom flere andre landsbyer i Danmark har Horslunde en del ældre boliger med oliefyr, dårlig isolering og gamle vinduer, der gør det dyrt at være husejer. Men de gamle huse i Horslunde er af god kvalitet, som er værd at bygge videre på. På Lolland er vedvarende energi og bæredygtighed et vigtigt udviklings- og fokusområde, og kommunen er førende, når det gælder selvforsyning af vedvarende energi. Horslundes initiativ til at være energilandsby er derfor tæt knyttet til Lolland som energikommune. I Horslunde bliver der imidlertid arbejdet med energitiltagene på et borgernært niveau med afsæt i landsbyens bygninger og menneskelige ressourcer.

Energi til lokalt erhvervsliv

Energitiltagene i Horslunde har fokuseret på private energirenoveringer af en overskuelig størrelse. Borgerne har haft mulighed for at træffe en kommunal energimedarbejder i deres egen landsby, blandt andet i bagerens café, for at få rådgivning om energirenoveringer og mulighederne for at modtage tilskud fra kommunen. På initiativ fra borgerforeningen blev der planlagt en energimesse, der blev startskuddet til fem energitemamåneder i byen, hvor der var fokus på forskellige energi-aspekter: energiforsyning, energiforbrug og energibesparelser. Energimessen foregik i Ravnsborghallen, og på to dage besøgte omkring 1.500 mennesker messen, hvor byens og omegnens lokale håndværkere og foreninger havde stande. I starten var det svært at overbevise de lokale håndværkere om, at de ville få noget ud af messen. Der er ikke tradition for at

Energilandsby Horslunde

ENERGIEN SMITTER. **Flere steder i Horslunde har håndværkerlærlinge opkøbt gamle, forfaldne huse og sætter dem nu i stand.**

UDVEKSLING AF VIDEN OM ENERGI. **Skolen i Horslunde er blevet energirenoveret, og renoveringen bruges i undervisningen, så børnene kan lære om vedvarende energi. Skolen har haft besøg fra blandt andet Hviderusland og Japan, der også har lært om vedvarende energi gennem skolens energirenoveringer.**

BYRUMMET FORTÆLLER OM ENERGIEN. **For at formidle projektet i Horslunde og fastholde identiteten som energilandsby skal byrummet forsynes med en flagallé og gadespejle i hovedgaden.**

deltage på messer, når økonomien er stram hos de små håndværkere. Men da messen var slut, havde næsten alle håndværkere fået ordrer i bogen. Endnu vigtigere var, at de også kom hjem med kendskab til Horslundes identitet som energilandsby. Håndværkerne blev derfor også aktive i formidlingen af Horslunde som energilandsby og var med til at sprede ringe i vandet og få energibudskabet endnu længere ud. Efter messen informerede håndværkerne alle deres kunder om muligheder for energirenoveringer og tilskud. Der er gennemført renoveringer for i alt syv mio. kroner, som primært er udført af lokale håndværkere. Efterfølgende er en lille gruppe af lokale håndværkere gået sammen og har efteruddannet sig i solenergi. Energimessen viste håndværkerne, at der var et potentiale for energirenoveringer, og tilskuddene gjorde, at idéerne om energirenoveringer blev til handling. Messen og tilskuddene har skabt udvikling i Horslunde og vækst for de lokale håndværkere. Det har ikke bare øget den miljømæssige bæredygtighed, men også bidraget til den økonomiske bæredygtighed.

Skolen viser vej for energien

På den kommunale skole i Horslunde har der i lang tid været fokus på energirenovering og formidling. Skolen har fået jordvarme og solceller, og eleverne kan bruge data fra solcellerne i undervisningen gennem skolens intranet. Der er planer om at udfase olie som energikilde på skolen og udvikle den som demonstrationsbygning for, hvor langt man kan komme med energitiltag, hvis man yder lidt mere end den lovpligtige renoveringsindsats. Skolen forsynes med et adfærdspåvirkende informationsdisplay, der bliver placeret centralt på skolen. Sammen med en række andre tiltag gør det skolen til en udstillingsbygning for alternativ energi. En central del af udviklingen af skolen er en løbende formidlingen af erfaringerne med de alternative energikilder til skolens elever. Det sker ved, at alle data fra den alternative energiproduktion bliver gjort tilgængelige for brug i undervisningen. På den måde kan fremtidige Horslunde-borgere lære alt om energi på skolen. Skolen og dens elever formidler også deres viden om energi til andre borgere, og de har blandt andet haft besøg fra Japan og Hviderusland.

Energi som identitet

Energilandsby Horslunde handler ikke kun om energitiltag og energirenoveringer. Horslunde har i mange år været en levende landsby med en aktiv borgerforening, der har taget initiativ til at engagere alle generationer i kulturelle arrangementer og i byens udvikling på tværs af skolen, plejehjemmet og børnehaver. Med idéen om at sætte fokus på Horslunde som energilandsby har byen fået en fælles ramme for aktiviteterne. Når kvinderne i Horslunde deltager i den landsdækkende event Lady Walk, deltager de som Energilandsby Horslunde, og byen har ofte flere opslag i den lokale avis under overskriften "Energilandsby Horslunde". Ved at samle de mange forskellige aktiviteter har landsbyen, der både har været kåret som Årets Landsby 2010 af Landsforeningen Landsbyerne og som Regionens bedste landsby i 2009 af TV2Øst, formået at bruge energien til at skabe en ny og stærk identitet. Skabelsen af en stærk, fælles identitet er blevet hjulpet godt på vej af byens stærke og engagerede borgerforening. En

Set udefra

"Branding af Horslunde som energilandsby har samlet og forløst mange kræfter og er udadtil slået igennem som Energilandsby Horslunde. Når projektet ophører, og Lolland Kommune ikke længere stiller projektledelse til rådighed, er det vigtigt med en stærk lokal borgerledelse, der kan holde gang i ilden".

HELLE NØRGAARD, STATENS BYGGEFORSKNINGSINSTITUT

KOMMUNEN HAR HAFT EN MEDARBEJDER I BYEN. **"Vi skal kende hinanden for at arbejde sammen. Det er guld værd for projektet, at kommunens medarbejder rykkede ud af sit kontor", siger formanden for den lokale borgerforening, Ole Bruun.**

aktiv bager har fortalt borgerne om støttemulighederne og annonceret møder og forslag på sin opslagstavle, så de blev tydelige for alle. Håndværkerne har haft ansøgningsskemaer til energitilskud med sig rundt og spredt ordet om mulighederne. Skolen har på eget initiativ afsæt lærertimer til energiformidling, og foreninger og borgere har bakket op om og brugt den nye identitet ved at trække den ind i deres egne aktiviteter.

Energi, der varer ved

Projektet i Horslunde bygger videre på byens sociale ressourcer og de eksisterende energitiltag. Derigennem er der skabt en identitet for byen, som har påvirket beboerne og livet i byen. Selvom Horslunde sogn som helhed har mistet beboere, er det lykkedes byen at fastholde befolkningstallet, og projektet har haft afsmittende virkninger på byens private erhvervsliv gennem private renoveringer udført primært af lokale håndværkere. Flere af de tomme huse, der før stod til salg og forfaldt, er købt af håndværkerlærlinge, som er begyndt at sætte dem i stand og energioptimere dem. For at formidle energiindsatsen, understrege identiteten som energilandsby og fastholde fokus på den videre udvikling skal byrummet i byens transformeres. Det skal være synligt for enhver, at der er en særlig energi på stedet. Et byrum ved busholdepladsen bliver transformeret, så det afspejler byens energiidentitet. Der bliver også etableret en flagallé, og der bliver sat gadespejle foran de huse, der er blevet energirenoveret. Markeringerne af energiindsatsen i byrummet viser Horslundes identitet som energilandsby, og samtidig minder det byens borgere om, at de har været og fortsat er aktive medskabere af Energilandsby Horslunde.

Bornholm

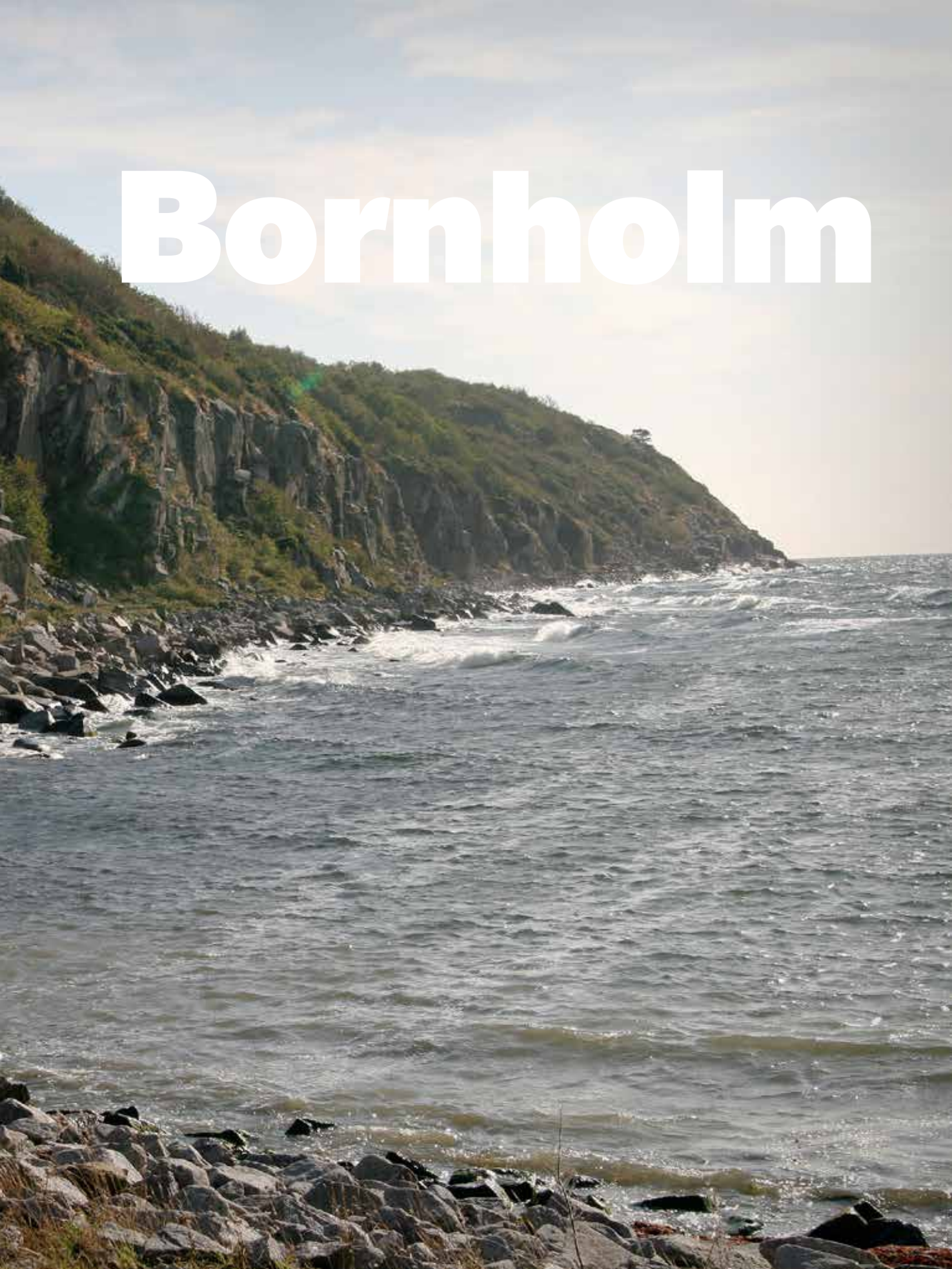

Bornholms Regionskommune

Natur og historie
Bornholm er med sit specielle klippelandskab og mange solskinstimer en yndet destination for danske og udenlandske turister. Bornholms landskab er præget af den lange kyststrækning, med små havnebyer og fiskerlejer, som hver sommer får mangedoblet deres indbyggertal af turister. Øen byder også på store skovområder og marker, hvor jorden er dyrket til landbrug. Fiskerierhvervene har også haft stor betydning for Bornholms økonomi, specielt i perioden fra 1960'erne og til begyndelsen af 1990'erne, hvor omkring halvdelen af alle torskefangster i Østersøen blev landet på Bornholm. Efter fiskeriets kollaps omkring 1993 har øen oplevet store forandringer i erhvervs- og bosætningsstrukturen.

Ud over havet og fiskeriet er råstofferne i den bornholmske undergrund en vigtig del af både landskabet og øens identitet, historie og økonomi. Fra midten af 1700-tallet blev der udvundet og udskibet sandsten fra Nexø, og 100 år senere fulgte granitten fra Hammerknuden. Både sandsten og granit blev brugt til udbygning og udsmykning af København. De gode lerforekomster var anledning til både opbygning af en omfattende keramisk industri og grundlag for kunsthåndværk. I enkelte brud brydes der stadig granit eller sandsten, men langt de fleste brud er i dag en naturlig del af det bornholmske kulturlandskab til gavn for lokalt friluftsliv og turisme.

Bornholm er en ø, hvilket giver udfordringer i forhold til den trafikale tilgængelighed. Samtidig er Bornholm både en region og en kommune og har ikke fordelene af samarbejde med nabokommuner om blandt andet offentlige serviceydelser. Derimod ligger Bornholm centralt placeret i Østersøregionen og har gode relationer til nabolandene Sverige, Tyskland, Polen og de baltiske lande, som også bidrager til turismen på øen.

Bosætning
I de populære kystbyer på Bornholm mangedobles befolkningen af turister hvert år i sommermånederne. På trods af sin gode position som turistmål er den faste befolkning på Bornholm, som i andre yderområder, i støt tilbagegang. Tilbagegangen fordeler sig jævnt over hele øen og er accelereret de senere år.

Udviklingen på Bornholm vidner om, at det lokale engagement og foreningsliv er med til at fastholde liv i de mindre byer. Flere steder er det således ved stort lokalt engagement og samarbejde med kommunen og støtte fra blandt andet Områdefornyelsen lykkedes at udvikle de mindre byer og stabilisere befolkningsudviklingen.

Turisme
Turisme er en stor del af Bornholms økonomi. Bornholm har flere store turistattraktioner med Hammershus, Hammerknuden, Helligdomsklipperne og rundkirker som de mest kendte og besøgte. Både attraktionerne og cykelstierne i det varierede bornholmske landskab er med til at tiltrække de over 500.000 danskere og udlændinge, som hvert år holder ferie på øen.

Potentialer
Turismen udgør fortsat et stort potentiale for Bornholms Regionskommune. Branchen står i dag allerede for en stor en del af den bornholmske økonomi, og det er derfor vigtigt at styrke rammerne for at skabe fortsat udvikling.

Udvikling af områderne omkring de store turistattraktioner kan være med til at skabe endnu bedre oplevelser for de mange besøgende, der allerede i dag kommer til øen. Bedre forbindelse mellem og sammenkædning af attraktioner og steder kan bidrage til at skabe større og sammenhængende oplevelser og styrke Bornholms image som destination for mere varierede former for turisme. Mange af Bornholms kystbyer er allerede udviklet til turisme, og Bornholms Regionskommune arbejder løbende med at videreudvikle mulighederne for turisme og friluftsliv ved kysten. Regionskommunen arbejder desuden målrettet med at styrke og udvikle cykel-, vandre- og friluftsturismen på hele øen og på at udvide turistsæsonen til forår og efterår.

Bornholm har også et potentiale i at udvikle de store anlæg fra den tidligere råstofudvinding, der nu står tomme til nye turistformål og -destinationer. De store områder giver nye muligheder på øen, og formidling af granithistorien kan være med til at skabe en tydeligere identitet og fortælling om Bornholm.

Bornholm Regionskommune
Areal: 589 km² / Indbyggertal (2012): 41.303

Projekter

- '**Graniteventyret og Hammerhavn**' har genskabt de smukke, gamle granitmoler i den tidligere udskibningshavn, og der er bygget et multihus for de mange turister og lokale beboere. Projektet har forvandlet Hammerhavn fra en nedslidt industrihavn til en indbydende havn og et vigtigt led i fortællingen om den bornholmske granithistorie mellem de to store turistattraktioner Hammershus og Hammerknuden.

- '**Nyt liv i Vang Granitbrud**' har omdannet et tidligere granitbrud til spektakulære rammer for natur- og fritidsliv. Projektet har udviklet granitbruddet Vang Pier til at kunne rumme nye funktioner og formidler historien om den bornholmske granitudvinding.

- '**Hasle Havnebad**' har med et nyt havnebad, en sauna, en bystrand og et havnetorv skabt rammer for nyt liv i den gamle fiskerihavn. Med de nye funktioner har projektet taget det første skridt i omdannelse af havnen til byens nye mødested og attraktion for beboere og turister.

- '**Sandvig Strandpromenade**' har givet Sandvig et mødested på kanten af byen ud mod dens største attraktion: kysten. Gennem projektet gøres kysten tilgængelig for beboere og turister.

- '**Stier omkring Klemensker og Østerlars**' har etableret stier, som gør det nemmere for borgerne at komme ud i den smukke natur rundt om de to byer. Projektet har udviklet to af indlandsbyerne på Bornholm ved at gøre Bornholms natur mere tilgængelig.

- '**Ny bymidte i Østermarie**' har omdannet parkeringspladsen foran Dagli'Brugsen til byens nye mødested og aktivitetsplads. Projektet understøtter det lokale liv i byen og styrker samtidig byens image udadtil.

Graniteventyret og Hammerhavn

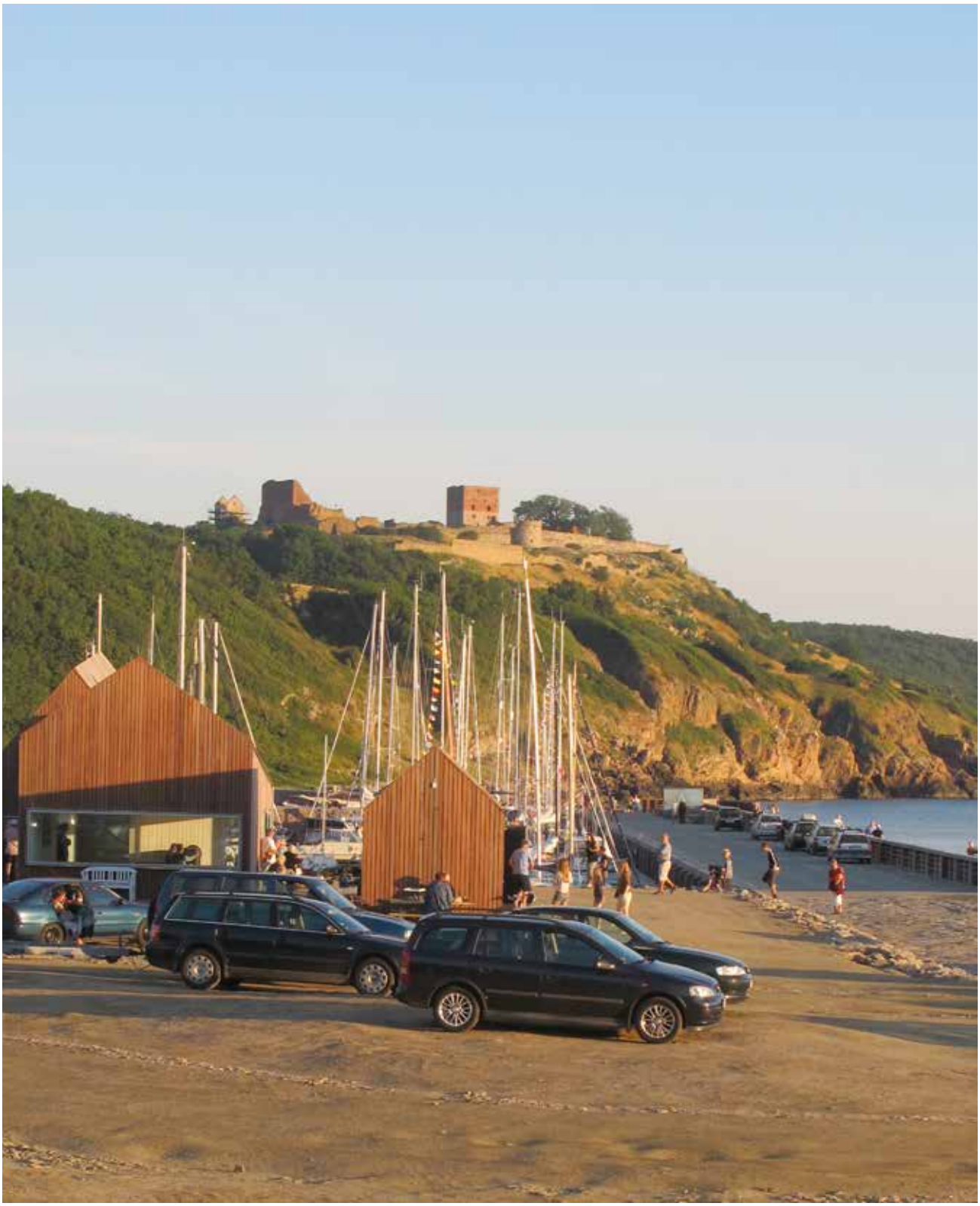

Graniteventyret og Hammerhavn

Med et ombygget havneanlæg og et markant arkitektonisk byggeri er Hammerhavn forvandlet fra en nedslidt industrihavn til et vartegn for den bornholmske granithistorie. Her udskibes ikke længere granit, men fortællingerne om Bornholms graniteventyr lever videre i havnemiljøet med den storslåede natur.

Graniteventyret og Hammerhavn

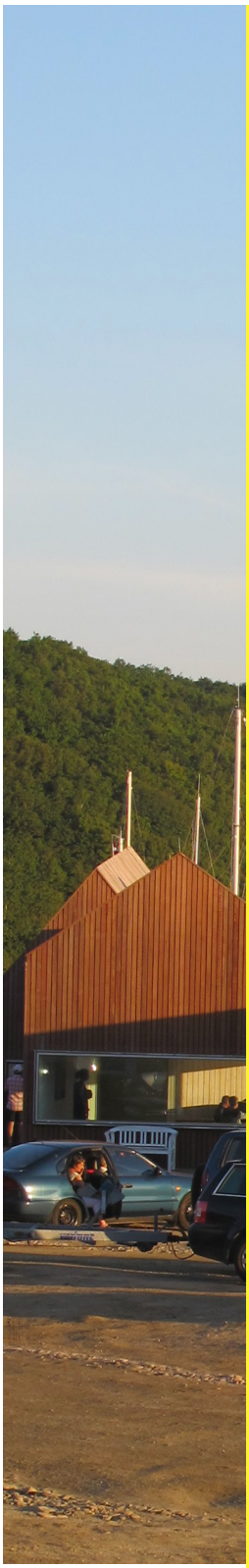

Der er opført et markant nyt **træhusbyggeri** med kombineret kiosk og havnekontor, et multihus for havnens brugere og besøgende og en servicebygning.

Havneanlægget er frilagt for stål og beton, så granit og trækonstruktioner igen træder frem som synlige tegn på havnens historie som granitudskibningshavn.

To betonbølgeskærme er fjernet og erstattet af en let **bølgeskærm** i træ. Forkastningen langs hele kysten er genoprettet, og der er etableret en for-forkastning under vandet.

En ny **anløbsbro** er lavet på indersiden af hovedmolen, og under den er monteret en havnevandsvarmepumpe.

Graniteventyret er genfortalt på **fotostater**, i **applikationer**, i en **folder** og i **skolemateriale**.

En følgegruppe af **brugere** og **interessenter** har medvirket i udvælgelsen af vinderprojektet i en indbudt **arkitektkonkurrence** om en ny helhedsplan og et nyt byggeri. Efterfølgende er projektet tilpasset i dialog med følgegruppen og øvrige brugergrupper på havnen.

Cubo Arkitekter A/S, STEENBERG´s tegnestue ApS, blå streg aps, RL Consult og Arcon A/S.

24,5 mio. kroner fra Bornholms Regionskommune, Realdania, Transportministeriet, LAG Bornholm og Kulturministeriet.

Graniteventyret og Hammerhavn

Forvandlingen af Hammerhavn er ikke gået ubemærket hen. Flere end sædvanligt har lagt vejen forbi havnen for at følge ombygningen af molerne og se de knejsende bygninger blive rejst. I læserbreve i lokalavisen har folk ytret sig med stærke følelser for og imod det markante nybyggeri, der på én gang fremhæver havnens beliggenhed og historie og bringer noget nyt til området. "Det har været en rejse for alle, der kender Hammerhavn, at se havnen forvandle sig. Men resultatet er blevet et kvalitetsløft, som passer til havnens placering mellem Nordeuropas største borgruin og Hammerknuden", siger Vivi Granby, projektleder i Bornholms Regionskommune.

Fra granitindustri til granithistorie
Fra slutningen af 1800-tallet og frem til 1971 var Hammerhavn omdrejningspunkt for udskibning af granit. Granitten blev blandt andet brugt til at bygge Københavns Rådhus, Glyptoteket og Christiansborg, men størst afsætning fra Hammerhavn var der til tyske kajanlæg i Østersøhavene, Kielerkanelen og byggerier i Hamborg. I industrialiseringens sidste år vendte industrieventyret fra fremdrift til forfald. Granitbruddet blev lukket i 1971, erhvervsbygningerne blev fjernet, og Hammerknuden blev siden fredet. Kratere i landskabet, granitkonstruktioner på havnen og et landareal med knust granit, hvor nyt byggeri nu er opført, er fortsat vidnesbyrd om den industri, der har foregået i Hammerhavn i 150 år. Industriens lukning betød, at havnen blev dårligt vedligeholdt og med tiden forfaldt. Trods det er havnen med sin naturskønne placering i Sænebugten midt mellem Hammershus og Hammerknuden blevet ved med at tiltrække omkring 100.000 besøgende hvert år. De kommer for at sejle ud med de lokale bådoperatører og opleve den spektakulære stejle kyst med Danmarks største fuglefjeld, turen ind i en 70 meter dyb klippehule og udsigten til Hammershus. Turisterne er ikke de eneste, der kommer på havnen. Selvom der ikke er nogen by eller beboelse i Hammerhavn, er der efter industriens ophør vokset et lokalt miljø frem på havnen med fritidsfiskere, lystsejlere og en kiosk, der er åben i sommermånederne. "Havnens særlige placering og den stemning, der er på havnen, har sammen med den lokale kulturhistorie og ønsket om mere attraktive rammer for havnemiljøet været drivkraften bag omdannelsen af Hammerhavn", fortæller Vivi Granby, projektleder i Bornholms Regionskommune.

Hammerhavn formidler Bornholms historie og natur
Omdannelsen af Hammerhavn løfter ikke bare stedet, men giver også anledning til en samlet formidling af det bornholmske graniteventyr. "Råstofudvindingen fylder ikke særlig meget i fortællingen om Bornholm i folks bevidsthed i dag, men det kan den komme til med projekter som det i Hammerhavn", siger Jacob Bjerring-Hansen, direktør for Bornholms Museum. Han mener, at industri-

Graniteventyret og Hammerhavn

MULTIHUS, KIOSK OG HAVNEKONTOR. **Husene er beklædt med træsorten Azobé, som er modstandsdygtig over for det til tider barske vejr på havnen. Med tiden patinerer det og bliver gråt som det knuste stenmateriale, bygningerne er bygget på. De skrå tage leder blikket mod de to højdedrag mod henholdsvis syd og nord; Hammershus og Hammerknuden.**

BÅDOPERATØRER. **De tre bådoperatører sejler, når vejret tillader det, besøgende fra havnen ud til grotterne omkring Hammershus og Hammerhavn. De besøgende har nu glæde af den ombyggede Hammerhavn, mens de venter på, at næste båd lægger fra kaj.**

historien er et hidtil uudnyttet potentiale for øen: Den fortælling om Bornholm, som granitten kan skabe, bliver et alternativ til de historier, Bornholm ellers er kendt for, glaspusteri, bolchekogerier og specialfødevarer. Stenindustriens historie er mere rå og kantet og appellerer måske til et andet publikum. Vivi Granby uddyber, at omdannelsen af Hammerhavn indgår i en samlet målsætning om at formidle Bornholms kulturhistorie og samtidig løfte de rekreative muligheder på øen med fokus på områderne omkring Hammershus, det centrale Bornholm og Due Odde.

Industrihavn bliver til lysthavn

Siden industrien lukkede i 1971, har Hammerhavn ikke fået meget opmærksomhed. Hele havneområdet og molelægget var så forfaldent, at det næsten var en hån mod den unikke og smukke placering. "Der var behov for en gennemgribende ombygning og gentænkning af hele havneområdet for at udfolde potentialet i Hammerhavn", fortæller Jakob Jensen, havnekonsulent i Bornholms Regionskommune. Ombygningen af havnen sætter fokus på at fremhæve kvaliteterne i den omkringliggende natur og egnens historie og forbinde begge dele med den nye havn. "Det gør vi blandt andet ved at fjerne de forfaldne dele af havneanlægget og synliggøre granitkonstruktionen alle de steder, hvor den tidligere var dækket til af stål- og beton belægninger," fortæller Jakob Jensen. Det nye byggeri på havnen rummer et multihus, en kombineret kiosk og havnekontor og toilet- og badefaciliteter, der gør havnen mere brugervenlig. Bygningernes markante arkitektur understreger de kvaliteter, der gør stedet unikt: Bygningens to skrå tage peger mod de to højdedrag, der omgiver havnen: Hammershus og Hammerknuden. Arkitekturen og omdannelsen på havnen lægger op til, at både havnens brugere og besøgende kan færdes overalt på havnen og i den omkringliggende natur via stier. "Det er afgørende, at der i de nye bygninger og i helhedsplanen for havnen er skabt et miljø, hvor de lokale brugere og de besøgende naturligt kan færdes på hele havnen," siger Vivi Granby.

Nye rammer skaber nye muligheder

Første skridt i omdannelsen af havnen var at rydde op i et selvbygget skurmiljø, der med årene havde udviklet sig på den oversete havn. Skurene og området omkring dem blev forskønnet i samarbejde med brugerne, sideløbende med at havneområdet blev lokalplanlagt. Siden blev havneanlægget istandsat, og de nye bygninger rejst. Med de nye bygninger og omdannelsen af havnen er der åbnet for endnu flere brugere på havnen. Ud over de mange besøgende er der tre bådoperatører, der sejler turister ud langs kysten, og kioskforpagteren, der holder åbent hele sommerhalvåret. Der er også Sæne Bådelaugs medlemmer, lokale fritidsfiskere og lystsejlere fra nær og fjern. "De lokale brugere udgør livsnerven i havnen. Men de bliver ældre med årerne, og sammen med kommunen kom vi frem til, at nye fysiske rammer er det, der skal til, for at der fortsat kan ske en udvikling på havnen. Selvom nogle af vores medlemmer, der er kommet på havnen i 16 år, synes det er en stor omvæltning, er vi glade for det nye multihus," fortæller Kenn-Erik Olsen, formand for Sæne Bådelaug. Sæne Bådelaug er flyttet ind i det nye multihus, som de nu skal dele med en nytilflyttet kajakklub

Set udefra

"Omdannelse, udvikling og genfortælling af industrihistorien i Hammerhavn er et flot eksempel på, hvordan et steds karakter og historie er grobund for nye oplevelser for både borgere og turister. Projektet viser, at omdannelse af steder lykkes bedst, når man forstår, hvad de gør ved os, inden vi gør noget ved dem."

THOMAS MARTINSEN,
DANSK BYGNINGSARV

Graniteventyret og Hammerhavn

FØR/EFTER. Hammerhavn er demonstrationshavn for bæredygtige, æstetiske løsninger. En undervands-for-forkastning, en ny bølgeskærm og et hævet landareal giver mulighed for at færdes langs kysten og på molen en stor del af året.

SKURMILJØ. Sæne Bådelaug har eksisteret i 16 år og har 40-45 medlemmer, der alle er stamgæster i Hammerhavn og havnens skurmiljø. Med de nye huse og istandsættelsen af skurmiljøet er der skabt nye rammer for det lokale liv på havnen.

fra Sandvig. "Kajaksporten er jo i vækst, og mange unge sejler kajak. Med de nye rammer har Hammerhavn også mulighed for at tiltrække nye brugere," siger Jakob Jensen. En del af multihuset kan lukkes af og bruges af foreningerne, mens fællesrummet er tilgængeligt for både havnens gæster, skoletjenesten og udflugtsgrupper med guider, der formidler industrihistorien og naturen på stedet. I bygningen ved siden af multihuset er havnens kiosk flyttet ind. "Kiosken er sammen med bådefarten en central del af livet på havnen, og det var afgørende, at der blev plads til den kombinerede kiosk og havnekontorfunktion i det nye byggeri," fortæller Jakob Jensen. Derfor købte kommunen den tidligere kioskbygning, som var forfalden, og indrettede i stedet kiosk i en del af det nye byggeri. Den tidligere kiosksejer, Marie Rostgaard Knudsen, forpagter nu kiosken: "Det har været en svær sæson på grund af anlægsarbejdet, men den nye kiosk ligger i et flot byggeri centralt på havnen, og jeg kan se, at det er her, folk mødes, og både de lokale og de besøgende nyder udsigten og følger livet på havnen", fortæller hun. "Med ombygningen har hele havnemiljøet i Hammerhavn fået et markant løft, som vi forventer vil tiltrække flere besøgende og nye engagerede brugere de næste mange år," lyder det fra Vivi Granby.

Set udefra

"Bolchekogeri og glaspusteri er – med al respekt – hverken unikt eller stedbundent. Det er Bornholms undergrund derimod. Det er både fortid, nutid og evighed. Derfor er graniteventyret og Hammerhavnen interessant."

BJARNE E. JENSEN, REGLAB

Nyt liv i Vang Granitbrud

Nyt liv i Vang Granitbrud

Indtil for nylig blev der brudt granit i Vang Granitbrud. Granitten blev fragtet ned til kysten, hvor den blev udskibet fra Vang Pier. I dag er det dramatiske industrilandskab iscenesat med nye aktiviteter i bruddet og en ny strand på pieren.

Nyt liv i Vang Granitbrud

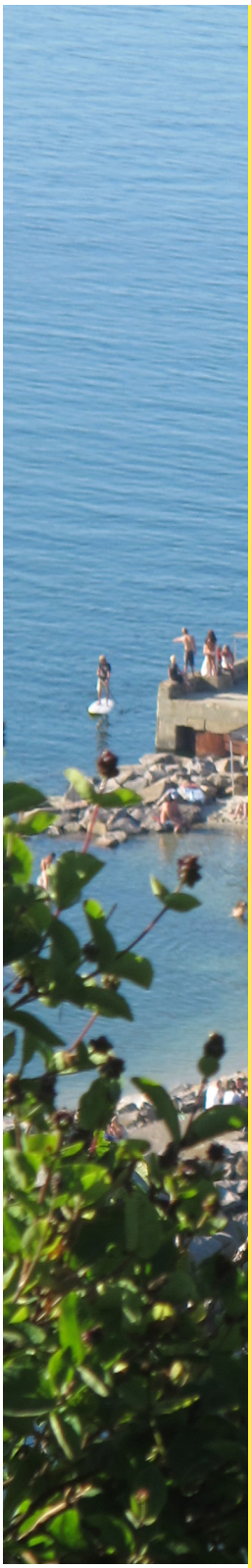

Udskibningsstedet Vang Pier er omdannet med **sandstrand**, **udspringsvipper** og mulighed for ophold.

Profilet på **dækmolen** er sænket, og der er etableret en adgangsvej i hele dækmolens længde.

Bruddet er efterbehandlet, så klipperne står så markant som muligt på rene bundflader.

En nedkørsel fra brudområdet er fjernet for at synliggøre et markant klippeparti, **Nevadaklippen**.

Der er skabt en **sø** neden for en af brudfladerne – brudfladen fungerer samtidig som et forsinkelsesbassin for de vandmasser, der afstrømmer fra de højereliggende områder.

I bruddet bliver der skabt **stinet** og opsat **infotavler** om områdets geologi, natur, kulturhistorie og fremdadrettede aktiviteter.

En **følgegruppe** med repræsentanter fra natur-, frilufts- og erhvervsinteresser samt Vang Beboer- og Grundejerforening har fulgt processen. Der er afholdt et to dages **planværksted**.

blå streg aps, GWITT og ATSITE.

16,5 mio. kroner fra Bornholms Regionskommune, Realdania, NCC Roads A/S og Friluftsrådet.

Nyt liv i Vang Granitbrud

Dan Ysnæs er konsulent i udeliv og motion og en entusiastisk klatrer. Han besluttede sig for at flytte til Bornholm, da han hørte om udviklingen af Vang Granitbrud: "Jeg tænkte: 'Dét her, det skal jeg leve af'", fortæller han. Han vil starte en virksomhed, der med udgangspunkt i granitbruddet underviser i klatring. Han planlægger også at arrangere hold med tai-chi og cross-fit-konkurrencer i det store, stille brud. "Bornholm markedsfører sig på gastronomien og på at være en grøn ø. Men jeg mener, at outdoor-aktiviteterne skal være det tredje ben, øen skal stå på. Det er i høj grad noget, der kan hjælpe i bestræbelserne på at beholde og tiltrække de unge", fortæller Dan Ysnæs.

Oprydning bliver til udvikling

I 2008 skrev Friluftsrådets kreds på Bornholm et friluftspolitisk oplæg til Bornholms Regionskommune. Her fremlagde de en vision for, hvordan Vang Granitbrud kunne blive et regionalt center for friluftsliv. "Friluftsrådets oplæg om at gøre området til et regionalt center for friluftsliv var sammenfaldende med kommunens strategiske blik for stedets potentialer", fortæller Vivi Granby, projektleder i Bornholms Regionskommune. Kommunen greb initiativet, og i dag er Vang Pier og Vang Granitbrud godt på vej til at gøre Bornholm kendt for sine dramatiske klippelandskaber, der er eftertragtede af både klatrere og vandrefalke. Brydningsområdet og den omkringliggende natur er fredet, og ifølge fredningsaftalen var der afsat 5,7 millioner kroner til at reetablere området, når NCC Roads A/S ikke længere skulle bryde granit. I stedet indgik NCC Roads A/S, Bornholms Regionskommune og Realdania et samarbejde om at udvikle området til ramme om naturoplevelser og friluftsliv. Planen gik blandt andet ud på at bevare Vang Pier i stedet for at reetablere kystlinjen. Det affødte en del debat på Bornholm, hvor blandt andet Naturfredningsforeningen var imod pierens bevaring. En politisk beslutning ledte sammen med de visioner, Friluftsrådet og kommunen havde for området, til, at Vang Granitbrud og pieren blev udviklet som rekreativt naturområde.

Åbningen af granitbruddet gør lokalsamfundet i Vang større

Lige nord for Vang Granitbrud ligger byen Vang med godt 100 indbyggere. Byens oprindelse og historie har tidligere været tæt knyttet til stenbrydningen i området. Selvom området har været et aktivt industriområde, gav NCC Roads A/S forskellige interessegrupper tilladelse til at bruge bruddet til rekreative aktiviteter uden for arbejdstid. I 2002 blev der afholdt DGI-stævne i bruddet, der også jævnligt har været brugt til begivenheder som MBT-cykelløb, rappelling og meget andet. Stedet har dog først og fremmest været et erhvervsområde. "Der er rigtig mange bornholmere, der ikke kender til stedet. Når stedet her kommer rigtig i gang, er der mange bornholmere, der får en aha-oplevelse", fortæller Jens

Nyt liv i Vang Granitbrud

BEACHPARTY. **Festen viste, at pieren kan andet og mere end at være ramme om det lokale rekreative liv. På den solrige dag i august 2012 benyttede cirka 1.000 unge sig af mulighederne for udspring, kajak-, surf- og sejlture i en festivalstemning med scene, madboder og lysshow om natten.**

RÅT OG REKREATIVT. **Gamle industribygninger er blevet fjernet af NCC Roads A/S; enorme granitmaterialer er blevet fjernet eller omarrangeret; nogle af vejopbygningerne er blevet ryddet, og stier og veje er sikret mod erosion på en måde, som samtidig sørger for afvanding af området.**

Peter Koefoed, der er medlem af Bornholms Klatreklub og tidligere medlem af Friluftsrådets lokalafdeling. For beboerne i Vang giver omdannelsen af bruddet helt nye muligheder. Ejerne af kiosken Bixen og caféen Misty på havnen fortæller begge, at pieren har tiltrukket flere besøgende til Vang. De mener også, at flere vil få øjnene op for mulighederne i Vang by, når de begynder at bruge området omkring Vang Granitbrud. Udviklingen har dog også en bagside for beboerne. De større events, som Vang Pier og Vang Granitbrud i fremtiden vil kunne tiltrække, tiltrækker også mange mennesker og biler. Det skal balanceres med hensyn til lokalsamfundet i Vang og de fredningshensyn, der gælder for området. I takt med at der kommer flere besøgende, har det været en udfordring at håndtere den øgede trafik. "Derfor skal der findes en løsning, så byen kan nyde godt af de mange besøgende, der vil komme til området, uden at det går ud over lokalsamfundet", fortæller Iris Kofod, som er formand for Vang Beboer- og Grundejerforening. I august 2012 blev de trafikale forhold udfordret, da en gruppe unge holdt beachparty på Vang Pier. Det tiltrak op mod 1.000 unge – både lokale og de, der var på ferie på Bornholm. Det betød naturligt nok et stort antal biler i den lille by, hvilket forårsagede en del besvær. "Hvis trafiksituationen løses, så den trafik, åbningen af pieren og bruddet genererer, kan håndteres, kan åbningen af Vang Granitbrud også udvide erhvervsmulighederne i Vang", mener Iris Kofoed, der også ser potentialerne i, at en lille by som Vang kan være vært for et kæmpe beachparty med 10 koncerter og 1.000 besøgende på én dag.

Set udefra

"Omdannelsen af Vang Granitbrud skriver sig ind i en undersøgelse af, hvordan specialiserede landskaber og anlæg kan bevares og forstås gennem ny anvendelse og nye fysiske og kulturelle koblinger. Ligesom omdannelsen af Ruhr-distriktets industrielle landskaber, danner det en ny form for offentligt rum, der er knyttet til det rekreative og ikke-kommercielle".

JENS KVORNING, KUNSTAKADEMIETS ARKITEKTSKOLE

Den gode oplevelse af natur, outdoor-liv og historiens vingesus

For at gøre Vang Granitbrud til en attraktiv ramme om forskellige friluftsaktiviteter, er terrænet efterbehandlet, så klippevæggenes møde med terrænet opleves så markant som muligt. De sorterede fraktioner af granitmateriale, der ikke blev solgt, inden NCC Roads A/S forlod området, ligger fortsat som en fortælling om de produkter, der tidligere blev udskibet fra området. Der er også fjernet løst materiale neden for klippevæggene, hvilket er med til at skabe et mere rigt fugle- og planteliv. Kæmpemæssige granitsten ligger fortsat i området og indbyder til leg og ophold. På den måde er scenen sat i det tidligere industriområde, så det fremover kan danne ramme om en god oplevelse af den rolige natur, det dynamiske outdoor-liv og landskabets historie. I forbindelse med omdannelsen af Vang Pier er landfæstet ændret, så det i dag kun er de to tidligere lasteramper, der som en bro forbinder kysten med selve pieren. Derved er der skabt mulighed for, at kajakroere kan passere pieren helt inde langs kysten. På selve pieren er der anlagt en lille halvmåneformet strand i læ af dækmolen, og i den gamle lasteplint er der opstillet borde og bænke fra det lokale savværk. Her kan lokale og besøgende spise deres madpakker med frit udsyn til klippekysten helt til Hammerknuden og solnedgange over Østersøen. På dækmolen giver en smal vej mulighed for at spadsere langs den krumme dækmole og opleve klippekysten som set fra en båd på vandet. Spidsen af dækmolen kan også bruges til lystfiskeri.

Vang Granitbrud kan bruges på mange forskellige måder

Med store naturværdier og et helt særligt kulturlandskab giver Vang Granitbrud plads til at blive brugt på mange forskellige måder. "Det, der gør området

Nyt liv i Vang Granitbrud

FUGLELIV. **I Granitbruddet kan der blandt andet ses sølvmåger, stormmåger, sildemåger, digesvaler og hulduer, og i foråret 2012 blev der registreret et ynglende vandrefalkepar.**

PLANVÆRKSTEDET. **Som led i processen blev der afholdt et planværksted over to dage, hvor de mange forskellige interessenter mødtes i NCC Roads A/S´ gamle industrihaller for at diskutere deres forskellige ønsker for området.**

spændende, er, at det rummer mange forskellige muligheder for naturoplevelser og friluftsliv", fortæller Vivi Granby. Mountainbikere og klatrere må lære at eksistere side om side med ornitologer, der studerer vandrefalkene, og beboere i Vang, der gerne vil gå ture i området uden for meget action. Området er for alle, og det skal de forskellige brugere være indstillet på. Udviklingsprocessen har til tider været præget af forskellige syn på, hvad der kan ske i et fredet område. Til trods for det er processen lykkedes, fordi kommunen fra starten har arbejdet for, at der også blev plads til friluftsinteresser i det fredede område, og ikke mindst fordi det hele tiden har været en del af visionen, at der skulle være plads til alle. Respekt for uenigheder har derfor været et vigtigt element i hele udviklingsprocessen og dialogen undervejs. Jens Peter Koefoed fortæller om udviklingsprocessen, hvor særligt naturinteresser og friluftsinteresser til tider har stået stejlt over for hinanden: "Undervejs i processen mødtes de forskellige interessegrupper på et planværksted. Der fik vi et lidt mere afslappet forhold til hinandens positioner og begyndte at forklare hinanden nogle ting og se muligheder for nye samarbejder. Vi snakkede endda om at lave fælles ture, hvor vi skiftes til at lære hinanden om, hvordan vi vil bruge et sted som Vang Granitbrud".

Set udefra

"Projektet er en uhyre interessant show case, der dels tager et stærkt afsæt i de stedbunde ressourcer, dels viser vejen i forhold til 'bevaring med et formål'. Skulle det føres tilbage til det oprindelige, eller skulle industrihistorien formidles? Det var virkelyst og interessesammenhæng frem for konflikt og modsætning, der kom med svaret. Vang Granitbrud har helt sikkert en spændende tid foran sig".

ANDERS ULRICH, CONCEPTURA

Hasle Havnebad

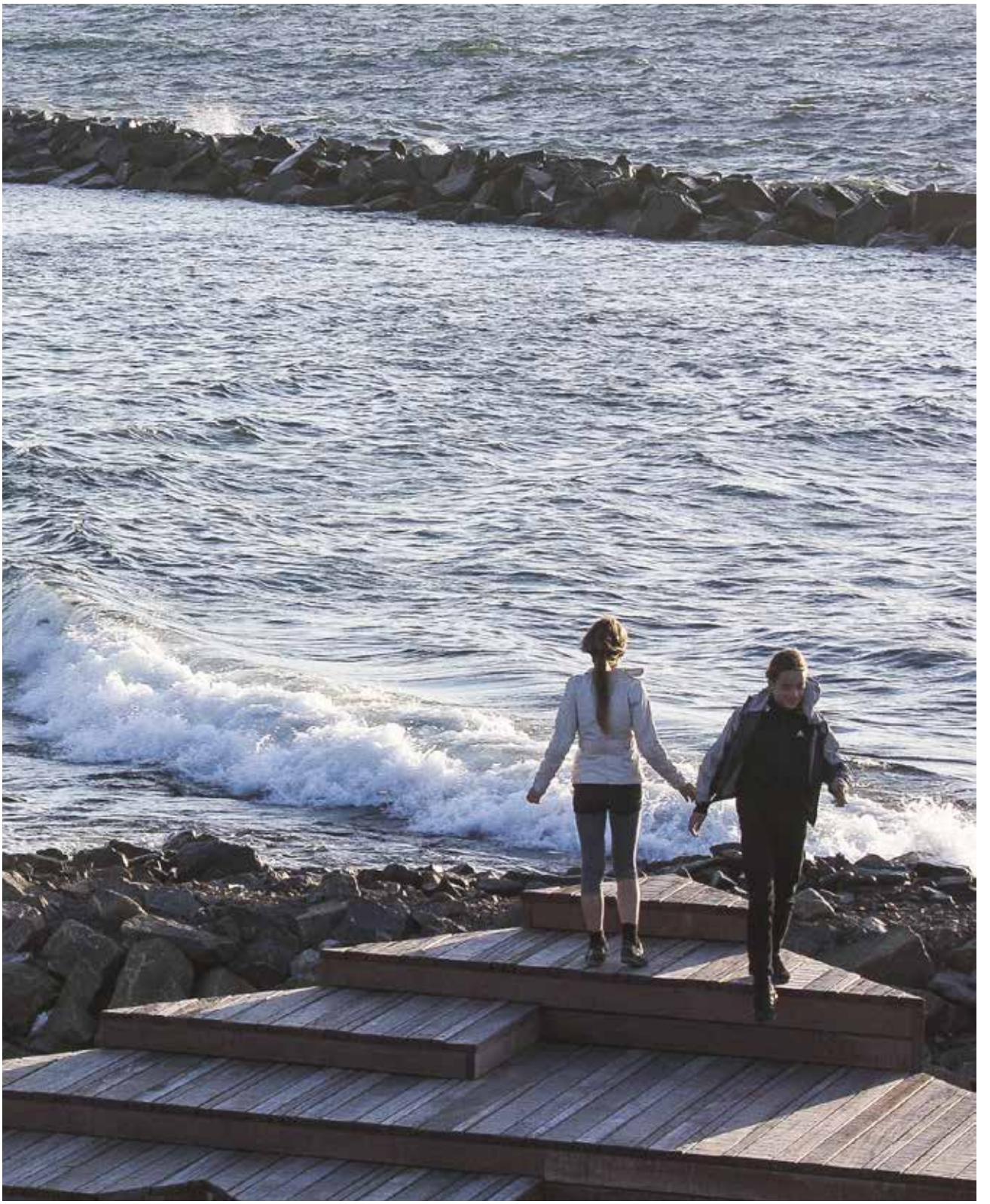

Hasle Havnebad

Hasle Havn skal igen være med til at løfte hele Hasle. Et havnebad med sauna, en bystrand og et havnetorv danner rammer for nyt liv i den gamle fiskerihavn, der siden 1980'erne har stået som et trist vidnesbyrd om fiskeriets sammenbrud. Havnekvarteret, der længe var byens bagside, er i dag et nyt og moderne byrum.

Hasle Havnebad

Et nyt **havnebad**, en **sauna**, en **bystrand** og et **havnetorv** tilføjer nye aktiviteter og funktioner til havnen.

Den eksisterende havn er blevet istandsat med nye, sænkede kajkanter belagt med granit. Samtidig er der kommet nye **opholdsmuligheder** på havnen, som er med til at gøre havnen til et byrum frem for byens bagside.

Projektet bygger videre på en **områdefornyelse**, hvor borgerne udpegede havnen som udviklingsområde, og på idekonkurrencen 'Fire havne på Bornholm' arrangeret af Bornholms Regionskommune og Realdania. Havnebadet er udformet på baggrund af en **arkitektkonkurrence**.

White arkitekter, Niras, Rune Veile, Sara Buhl Bjelke, blå streg aps og Steenbergs Tegnestue ApS.

18,5 mio. kroner fra Bornholms Regionskommune, Realdania, Lokale og Anlægsfonden, Transportministeriet, Ministeriet for By, Bolig og Landdistrikter og LAG-Bornholm.

Hasle Havnebad

”Hasle Havn har skabt Hasle by. Så døde Hasle Havn ud, og derfor dør Hasle by også. Hasle by kan ikke løfte sig selv, men havnen kan løfte hele Hasle”. Det fortæller Jacob Jensen, som er havnekoordinator i Bornholms Regionskommune. Hvem skulle have troet, at der i en lille by med 1.700 beboere på Bornholms vestkyst kunne være grundlag for at omdanne en kæmpemæssig industrihavn til både havnebad, bystrand og havnetorv?

Hasle Havn – en overraskende destination
I 1982 satsede Hasle Kommune 50 millioner kroner på en udvidelse af havnen i tiltro til fiskeriet. Men kort tid efter forsvandt fiskekvoterne, og fiskeriindustrien begyndte at skrante. Store dele af det nye havneanlæg stod ubrugt hen, kort tid efter det var etableret. ”Det var ikke motiverende at se på sådan nogle ubrugte ressourcer”, fortæller Knud Erik Olsen, som er kasserer i Bytinget. Prognoser for fiskeriet i 2020 viser, at udviklingen kommer til at fortsætte i samme retning. Derfor er udfordringen for Hasle at finde nye måder at bruge havneanlægget på: ”Der er foreningsliv nok i Hasle, som kan skabe liv i havnen, når først de rigtige rammer er der”, fortæller Kaj Erik Mortensen, som er formand i Bytinget. ”Hasle er bøndernes by og fiskernes by, men det er ikke rigtig turismens by endnu”, fortæller han videre. Med anlægget af havnebadet, saunaen, bystranden og havnetorvet har havnen dog fået nye potentialer både for lokale og turister. Hver dag i sæsonen kommer seks turistbusser til Hasle Havn for at besøge Hasle Røgeri, men de opholder sig ikke på resten af havnen. ”Vi bor lige ved Røgeriet, og der stopper folk altid op for at kigge på deres kort, fordi skiltningen leder folk op i byen mod Allinge. Så åbner vi vinduet og råber til dem, at de bare skal fortsætte ned mod Hasle Havn”, fortæller Anne Mette Kruse, som har været frivilligt engageret i byens havnegruppe. Gennem en omdannelse af Hasle Havn kan de tre millioner kroner om året, som kommunen stadig afbetaler på det store havneanlæg fra 1980’erne, blive til en ny fremtid for Hasle Havn.

Hvad kan 97.034 kvadratmeter forældet fiskerihavn bruges til?
Omdannelsen af Hasle Havn bygger videre på en havnekonkurrence om 4 af Bornholms havne, afholdt af Realdania og Bornholm Regionskommune. Hasle Havn fik som én af fire eksempelhavne på Bornholm flere forslag til havnens omdannelse med nye typer erhverv og mere rekreative formål. Konkurrencen blev inspiration for Områdefornyelsen i Hasle, der nedsatte en arbejdsgruppe af borgere, som skulle arbejde med havneområdet. ”Fiskeriets nedgang og prognoserne for fremtiden betød, at de fleste i byen havde indset behovet for at finde en ny måde at bruge Hasle Havn på”, fortæller Knud Erik Olsen, som også er med i havnegruppen. Arbejdsgruppens første ønske var, med relativt få midler, at lave synlige forandringer i havnen. ”Vi startede med et simpelt

Hasle Havnebad

ET FLYDENDE TÆPPE. **Havnebadet er tegnet af White Arkitekter. Badeplatformen er formet som et flydende tæppe, og andre tæpper er placeret nænsomt på moler og granitbølgebrydere.**

initiativ – en udspringsponton i havnen, der inviterede til at bruge havnen som badested. Pontonen blev hurtigt en stor succes. Unge fra Rønne kom cyklende hertil for at bade – det siger noget om, hvor lidt der skal til for at bruge et sted på en ny måde", fortæller Knud Erik Olsen. Pontonens succes blev accelerator for de efterfølgende idéer om at lave et havnebad, et havnetorv og en bystrand i Hasle Havn.

Fra industrihavn til fiskerihavn og byrum ved vandet

I Hasle Havn har der længe været feriehuse, lystfiskere og foreningen Hasles Venner. Men de forskellige aktiviteter ligger spredt rundt omkring på den store havn og er let 'blevet væk' blandt fiskeredskaber, tomme rum og havnens industrilevn. "Omdannelsen af Hasle Havn gør havnen til et byrum ved at forbinde de eksisterende aktiviteter og skabe rum til nye", fortæller Gugga Zakariasdottir, projektleder i Bornholms Regionskommune. Kajernes gamle granitkanter er frilagt, gammel asfalt og beton er fjernet, og en granitkant med indbyggede trapper og bænke fungerer nu som trin mellem kajen og gadeniveau. Kajkanterne, der før var over to meter høje, er sænket, så de passer bedre til nutidens små fiskebåde. Foran havnegrillen bliver der skabt plads til ophold og forbindelse til vandet med en lang bænk og store trappetrin, der fører direkte ned i vandet, og på hver side af trappen bliver der plads til lystbåde. Trappen kan bruges til lokale børns leg eller ophold for gæstesejlere. Udsigten ud over havet, som før var blokeret af høje dækmoler, er blevet genskabt ved at sænke molerne, og store, pontonlignende solstole i træ samt en segloverdækket scene er med til at gøre havnen til et venligere og mere imødekommende sted. Ud over initiativer, der styrker havnens eksisterende miljø, er et havnebad, en sauna, en bystrand og et havnetorv med til at sætte et nyt præg på havnen. Havnebadet bliver Hasles nye attraktion, der skal trække nyt liv til havnen. White Arkitekter København vandt i 2011 en indbudt konkurrence og har projekteret havnebadet i samarbejde med Niras og kommunen. "Den 275 kvadratmeter store badeplatform med to bassiner og en seks meter høj udspringsvinge er markant arkitektur, der bliver et nyt vartegn for Hasle", siger Gugga Zakariasdottir. Selvom havnebadet bliver en attraktion i havnen, er Hasle havn ikke kun et fritidsområde. Derfor er havnetorvet tænkt som en markedsplads på havnen, hvor de erhvervsfiskere, der endnu fisker fra Hasle Havn, kan sælge frisk fisk. Derudover er der gjort plads til fiskeri fra havnen. "Tilsammen viser initiativerne, hvordan industrihavnen, der tidligere blev opfattet som byens bagside, er omdannet til fiskerihavn og byrum ved vandet med mange aktivitets- og opholdsmuligheder", siger Gugga Zakariasdottir.

Mulighed for udvikling af nye erhverv

Aktiviteterne i nogle af de røde fiskeredskabsskurer, der vender ud mod havnen på den ene side og mod bystranden på den anden, beviser så småt, hvordan et løft af havnens infrastruktur er med til at løfte hele området. Et redskabsskur er ved at blive lejet ud til butik med bornholmske specialiteter. I to af de andre små redskabsskure planlægges en café, og yderligere to huse er købt af erhvervsfolk i hotelbranchen. "Vi kan jo ikke ændre alt for 20 millioner. Men vi kan godt løfte så meget, at det bliver interessant for andre at løfte videre. Det, at vi giver

Set udefra

"Den fundamentale forudsætning for, at en finansiel udviklingsstøtte kan bære frugt, er tilstedeværelsen af købmandsskab, mod og ikke mindst hjerteført ejerskab. Strategien og hele mindsettet bag Hasle Havnebadprojektet emmer af, at netop denne forudsætning er opfyldt."

ANDERS ULRICH, CONCEPTURA

Hasle Havnebad

FØR/EFTER. **Kajerne, der før var over to meter høje og ikke havde nogen kontakt med vandet, er blevet sænket. Café Emajoka – en ny café, som er åbnet under områdefornyelsen, kan nu have glæde af den sænkede kaj som nyt opholdsområde.**

DET PRIVATE LØFTER MED. **Siloen på havnen, som er privat ejet, har længe stået stille med et projekt om at lave boliger i siloerne. Det projekt samt et projekt i den tidligere havnekro er der kommet liv i igen, efter udviklingen af Hasle Havn er gået i gang.**

rammerne et løft, giver mulighed for, at det private kan løfte med", fortæller Jacob Jensen. Med udviklingen i Hasle Havn tror han på, at der vil komme flere gæstesejlere og lokale både, som skaber flere indtægter i havnen. Desuden sikrer det nye havnetorv, at der stadig er plads til erhvervsfiskere og fritidsfiskere i havnen, selvom store dele af havnen omdannes til et rekreativt byrum.

Drift og udvikling i synergi

I udviklingen af havnebadet, saunaen, havnetorvet og bystranden er driften af de nye initiativer tænkt ind fra starten. Hvis udviklingen af Hasle Havn skal være en succes på sigt, er det ifølge Jacob Jensen centralt, at der er sammenhæng mellem udviklingen og driften af de forskellige initiativer: "Den, der drifter, skal også have interesse for udviklingen. Når man kender til driften, ved man, hvilke løsninger som fungerer", fortæller han. Eksempelvis er bystrandens forkastning udtænkt på en sådan måde, at havet automatisk skyller nyt sand ind over stenene og dermed tilfører nyt sand til stranden, i stedet for at det skal gøres manuelt. Når de driftsansvarlige er med i udviklingen af flere projekter, er det samtidig muligt at få øje på, hvordan projekterne eventuelt kan spille sammen – noget, der ville være umuligt, hvis det kun handlede om at realisere et enkelt, isoleret projekt. "Koblingen til driften er altafgørende, fordi der er masser af økonomi bundet til driften. Når vi som driftsansvarlige er med i udviklingsgruppen, kan vi få øje på samspil i forhold til fremtidige renoveringer. Vi har et helhedsblik på havnen, som rækker længere end til blot at bygge et havnebad", fortæller Jakob Jensen. I Hasle Havn kobles denne holdning til drift med lokalt engagement. For eksempel overgår driften af en ny sauna til havnen. Derfor bliver der oprettet en lokal forening af vinterbadere, som skal være med til at drifte en el-sauna og en brændefyrssaunaen. Kaj Erik Mortensen fortæller: "Det er vigtigt, at havnen bliver ved med at se ny ud, så besøgende kan se, at vi passer på vores by". En borger har tilbudt at samle fem-seks personer til en vedligeholdelsesgruppe, som hver uge skal stå for at holde orden på havnen, så området bliver ved med at fremstå som et nyt og attraktivt byrum i Hasle.

Set udefra

"Hasle Havn er et eksempel på ændret funktionsanvendelse, som viser, at fonde og byfornyelsesmidler kan bruges som katalysatorer for private investeringer. Det viser også, at store forandringer ofte starter i det små, og at man skal afprøve muligheder og potentialer undervejs. Jeg synes, det er helt genialt, at man startede med en ponton i havnen i stedet for at starte med den store masterplan. Pontonen viste, at der var lokalt ejerskab og interesse for at bade i havnen."

ELLEN HØJGAARD, DANSK BYPLANLABORATORIUM

Sandvig Strandpromenade

Sandvig Strandpromenade

I Sandvig er den gamle strandpromenade fra begyndelsen af 1950'erne forvandlet til et attraktivt uderum. Væk er de forvoksede rosenbuske og et beton-bølgebad, som før spærrede for udsigten. Den nye promenade giver både turister og lokale bedre mulighed for at opleve havet og den smukke natur.

Sandvig Strandpromenade

Et stort, tomt **beton-bølgebad** er revet ned og høje hække og rosenbuske er fjernet.

En ny **strandpromenade** med omklædningsrum, en 160 meter lang bænk, en hævet terrasse og en bred trappe til ophold er anlagt, og klitlandskabet er genetableret, der hvor bølgebadet lå.

Projektet bygger videre på en **områdefornyelse**, som udpegede en ny strandpromenade som et vigtigt projekt.

Kragh & Berglund Landskabsarkitekter og RL Consult ApS.

10,2 mio. kroner fra Realdania, Bornholms Regionskommune og Ministeriet for By, Bolig og Landdistrikter.

Sandvig Strandpromenade

Den lille by på Bornholms nordspids har i 100 år haft en rigtig strandpromenade, som man finder dem i store sydeuropæiske kystbyer. Med prominente badehoteller, pensionater og restauranter rummede det lille bornholmske fiskerleje, hvor befolkningen levede af fiskeri og arbejdede i det nærliggende granitbrud, store kontraster. Byen har op gennem tiden været præget af den nærliggende Hammerknude, hvor granit blev brudt og udskibet fra Hammerhavn. Samtidig med at granitbrydningen var på sit højeste omkring 1890, opdagede tyskerne, der ejede granitindustrien, Sandvig. De rige tyske familier faldt for den lille by med den smukke udsigt og udviklede den til et ferieparadis i granithistoriens storhedstid.

100 års turistby

Granithistorien og Sandvigs 100 år gamle identitet som turistby med både strandhoteller og arbejderboliger præger stadig byen i dag. Men den sten- og fiskeindustri, der tidligere holdt liv i byen, er for længst afviklet, og der kommer samtidig stadigt færre turister til byen. Over de sidste 10 år er det blevet sværere at leje et værelse i byen, efterhånden som pensionater bliver omdannet og solgt til ferielejligheder. Byen har dog stadig sin fantastiske placering: Sandvig ligger lige ud til Osanbugten og grænser op til det naturskønne område Hammerknuden, der er et af Bornholms mest besøgte steder. I byen findes også arkitektoniske spor af Bornholms granithistorie. Den nye Strandpromenade i Sandvig har genskabt den storslåede udsigt over Osanbugten, som tyskerne blev betaget af for over 100 år siden, og giver turister og beboere nye muligheder for oplevelser af den smukke kyst og Sandvigs rolle i granithistorien.

Nye tider – nye behov

Den gamle strandpromenade har fået et løft, så den ikke længere fremstår som et levn fra 1950'erne, men som en tidssvarende strandpromenade. Et betonbølgebad placeret midt på stranden, som ikke havde været brugt siden 2002 og spærrede for udsigten til havet, er blevet revet ned. Det var et gennemgående ønske i byen at få revet bølgebadet ned, og effekten af det har været tydelig: "Da bølgebadet blev revet ned, og der blev åbnet for udsigten til bugten og Hammerknuden, var folk allerede positive – når der sker en forandring, kan folk pludselig se, at noget andet end status quo er muligt", fortæller Barbara Sørensen, som er medlem af borgerforeningens bestyrelse. Hvor bølgebadet før dominerede, er klitlandskabet nu genskabt, og adgangen til stranden forbedret med etablering af træstier. Hækkene, som engang blev plantet for at give læ for havet, men til sidst spærrede for udsigten, er også blevet fjernet. I stedet er der blevet plantet klitroser, marehalm og havtorn. Hermed er udsigten til havet genskabt, og promenaden har fået et mere tidssvarende udtryk, som giver

Sandvig Strandpromenade

FØR/EFTER. **Nedrivning som udvikling. Efter fjernelsen af det gamle bølgebad er oplevelsen af stranden blevet en helt anden. Udsigten og den nemme adgang til vandet gør, at Sandvig er kommet nærmere havet.**

SANDVIGS ROLLE I BORNHOLMS GRANITHISTORIE. **Granithistorien kan opleves ved de gamle arbejderhuse og i Rådstuen, som laver udstillinger om granithistorien. Strandpromenaden forbinder forskellige steder, hvor granithistorien kan opleves.**

besøgende og beboere indtryk af fremgang frem for stilstand: "Jeg holdt meget af miljøet med rosenbuske og store flotte tyskerhoteller fra Bismarcks tid – men på den anden side hører det ikke tiden til. I dag er det en helt anden stil, der tæller, med det rå og det rene", fortæller Barbara Sørensen, som har boet i Sandvig i 17 år. Den lange strandpromenade er blevet belagt med sort og lysegrå asfalt, der løber i bølgede flader langs hele promenaden. En 160 meter lang bænk bugter sig langs promenaden og følger kystlinjen hele vejen langs stranden. Den enkle, sammenhængende strandpromenade og den usædvanlige bænk er med til at samle byen og give et mere råt og rent udtryk.

Ny arkitektur fortæller den gamle historie

Idéen med den nye strandpromenade er ikke kun at give havet og kysten i Sandvig et fornyet udtryk. Strandpromenaden skal også give turisterne mulighed for at kigge tilbage i tiden og gå på opdagelse i Sandvigs rolle i Bornholms granithistorie. Strandpromenaden starter i nord ved de gamle arbejderboliger, der blev bygget til granitarbejderne i 1800-tallet. Den slutter i syd ved den fredede bygning Rådstuen, som borgerne har etableret som kultur- og medborgerhus som en del af områdefornyelsen i Sandvig. Borgerforeningen har oprettet et lokalhistorisk arkiv i bygningen, som skal formidle Sandvigs rolle i det bornholmske graniteventyr. Foran Rådstuen står en fortællebænk, hvor nysgerrige besøgende kan lytte til syv forskellige beretninger om områdets historie. Blandt andet kan man høre en tidligere stenarbejder fortælle om livet i det historiske Sandvig.

Nye fortællinger om Sandvig

På trods af at turismen i Sandvig er gået tilbage, peger meget i retning af, at de nye tiltag vil gøre Sandvig til en bedre turistby: "Om vi får flere turister, det ved jeg ikke, men vi får i hvert fald gladere turister. Tidligere er de, der var på skolekoloni her for 20-30 år siden, kommet tilbage på familieferie og har sagt: 'Det ligner jo fuldstændig sig selv!' Det kan de i hvert fald ikke sige længere", fortæller Frank Pedersen fra Sandvig Borgerforening. Han ser forandringen som en positiv og nødvendig udvikling, fordi det giver mulighed for nye fortællinger i og om Sandvig: "Det handler om at få turistforeningen Destination Bornholm til at skrive noget andet om Sandvig end det, de har skrevet de sidste 40 år". Den nye, enkle strandpromenade, nedrivningen af beton-bølgebadet og fjernelsen af de høje hække og rosenbuske viser vejen frem mod en ny slags turisme, der er mere oplevelsesbaseret og tættere knyttet til stedets natur og historie. Strandpromenaden giver bedre adgang for alle – også for bevægelseshandicappede. Samtidig skaber den et nyt byrum til løb, leg, badning, markeder og kulturelle arrangementer.

Nye muligheder for handels- og kulturliv

Strandpromenaden skaber nye muligheder for den handel og aktivitet, der allerede er i byen. Sandvig-gruppen, som består af byens cirka 30 erhvervsdrivende, bruger nu den lange bænk på strandpromenaden til at holde markedsdage hver uge i højsæsonen. Ninas Kaffecykel sælger kaffe ved promenaden, og der er også kommet en takeaway-afdeling i hotellet på havnen. Samtidig

Set udefra

"Realdanias undersøgelse Agenda Y peger på, at hele 87 procent af danskerne ser netop kysterne som en særlig kvalitet ved de danske yderområder. Sandvig Strandpromenade kobler på bedste vis stedets historie om granit og turisme med en ny og moderne brug af kysten til gavn for både borgere og turister."

THOMAS MARTISEN,
DANSK BYGNINGSARV

Sandvig Strandpromenade

AKTIVITETER PÅ PROMENADEN. **Strandpromenaden danner allerede ramme om aktiviteter i Sandvig. Der bliver holdt marked en gang om ugen, hvor den lange, bugtende bænk bruges til at udstille varer på.**

HULE I HAVHØJDE. **Under terrassen gemmer der sig en hemmelig hule i havhøjde - her kan børn på skoleudflugt holde pause og spise madpakker, eller picnicgæster kan søge tilflugt for vind og vejr.**

med at den nye strandpromenade skaber nye fortællinger om Sandvig udadtil, gør den også byen til et bedre sted at bo: Promenaden er allerede taget i brug til sankthansfest, lokalt børnecirkus og line dance-optrædener. "Der er en stolthed forbundet med at bo i en by, der sådan åbner sig", siger Sus Pedersen fra Sandvig Borgerforening.

Stier omkring Klemensker og Østerlars

Stier omkring Klemensker og Østerlars

Stierne omkring Klemensker og Østerlars gør oplevelsen af både byerne og naturen større. Stierne går over åbne marker, rundt om søer, gennem tæt skov og krydser små vandløb. Skilte, broer og shelters baner vej for nye oplevelser i naturen, og hvor stierne rammer byerne, er der skabt nye mødesteder.

Stier omkring Klemensker og Østerlars

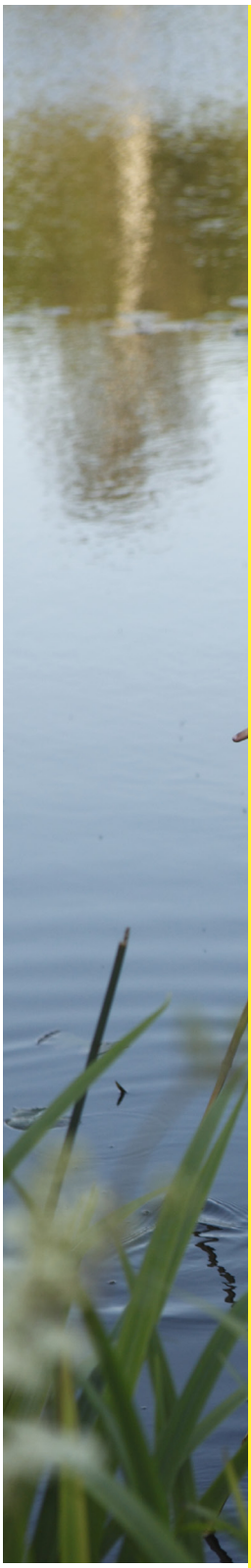

I Klemensker er stien omkring Præstemosen befæstet med grus, nye **trampestier** anlagt i landskabet og en **bådebro**, en **platform** til ophold på vandet og et shelter ved Præstemosen.

I Østerlars er der anlagt **trampestier**, **trapper** og **broer**.

Pæle langs stierne viser ruterne, og skilte fortæller om steder på vejen. **Indgange** fra byerne og ud i naturen hjælper den vandrende på vej.

Kommunen har i dialog med **borgere** og **lodsejere** udpeget de steder, hvor der skulle etableres stier og rekreative muligheder. Stierne er etableret af lodsejerne selv, lokale foreninger eller entreprenører. Al etablering er finansieret af projektet.

Kragh & Berglund Landskabsarkitekter.

3,2 mio. kroner fra Realdania, Bornholms Regionskommune, Friluftsrådet, Indenrigs- og Sundhedsministeriet, Lokale og Anlægsfonden og Fødevareministeriet.

Stier omkring Klemensker og Østerlars

Tidligere var naturen omkring Østerlars en del af livet i byen: "Da jeg var barn, legede vi i Præsteskoven på et helt særligt sted, hvor en stor klippe gav udsigt til et lille vandfald og en snoet å. Her kunne man sidde og spise sin frokost med udsigt over skoven og åen. På et tidspunkt blev den del af skoven lukket af det daværende menighedsråd, fordi den skulle bruges til træfældning, og med årene har folk i byen glemt, at det sted eksisterer", fortæller Flemming Kristensen, der sidder i hovedbestyrelsen for idrætsforeningen i Østerlars. Idéen om at genskabe adgangen til naturen i Østerlars ved hjælp af trampestier er blandt andet inspireret af Flemming Kristensens barndomsminder.

Små byer i tilbagegang
Klemensker og Østerlars er to småbyer inde i landet på Bornholm. I Klemensker er der cirka 650 indbyggere, i Østerlars cirka 270. Begge byer har været stationsbyer i den første halvdel af det 20. århundrede, da jernbaner forbandt Rønne med resten af øen og gjorde stationsbyerne til attraktive byer med skoler, butikker og indbyggere. Men Klemensker og Østerlars har, som så mange andre små byer, oplevet tilbagegang i antallet af beboere og butikker de sidste mange år. Det ændrer ikke ved, at der i begge byer stadig bor mennesker, der har valgt og nyder at bo der. Især den nærliggende natur gør byerne til attraktive steder at bo. Men mange steder er stier ud i landskabet dog forsvundet i takt med omlægningen af landbruget. Store landbrugsmaskiner er blevet større og mere effektive, så de pløjer markerne helt ud til kanten, og det har medført, at markveje, trampestier og skel er forsvundet. For relativt få midler kan nye stier igen skabe nem adgang til den nærliggende natur og danne nye byrum dér, hvor stierne og byerne krydser hinanden.

Stier fører til nye oplevelser omkring Klemensker
I Klemensker har Præstemosen længe været et populært sted at gå tur for byens beboere. Men stedet har været ufremkommelige på grund af oversvømmede stier og vildtvoksende natur. Med en ny, grusbelagt sti rundt om mosen, en bådebro og en platform, der strækker sig ud og gør søen til en del af ruten, er den velkendte tur rundt om Præstemosen gjort til en ny oplevelse. Præstemosen fremstår nu som en lille bypark, og fra kulturlandskabet omkring mosen leder stier den vandrende videre ind i landbrug og skov. Her fører trampestier markeret med rutepæle og infoskilte den vandrende igennem et varieret landskab: Fra åben mark over små vandløb til tæt skov i områder, der ikke tidligere har været tilgængelige for offentligheden.

Bedre hverdagsliv styrker byens identitet
Med stierne omkring Klemensker er byens rum blevet udvidet – byen bliver nu brugt mere og anderledes: "Jeg går tit tur med hunden, og i stedet for bare

Stier omkring Klemensker og Østerlars

PÆLE VISER VEJ. **Langs stierne viser pæle de forskellige ruter, man kan vælge. Pælene gør folk opmærksomme på, at de færdes på privat jord, men at de er velkomne i naturen.**

BYPARK. **Med ny grusbelagt sti, et shelter, en bådebro og en platform i vandet er Præstemosen i Klemensker omdannet til en naturlig bypark, der bruges dagligt af byens borgere.**

at gå frem og tilbage, kan jeg nu gå rundt om mosen. Jeg møder mange flere mennesker, end jeg gjorde, før stierne kom", fortæller Gitte Sommer, der har boet i Klemensker de sidste 20 år. Stierne i Klemensker viser, hvordan et simpelt greb giver nye muligheder i hverdagen og styrker byens identitet. Inspireret af arbejdet med stierne har Klemensker udviklet et logo for byen, der forestiller et femkløver med fem pile, én mellem hvert kløverblad. De fem pile symboliserer de fem veje, der fører til Klemensker. Logoet er udviklet af borgerne, som på vandreturene omkring byen og gennem arbejdet med stierne er blevet inspireret til at fortælle historier om dét, der gør Klemensker til et helt særligt sted at bo og leve.

Set udefra

"Mange små byer vender ryggen til det omgivende landskab og naturen. Et stisystem kan for relativt små midler være med til at skabe identitet på grundlag af områdets stedbundne potentialer".

DITTE CHRISTENSEN, NATURSTYRELSEN, MILJØMINISTERIET

Østerlars' idrætsforening tramper sig vej ud i naturen

I Østerlars er Præsteskoven igen blevet en naturlig forlængelse af byen. De steder, der over årene er groet til, og som dermed er gået tabt i byens hukommelse, er på ny gjort tilgængelige. Med idrætsforeningens indsats er klipperne gjort fri for beplantning, og stier, der fører til og fra lysningen ved klipperne, er blevet anlagt. I Østerlars har idrætsforeningen med frivillige kræfter stået for at anlægge stierne. Foreningen organiserede seks arbejdsdage, hvor omkring 20 af byens beboere, unge og gamle, mødte op. Idrætsforeningens engagement og de mange involverede har gjort, at kendskabet til stierne har spredt sig som ringe i lokalsamfundet.

Fælles vedligeholdelse

Idrætsforeningen er ikke mindst et vigtigt led, når det gælder vedligeholdelse af stierne: Mod et tilskud fra kommunen står idrætsforeningen for at holde stierne ryddet. For idrætsforeningen betyder samarbejdet omkring driften, at idrætsforeningen får et økonomisk tilskud, som kommer alle foreningens medlemmer og aktiviteter til gavn. For kommunen betyder samarbejdet, at udgifterne til drift bliver reduceret, og projektet løbende bliver lokalt forankret. "Klemensker og Østerlars viser, hvordan borgerne er afgørende som medskabere, medejere og fortællere af gode historier", siger Bornholms Borgmester, Winni Grosbøll, der ofte bruger Klemensker og Østerlars til at illustrere, hvor vigtigt lokalsamfundet er, når en bys stedbundne potentiale skal realiseres.

Stierne er lokale, men turister er velkomne

Stierne i Klemensker og Østerlars er lokale, men også åbne og tilgængelige for besøgende – blandt andre de mange cykelturister, der krydser de to byer på deres vej over øen. Byerne håber også, at Dansk Vandrelaug på Bornholm får glæde af stierne. Derfor er stierne gjort synlige gennem indgange og informationsskilte fra byen til stierne. Stierne har også et potentiale dér, hvor de kan koble sig op på den turisme, der findes i forvejen. Østerlars Rundkirke tiltrækker hvert år omkring 100.000 besøgende – med skilte og en ny 800 meter lang sti gennem den smukke Præsteskoven til Rundkirken er der skabt en ny tur-oplevelse fra byen til kirken. Østerlars' beboere håber, at nogle af de mange busser, der kører turister til Rundkirken, vil stoppe ved Brugsen i Østerlars bymidte og lade turisterne få en lille naturoplevelse under gåturen op til Rundkirken. Ved Rundkirken har en nabo anlagt en blomstermark og et buskads fyldt med

Stier omkring Klemensker og Østerlars

NYE STIER I LANDSKABET. **Alle beboerne i Klemensker var inviteret til at gå en række ture i landskabet for sammen at bestemme, hvor de nye stier skulle føre hen.**

FORBINDELSER. **Med skilte og en ny sti gennem den smukke Præsteskov til Rundkirken håber beboerne, at besøgende også vil lægge vejen forbi Østerlars by, når de besøger Østerlars Rundkirke.**

spiselige planter på den del af stien, der løber gennem hans jord. Han har opsat borde og bænke ved en lille gårdbutik, der sælger bornholmske souvenirs til Rundkirkens besøgende. Naboens initiativ foran Rundkirken viser, hvordan stierne kan være afsæt for videre udvikling og erhverv.

Stierne lever, så længe de bliver brugt

Stierne i Klemensker og Østerlars kræver, at de lokale beboere og foreninger bruger og vedligeholder dem, da kommunen ikke har noget driftsansvar. Hvis stierne ikke bruges løbende, vil de med tiden gro til, og stederne, de giver adgang til, risikerer igen at forsvinde fra byernes kollektive hukommelse. Projektleder i Bornholms Regionskommune Morten Bach Jørgensen ser stiernes forgængelighed som en vigtig del af projektets budskab: "Stierne findes kun, så længe der er beboere, som bruger dem. Derfor er projektet også forgængeligt. Skiltene, der viser, hvor stierne er, står kun, så længe de holder. Om 5-10 år er skiltene måske vokset til, men hvis stierne bliver brugt, har beboerne ikke brug for skiltene – så ved de, hvor de er".

Set udefra

"Landbruget spiller en vigtig rolle for adgangen til naturen. Det er derfor vigtigt at skabe et godt samarbejde mellem det lokale landbrug, borgere og myndigheder omkring placeringen af stiforløb".

PIA HEIKE JOHANSEN, CENTER FOR LANDDISTRIKTSFORSKNING

Ny bymidte i Østermarie

Ny bymidte i Østermarie

I Østermarie kan omdannelsen af byens centrum mærkes indadtil og ses udadtil. Bilerne er skubbet i baggrunden, og i bymidten er en parkeringsplads erstattet af tre grønne bakkeøer med bænke. Byens beboere kalder selv den nye bymidte for Samtaletorvet.

Ny bymidte i Østermarie

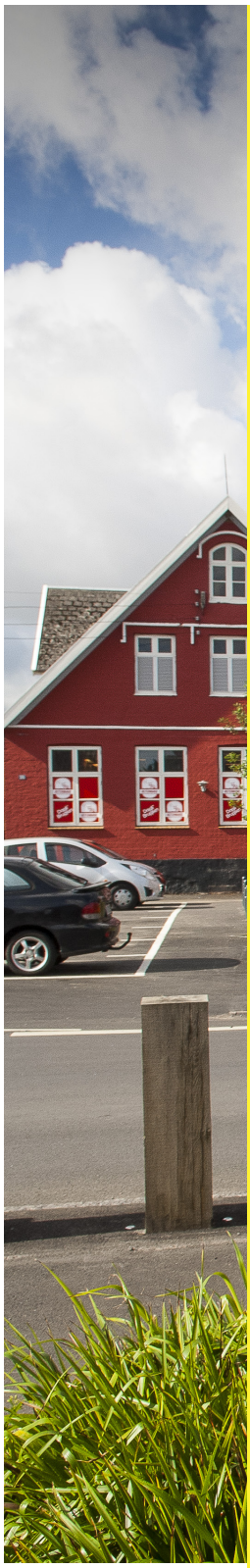

Parkeringspladser fjernes fra centrum af pladsen. Borde, **bænke**, ny **legeplads** og **grønne øer** etableres.

Det nye torv fungerer som en '**trafikchikane**' og giver anledning til nedsat fart på den vej, der går igennem bymidten.

Projektet er udformet på baggrund af et todages **planværksted** med borgere, erhvervsdrivende og arkitekter. Efterfølgende har arkitekterne og kommunen arbejdet sammen med en lokal arbejdsgruppe om den endelige udformning.

tegneRummet og Kragh & Berglund Landskabsarkitekter.

4,33 mio. kroner fra Bornholm Regionskommune, Realdania, Lokale og Anlægsfonden, Brdr. Larsens Fond, Sparekassen Bornholms Fond og LAG Bornholm.

Ny bymidte i Østermarie

Østermarie voksede frem i den sidste del af 1800-tallet, blev stationsby i 1916 og blev efterhånden stærk oplandsby med butikker, håndværkere, hotel, højskole, brugsforening med mere. For 120 år siden kom Østermaries beboere og opland til bymidten i Østermarie for at købe ind. Der, hvor Dagli'Brugsen ligger i dag, har der siden 1890 ligget en brugsforening, og før det en højskole. Ruth Nielsen, der har boet i Østermarie i 80 år og er aktivt medlem og kassér for Fritidshuset, mindes Østermaries bymidte, dengang man kom til hest for at købe ind: "Dengang satte man hesten i stalden ved siden af Brugsen, og imens varerne blev samlet, tog man hen i pakhuset og fik læsset foder til dyrene. Bagefter fik man varerne udleveret af gårdskarlen". I dag ankommer de fleste til Dagli'Brugsen i bil, og pladsen, som i 120 år har udgjort byens handelsmæssige og sociale midtpunkt, huser nu blandt andet en parkeringsplads.

En tom bymidte betyder ikke en tom by

Ligesom i mange andre landsbyer i Danmark har torvet og hovedgaden i Østermarie mistet sin betydning og funktion som mødested, i takt med at butikker er lukket, og offentlige servicefunktioner er flyttet til de større byer. Bymidten i Østermarie er oven i købet præget af en trafikeret gennemfartsvej, og besøgende kan nemt få indtryk af, at byen mangler liv og mennesker. I den lille bornholmske by er der dog – som i mange andre danske landsbyer – masser af liv, hvis man kigger efter. Rundt om bymidten i Østermarie ligger Dagli'Brugsen, der i 2008 udvidede butikslokalet til næsten det dobbelte, caféen Mariehuset, hvor der jævnligt afholdes bingoaftener, et velbesøgt fritidshus, som bliver brugt af dagplejemødre, børn og unge, og Sognegården, der involverer mange af byens borgere i sociale aktiviteter. Ud over at være bymidtens hjørnestene, er de fire bygninger også omdrejningspunkter for en stor del af det offentlige liv i Østermarie.

Samtaletorvet afspejler byens liv

Med omdannelsen af bymidten i Østermarie er det målet at trække det offentlige liv i de fire huse ud på torvet, så livet i byen bliver synligt for borgerne selv og for dem, der passerer igennem byen. For at få plads til den nye bymidte er bilerne flyttet fra centrum af pladsen ud til siderne. Den nye bymidte afgrænses fra vejen af to grønne bakker, omkranset af bænke i granit. Også busstoppestedet er rykket, så busserne nu ikke længere svinger ind på selve pladsen for at stoppe, men holder i kanten. På den anden side af vejen ligger Mariehuset. Her har der ligget kro og hotel siden starten af 1900-tallet, og der er i dag café og grill i bygningen. Pladsen foran Mariehuset er også blevet indrettet til ophold ved at udvide pladsens areal, placere borde og bænke og markere grænsen til vejen med en række egetræstolper. En ny gadebelysning og lysspots på bakke-

Ny bymidte i Østermarie

FØR/EFTER. **Fra parkeringsplads til samtaletorv. Den fysiske forandring i Østermaries bymidte betyder, at mennesker får plads frem for biler. Samtidig giver bymidtens nye udtryk besøgende en fornemmelse af, at der sker fremskridt i byen.**

øerne skaber en helt ny stemning på torvet. Ud til pladsen ligger også Fritidshuset, hvor haven er omdannet til et grønt område med legeplads, petanquebane og grillplads. På den trafikerede gennemfartsvej er der lavet et fartbump, som skal få bilisterne til at sænke farten, når de passerer bymidten. Forhåbentlig bliver tempoet så lavt, at de gennemkørende får lejlighed til at se alt det nye, der sker i Østermarie. Blandt beboerne i Østermarie bliver den nye plads kaldt Samtaletorvet – som en humoristisk pendant til samtalekøkkenet. Men det er netop det, den nye bymidte skal gøre: Invitere folk til at stoppe op og tale sammen. De mange initiativer viser tilsammen, hvordan en bymidte for små midler kan omdannes, så den samler og synliggør det liv, der er i byen.

Altid plads til at mødes

Østermaries beboere har etableret en torvegruppe, der skal stå for aktiviteter på torvet. Tidligere skulle man spørge kommunen om lov til den slags lang tid i forvejen, og hver gang der var planlagt aktiviteter, betød det, at nogle af pladsens parkeringspladser blev inddraget. Det årlige juletræ optog eksempelvis tre parkeringspladser, og både kommunen og færdselspolitiet skulle hvert år give tilladelse til opsætning af træet. Med den nye bymidte er der både plads til biler og arrangementer, og kommunen har givet en permanent tilladelse til at afholde arrangementer. Ved at gøre det lettere spontant at holde arrangementer, kan bymidten fungere som et udendørs forsamlingshus for Østermarie. Til indvielsen af Østermarie bymidte blev pladsen afprøvet som markedsplads: Lokale honning-producenter og kunsthåndværkere havde stande på pladsen og demonstrerede, hvordan pladsen kan danne ramme om nye aktiviteter og erhverv.

Kort proces – bred inddragelse

Planerne for Østermarie bymidte blev udviklet på en todages-workshop, hvor beboerne udviklede pladsen sammen med de lokale landskabsarkitekter tegneRummet Bornholm og landskabsarkitekterne Krag & Berglund fra København. På den første dag havde alle deltagere mulighed for at komme med forslag. Gennemgående for forslagene var et ønske om at få bilerne rykket ud i siderne af pladsen, etablere hastighedsbegrænsninger på vejen og få integreret Fritidshusets have bedre i bymidten. Efter alle forslagene var fremlagt, arbejdede landskabsarkitekterne hele natten og næste dag på at visualisere og arbejde videre med beboernes ønsker. På den anden workshopdag gennemgik beboerne landskabsarkitekternes forslag og kom med perspektiver fra hverdagslivet i Østermarie. "Landskabsarkitekterne foreslog, at Fritidshusets have skulle åbnes helt op mod pladsen. Men Fritidshusets have bliver ofte brugt af forældre, som lader deres børn lege alene, mens de køber ind i Dagli'Brugsen, og af mødre på barsel. Vi kan ikke bare åbne haven op, fordi det giver en flottere plads. Vi er nødt til at huske på, hvem det er, som skal bruge stedet", fortæller Ruth Nielsen fra Fritidshuset. Det tætte samarbejde mellem beboerne og landskabsarkitekterne gjorde, at der ikke var langt mellem beboernes hverdagskendskab og landskabsarkitekternes kreative idéer og tegnebrættet, hvor idéerne blev gjort til planer. I det videre forløb nedsatte borgerne en arbejdsgruppe, der bestod af repræsentanter for erhvervslivet, borgerne, kommunen

Set udefra

"Gennemgående trafik er et problem i mange af vores landsbyer. Den skaber utrygghed og manglende byliv. Men fjerner man trafikken helt, så risikerer man, at byerne dør helt ud. En løsning kan være at dæmpe hastigheden for bilisterne, så de opdager, at der sker noget i byen. Det har virket i Østermarie, hvor man også har gjort op med parkeringspladsernes førsteret til arealerne på torvet. Bilister er nødvendige for byliv, men der skal kunne flyttes rundt på dem".

ELLEN HØJGAARD, DANSK BYPLANLABORATORIUM

Ny bymidte i Østermarie

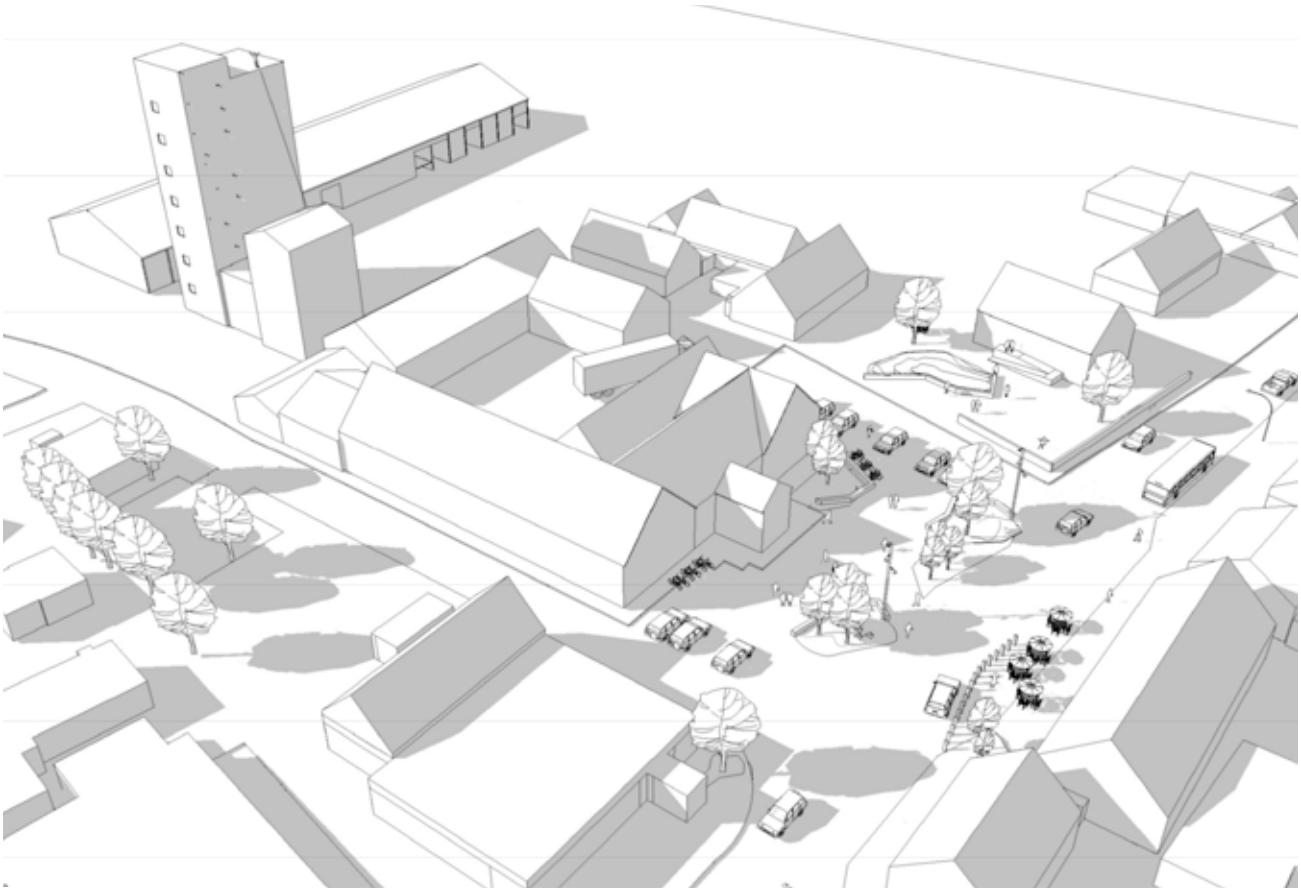

FUGLEPERSPEKTIV. **Den nye bymidte i Østermarie set fra syd-øst. Til indvielsen blev bymidten taget i brug som markedsplads. I fremtiden kan pladsen måske tiltrække flere markeder og en ugentlig fiskebil.**

FORBEDRINGER SKABER RINGE I VANDET. **Et tidligere faldefærdigt hus, der ligger tæt på den nye plads, er nu blevet renoveret af husets ejer og er med til at danne et billede af en by i forbedring og fornyelse.**

og de fire hjørnestene på pladsen: Dagli'Brugsen, Mariehuset, Fritidshuset og Sognegården. Arbejdsgruppen deltog sammen med den kommunale projektleder i den efterfølgende dialog med landskabsarkitekterne og stod for kommunikationen til borgerne i Østermarie.

En god historie skaber synlighed

Østermaries nye bymidte har gjort Østermarie mere synlig på mange måder. Ud over at bymidten gør det synligt for turister og beboere på resten af øen, at der sker noget i Østermarie, er Østermarie også blevet gjort synlig i Bornholms Tidende. Hver eneste uge har Steffen Gerdes, frivillig kommunikationsansvarlig fra den lokale arbejdsgruppe i Østermarie, haft et billede af pladsen i avisen med en lille tekst om udviklingen: "Nogle gange skriver jeg bare, at der er blevet lagt ny asfalt eller sat lys på pladsen – andre gange skriver jeg om ting, der foregår på pladsen. I en by som Østermarie, hvor der ikke er sket mange synlige forandringer over en lang årrække, er det altafgørende, at der pludselig sker noget nyt. Byen står ikke længere stille, men udvikler sig gennem forandringen, forbedringen og forskønnelsen", fortæller Steffen Gerdes. Andre borgerforeninger på Bornholm er blevet inspireret af, hvordan Østermarie har fortalt en god historie om sig selv ud fra helt små forandringer. Steffen Gerdes har endda hørt om folk fra Rønne, der kører via Østermarie, når de skal til Svaneke, fordi de har fulgt med i avisen. "Så skal de lige se, hvad der sker i Østermarie", fortæller Steffen Gerdes. Historien om Østermarie er historien om, at kommunikation om forandring kan være lige så vigtigt som forandringen i sig selv.

Billedregister

Bog 1

s. 8-9:	Bertel Bolt
s. 21:	Ingrid Riis
s. 23:	Bertel Bolt
s. 26-27:	Gugga Zakariasdottir
s. 35:	Hausenberg
s. 37:	Ingrid Riis
s. 39:	Hausenberg
s. 41:	Bertel Bolt
s. 43:	Hausenberg
s. 45:	Rasmus Kabelka
s. 47:	Hausenberg
s. 49:	Hausenberg
s. 51:	Ingrid Riis
s. 53:	Hausenberg
s. 56-57:	Susanne J. Lassen
s. 60:	Polfoto / Jens Dige
s. 63:	Bertel Bolt
s. 65:	Hausenberg
s. 67:	Mette Johnsen
s. 71:	Bertel Bolt
s. 73:	Gugga Zakariasdottir
s. 75:	Vivi Granby
s. 77:	Ingrid Riis
s. 81:	Gugga Zakariasdottir
s. 83:	Hausenberg
s. 85:	Gugga Zakariasdottir
s. 87:	Arkitektskolen Aarhus

Bog 2

s. 90-91:	Bertel Bolt
s. 96:	Hausenberg
s. 98:	Bertel Bolt
s. 100:	Bertel Bolt
s. 102:	Thisted Kommune
s. 104 ø:	Bertel Bolt
s. 104 n:	Thisted Kommune
s. 106:	Bertel Bolt
s. 110 ø:	Hausenberg
s. 110 n:	Hausenberg
s. 112 ø:	Arkitektskolen Aarhus
s. 112 n:	Arkitektskolen Aarhus
s. 114:	Bertel Bolt
s. 116:	Bertel Bolt
s. 119:	Bertel Bolt
s. 120:	Bertel Bolt
s. 122:	Bertel Bolt
s. 124 ø:	Børge Sørensen
s. 124 n:	Bertel Bolt
s. 126:	Bertel Bolt
s. 128 v:	Bertel Bolt
s. 128 h:	Peter Skriver
s. 130 ø:	Peter Skriver
s. 130 n:	Bertel Bolt
s. 132-33:	Susanne J. Lassen
s. 138:	Susanne J. Lassen
s. 140:	Ingrid Riis
s. 142:	Ingrid Riis
s. 144:	Hausenberg
s. 146 ø:	Hans Jørgen Wangel
s. 146 n:	Ingrid Riis
s. 148 ø:	Schønherr landskabsarkitekter
s. 148 n:	Hans Jørgen Wangel
s. 150:	Ingrid Riis
s. 152 ø:	Ingrid Riis
s. 152 n:	Libuse Müller
s. 154:	Ingrid Riis
s. 156 ø:	Ingrid Riis
s. 156 m:	Ingrid Riis
s. 156 n:	ETN-Arkitekter
s. 158:	Ingrid Riis
s. 160-161:	Hausenberg
s. 166:	Vivi Granby
s. 168:	Vivi Granby
s. 170:	Vivi Granby
s. 172:	Vivi Granby
s. 174:	Vivi Granby
s. 174ø:	Daniel Mühlendorph Jensen
s. 176 ø:	Vivi Granby
s. 176 n:	Søren Femmer Jensen
s. 178:	Søren Femmer Jensen
s. 180:	Gugga Zakariasdottir
s. 182:	Gugga Zakariasdottir
s. 184:	Gugga Zakariasdottir
s. 186 ø:	Hausenberg
s. 186 m:	Gugga Zakariasdottir
s. 186 n:	Hausenberg
s. 188 ø:	Sus Dahl Petersen
s. 188 n:	Gugga Zakariasdottir
s. 190:	Morten Svenningsen
s. 192:	Morten Svenningsen
s. 194 ø:	Irene Dunker
s. 194 n:	Morten Svenningsen
s. 196:	Gugga Zakariasdottir
s. 198 ø:	Gugga Zakariasdottir
s. 198 n:	Hausenberg
s. 200 ø:	Kragh & Berglund og tegneRummet
s. 200 n:	Gugga Zakariasdottir

Kilde- og litteraturliste

Trods dårlige odds (Realdania, 2010)

På vej i Mulighedernes Land (Realdania, 2008)

Med udgangspunkt i stedet (Realdania, 2006)

Udvikling i landdistrikter og landsbyer (Realdania, 2006).

Agenda Y (Realdania, 2012).

Det nye Danmarkskort – planlægning under nye vilkår (Miljøministeriet, 2006).

Forslag til landsplanredegørelse (Miljøministeriet, 2009).

Evaluering af forprojektet i Mulighedernes Land (Oxford Research, 2008).

Notat til Realdania vedr. midtvejsevaluering af Mulighedernes Land (Oxford Research 2011).

Ny Dynamik i Danmarks yderområder (Realdania, 2006).

The New Rural Paradigm – policies and governance (OECD, 2006).

International forskningsstatus – udvikling i landsbyer og landdistrikter (Tanvig, Hanne, 2008).

Regionalpolitisk redegørelse (Indenrigs- og Sundhedsministeriet 2010 , 2011).

Lov om ændring af lov om byfornyelse og udvikling af byer (2009).

Landdistriktsredegørelse (Indenrigs- og Sundhedsministeriet & Ministeriet for Fødevarer, Landbrug og Fiskeri, 2011).

Landsplanredegørelse (Miljøministeriet, 2003, 2006, 2010).

Danmarks Statistik, Statistikbanken.

www.noegletal.dk

MULIGHEDERNES LAND - nye veje til udvikling i yderområder

Yderområderne står over for massive udfordringer. Borgere og arbejdspladser bevæger sig i et tilsyneladende ubrydeligt mønster mod de største byer, og det står stadig mere klart, at yderområderne må finde nye roller at udfylde i det danske samfund.

I Mulighedernes Land er Realdania gået sammen med de tre kommuner Bornholm, Lolland og Thisted for at finde nye svar på udfordringerne i yderområderne. Det centrale spørgsmål har været, hvordan borgere, erhvervsliv og kommuner i fællesskab kan skabe en udvikling, som er bæredygtig, fordi den tager afsæt i det enkelte steds fysiske, kulturelle og sociale kvaliteter.

I denne bog præsenteres erfaringerne fra det arbejde, som hundredevis af ildsjæle, kommunale planlæggere, arkitekter og politikere har lagt i at realisere 16 demonstrationsprojekter.

Erfaringerne fra de 16 projekter er først og fremmest, at det er muligt at skabe positiv udvikling med udgangspunkt i de stedbundne potentialer. Men forandringer sker først for alvor, når borgere, myndigheder, og erhvervsliv formår at arbejde tæt sammen, indgå i nye relationer og tiltrække viden, ideer og finansiering udefra.

MULIGHEDERNES
LAND

Realdania